

Львівський державний університет внутрішніх справ

Т. С. КОХАНЮК

СИСТЕМНЕ ТЛУМАЧЕННЯ
КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

Монографія

Львів
2015

УДК 343.214(477)
ББК 67.9(4Укр)408
К75

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 28 від 11 листопада 2014 р.)*

Р е ц е н з е н т и:

О. О. Кваша, доктор юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу проблем
кримінального права, кримінології та судоустрою
Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України;
Т. І. Созанський, кандидат юридичних наук, доцент,
начальник кафедри кримінального права та кримінології ФПФПС
Львівського державного університету внутрішніх справ

Коханюк Т. С.

К75 Системне тлумачення кримінального закону: монографія /
Т. С. Коханюк. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 264 с.

ISBN 978-617-511-173-4

Розкрито зміст та обсяг поняття системного тлумачення кримінального закону. Охарактеризовано співвідношення системного тлумачення кримінального закону із суміжними поняттями, сформульовано й обґрунтовано правила та прийоми системного тлумачення кримінального закону, а також можливість їх реалізації на практиці.

Для студентів юридичних факультетів вищих навчальних закладів, науковців, працівників правоохоронних та судових органів.

УДК 343.214(477)
ББК 67.9(4Укр)408

ISBN 978-617-511-173-4

© Коханюк Т. С., 2015
© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП	5
<i>Розділ 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СИСТЕМНОГО ТЛУМАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ</i>	11
1.1. Тлумачення закону в історії права.....	11
1.2. Стан дослідження питання про системне тлумачення в юридичній літературі.....	34
1.3. Теорія систем як методологічна основа системного тлумачення кримінального закону.....	56
<i>Розділ 2. ПОНЯТТЯ СИСТЕМНОГО ТЛУМАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ</i>	79
2.1. Зміст та обсяг поняття системного тлумачення кримінального закону.....	79
2.2. Структура тлумачення кримінального закону.....	128
2.3. Співвідношення системного тлумачення кримінального закону з іншими способами тлумачення.....	144
<i>Розділ 3. ПРАВИЛА І ПРИЙОМИ СИСТЕМНОГО ТЛУМАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ</i>	160
3.1. Поняття та види правил і прийомів тлумачення закону.....	160
3.2. Правила системного тлумачення кримінального закону та їх характеристика.....	172
3.2.1. Правила, які виникають із системних та системоутворюючих зв'язків кримінального закону.....	177
3.2.2. Правила, які виникають із використання законів формальної логіки у системному тлумаченні кримінального закону.....	188
3.2.3. Правила, які виникають із співвідношення системного тлумачення з іншими способами тлумачення кримінального закону.....	213
ВИСНОВКИ	223
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	228

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВГС	– Вищий Господарський Суд
ВР	– Верховна Рада
ГоловКРУ	– Головне контрольно-ревізійне управління України
ДДПВП	– Державний департамент України з питань виконання покарань
Держпідприємництво	– Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва
ДКЦПФР	– Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку
ДПА	– Державна податкова адміністрація
КК	– Кримінальний кодекс
МВС	– Міністерство внутрішніх справ
МОЗ	– Міністерство охорони здоров'я
МОН	– Міністерство освіти і науки
НБ	– Національний банк
РЄ	– Рада Європи
РНБО	– Рада національної безпеки і оборони
ООН	– Організація Об'єднаних Націй

ВСТУП

КК України, прийнятий 5 квітня 2001 року, систематизовано окреслює суспільно небезпечні діяння, що визнаються злочинами, а також установлює конкретні міри покарання за їх учинення.

Порівняно із попереднім аналогічним нормативно-правовим актом у ньому закріплено значно більшу кількість кримінально-правових норм, які стали новими для правозастосувача та потребують належного тлумачення, а ті, що були закріплені, зазнали змін.

КК важко охарактеризувати як стабільний закон, адже до нього щороку вноситься значна кількість змін та доповнень, різних за обсягом та змістом. Правозастосувачам, науковцям чи студентам насамперед важко простежити зміни до КК України, не говорячи про зміни до існуючих чи прийняття нових нормативно-правових актів, які перебувають із ним у взаємозв'язку, та про інші чинники, котрі мають значення для тлумачення кримінального закону.

Аналізуючи коментарі науковців до статей КК, вироки судів та наукові публікації щодо можливості застосування того чи іншого припису кримінального закону, вважаємо, що нарівні з іншими способами тлумачення системний спосіб використовує майже кожний суб'єкт тлумачення. Проте використання системного тлумачення під час тлумачення кримінального закону не завжди усвідомлюється, оскільки його прийоми та правила недостатньо досліджені в науці кримінального права і використовуються правозастосувачем інтуїтивно

або на основі власного досвіду. Водночас, як відомо, інтуїція не є підставою для ухвалення рішення у кримінальній справі, а досвід, отриманий на підставі неправильних тлумачень, може бути негативним.

Питання тлумачення приписів нормативно-правових актів та системного тлумачення не є новими для науки теорії держави та права. Відтак тлумачення положень нормативно-правових актів досліджували такі науковці: Е. Абдрасулов, І. Алексеєнко, Ю. Бондар, Ю. Власов, П. Волвенко, Н. Вопленко, Б. Єбзеєв, Н. Єфімова, А. Заєць, О. Кадикало, О. Костенко, С. Лисенков, О. Лисенкова, О. Майстренко, Л. Матвєєва, Д. Михайлович, А. Піголкін, П. Рабінович, А. Селіванов, І. Спасибо-Фатєєва, В. Суслов, Ю. Тодика, М. Цвік, О. Черданцев, Л. Чулінда та інші.

Окремі аспекти проблем тлумачення кримінального закону розглянули такі вчені: Д. Азаров, О. Белокуров, Я. Брайнін, В. Бурдін, Л. Гаухман, В. Грищук, О. Дудоров, О. Марін, М. Мельник, А. Музика, З. Тростюк, М. Феоктістов, М. Хавронюк, О. Шляпочников та інші. Проблеми дослідження окремих способів тлумачення, зокрема мовного та юридико-лінгвістичного, стали предметом досліджень М. Кострової та Л. Чулінди. Значної уваги заслуговують дисертації російських учених М. Дворнікова, який розглядав проблеми системного способу тлумачення, та О. Бастрікіної, котра досліджувала системоутворюючі зв'язки права.

Незважаючи на міждисциплінарний характер дослідження, а саме взаємозв'язок предмета наукового дослідження з такими науками, як теорія держави і права, системологія, логіка та філософія, інтересу в українських учених до ґрунтового вивчення цієї проблеми не було.

У різних напрямках стосовно тлумачення кримінального закону висловлені пропозиції щодо вдосконалення його як системи, усунення ознак несистемності, тлумачення окремих нормативних положень, проте немає комплексного дослідження проблем формулювання правил тлумачення та застосування окремих його способів у кримінальному праві. Ті ж правила,

які сформульовані теоретиками права, потребують перегляду під призму врахування особливостей кримінального закону.

Отже, ситуація у науці та правозастосовній практиці засвідчує необхідність проведення комплексного теоретичного дослідження проблем системного тлумачення кримінального закону та розробки на основі такого дослідження відповідних прийомів і правил системного тлумачення.

Метою монографічного дослідження було формулювання загальних правил системного тлумачення кримінального закону та обґрунтування можливості їх застосування на практиці за допомогою комплексного аналізу теоретичних і практичних проблем системного тлумачення кримінального закону.

Під час написання роботи автор окреслив такі основні завдання: вивчити історичний досвід тлумачення закону; з'ясувати стан теоретичного дослідження питання системного тлумачення кримінального закону; встановити істотні ознаки системного тлумачення кримінального закону; розкрити поняття системного тлумачення кримінального закону; проаналізувати зміст та обсяг поняття системного тлумачення; охарактеризувати взаємозв'язок системного тлумачення кримінального закону із суміжними поняттями; сформулювати й обґрунтувати правила та прийоми системного тлумачення кримінального закону.

Методи дослідження становлять сукупність філософсько-світоглядних підходів (*діалектичного*, як способу мислення, який ґрунтується на аналізі всіх доступних поглядів щодо визначення системного способу тлумачення кримінального закону та його правильної назви, визначення системи, поглядів на прийоми системного способу тлумачення кримінального закону та розмежування окремих способів тлумачення;

аналітичного, що ґрунтується на пізнавальній діяльності через доказування або спростування щодо визначення системного способу тлумачення кримінального закону, визначення та застосування правил системного тлумачення кримінального закону;

індуктивного, який передбачає отримання логічного висновку на основі переходу від часткового положення до загального та котрий використано під час формулювання визначення системного способу тлумачення кримінального закону на основі його істотних ознак;

синергетичного – для аналізу кримінального закону як складної системи;

інформаційного, що дає можливість уявити законодавство як складну багаторівневу інформаційну систему;

герменевтичного – застосованого щодо розуміння термінів, суміжних із терміном «тлумачення»);

загальнонаукових методів *дослідження* (логічного, який ґрунтується на положеннях сходження від простого до складного, від абстрактного до конкретного у розділі застосування правил системного тлумачення, аналізу впливу законів формальної логіки на системний спосіб тлумачення кримінального закону; формально-логічні процедури – такі, як аналіз, синтез для визначення законів формальної логіки, які можна використовувати у системному тлумаченні;

історичного – щодо аналізу історичного досвіду становлення тлумачення та його способів;

системно-структурного, який передбачає, що кримінальний закон є відкритою системою, а припис кримінального закону можна витлумачити лише у взаємозв'язку з іншими приписами;

моделювання, який було використано під час дослідження розвитку можливого тлумачення у зв'язку з тим чи іншим змістом припису кримінального закону);

спеціальних методів (наприклад, соціологічного – під час анкетування; своєрідних прийомів узагальнення юридичної теорії та практики в розділі застосування правил системного тлумачення). Щодо методу пізнання, то він як сукупність прийомів та операцій практичного і теоретичного освоєння дійсності використовується впродовж усього дослідження. Також використано порівняльно-історичний метод (наприклад, під

час аналізу проблематики джерел права у певні визначені історичні періоди).

Науково-теоретичною базою монографічного дослідження є наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, а також енциклопедично-довідкова література.

Під час написання монографії враховано загальнотеоретичні положення праць із теорії держави і права, конституційного, адміністративного, цивільного права, логіки, філософії. Нормативною основою дослідження стали Конституція України, Кримінальний кодекс України, рішення Конституційного Суду України та інші чинні нормативно-правові акти.

Емпіричну базу дослідження становлять результати проведеного соціологічного дослідження і матеріали інтерпретаційної та правозастосовної практики. Всього проаналізовано результати опитування 150 працівників слідчих підрозділів м. Львова і Львівської області та 200 вироків у справах про злочини, передбачені відповідними статтями КК України, що розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень України.

У роботі використано постанови Пленуму Верховного Суду України.

Результати монографічного дослідження можуть бути використані для подолання такого негативного явища, як недостатня систематизованість законодавства загалом та кримінального закону зокрема, адже саме під час використання системного способу тлумачення кримінального закону встановлюються його внутрішні та зовнішні зв'язки, за допомогою яких можна витлумачити припис, що цього потребує.

Оскільки під час правозастосування кримінального закону не допускається аналогія, то у разі застосування системного тлумачення можна виявити прогалини у кримінальному законі, що дає підстави для формування плану вдосконалення чинного законодавства та може бути використано у *законотворчій діяльності*.

Крім цього, завдяки отриманим правилам системного тлумачення правозастосувач матиме змогу самостійно витлумачити припис кримінального закону або скористатися доктринальним тлумаченням, доцільність та обґрунтованість якого матиме змогу перевірити самостійно, що може бути використано *у навчальному процесі та правозастосовній діяльності.*

Також основні положення монографії можуть бути використані *у науковій діяльності* під час проведення подальших досліджень у галузі системного тлумачення кримінального закону.

Розділ 1

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ. ПРОБЛЕМИ СИСТЕМНОГО СПОСОБУ ТЛУМАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

1.1. Тлумачення закону в історії права

Питання про тлумачення закону, а саме кримінального, – одне з найскладніших і водночас найбільш досліджуваних питань теорії права загалом і кримінального права зокрема. Це питання завжди цікавило теоретиків права, і практичних працівників.

Тлумачення закону невід’ємно пов’язане з усвідомленням особи, яка здійснює тлумачення. Норми права в процесі їх застосування осмислюються особами, які їх застосовують, і залежно від того, ідеологію й інтереси якого класу ці особи виражають, ці норми будуть так чи інакше витлумачені¹.

Питанням тлумачення у праві присвячено чимало, але за рідкісними винятками недостатньо задовільних у логіко-методологічному значенні досліджень, що свідчить або про незнання, або про свідоме ігнорування відповідних сучасних філософсько-логічних теорій, зокрема семантичного аналізу.

На думку таких науковців, як О. Марченко, С. Острога, Ж. Павленко, В. Титова, ігнорується не тільки сучасна, а й

---

¹ Шаргородский М. Д. Избранные труды по уголовному праву / М. Д. Шаргородский. – СПб.: Юридический Центр Пресс, 2003. – С. 173.

безпосередньо пов'язана з проблемами юриспруденції логіко-філософська класична традиція герменевтики, починаючи з найперших (і, можливо, найкращих донині) трактатів Аристотеля («Про тлумачення», «Риторика») і Цицерона («Про оратора»), творів епохи пізньої Римської республіки («Про юриста» і «Про винахід») та інші².

Із тлумаченням кримінального закону пов'язані буденні проблеми судової практики. Як необхідно вирішувати справи, за буквою чи змістом (духом) закону, – це суперечливе питання, що століттями становило інтерес не тільки спеціалістів у галузі права, а й населення.

Для попередження протиправних дій, що здійснювались під виглядом тлумачення, неодноразово було необхідно точно дотримуватися закону і заборони його тлумачення. В багатьох країнах дискутували різноманітні школи з питань додержання букви чи змісту закону. Схожі суперечки були, наприклад, у давній Іудеї між противниками Гілея і Шамаї, в Римі – між сабініанами і прокуліанцями. Причому сабініани додержувались старої доктрини – вони не допускали іншого тлумачення закону, крім граматичного, а прокуліанці, діючи згідно з вимогами справедливості і ставлячи розум вище від тексту закону, ставили логічне тлумачення вище від граматичного.

Давнє римське право відстоювало буквальне тлумачення. З часів римських імператорів уже переважає тлумачення за змістом закону³.

У давнину здебільшого законодавець вимагав, щоб у разі неясності чи неповноти законів зверталися за роз'ясненням до імператора, царя чи іншої особи, яка уособлювала державну владу. Відтак Юстиніан під час видання Дигест повелів, щоб судді зверталися за роз'ясненням до імператора⁴. За його

---

² Титов В. Юридична герменевтика з погляду сучасної формальної логіки / В. Титов, О. Марченко, С. Острога, Ж. Павленко // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 1. – С. 165.

³ Шаргородский М. Д. Избранные труды по уголовному праву / М. Д. Шаргородский. – СПб.: Юридический Центр Пресс, 2003. – С. 177.

⁴ Там же.

трактуваннями «у цивільному праві усяке визначення небезпечне, тому мало таких, які не можна було б зіпсувати»⁵.

Теорія та практика тлумачення набула подальшого розвитку в Стародавньому Римі, де юристи опинились під сильним впливом грецької філософії і риторики. Проводячи аналіз різноманітних фактів, подій і явищ, які простежуються у їхній практиці й на основі яких робилися відповідні узагальнення, використовувалися зовсім нові принципи підходу до вирішення юридичних проблем, римські юристи професійно вивчали суть вирішуваних правом справ, повністю оволодівали усією кількістю зовсім безсистемних норм матеріального права. Коментарі та інтерпретації відомих римських юристів за значенням і юридичною силою прирівнювались до чинного в той час імператорського законодавства⁶. Понад дві тисячі років тому у Стародавньому Римі коментарі до чинного законодавства, розроблені вченими-юристами, які здійснювали доктринальне тлумачення, були джерелом права і застосовувались на рівні законів⁷.

Визначне місце в історії правових ідей займає творчість юристів середньовіччя. В загальнотеоретичному плані їхня діяльність стосувалася положень римського права та ідей римських юристів як епіцентру і вихідного пункту для різного виду тлумачень і коментування норми права. Юристи того часу зробили й основи системного тлумачення, адже вони встановлювали норму права в її зв'язку з іншими нормами, встановлювали, що істинні знання про зміст однієї норми можуть бути

---

⁵ Титов В. Юридична герменевтика з погляду сучасної формальної логіки / В. Титов, О. Марченко, С. Острога, Ж. Павленко // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 1. – С. 171.

⁶ Абдрасулов Е. Б. Толкование закона и норм конституции: теория, опыт, процедура: автореф. дис. на соиск. уч. степ. доктора юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / Е. Б. Абдрасулов. – Алмаата: Казахский академический ун-т, 2003. – С. 13.

⁷ Костицький М. В. Психологічні проблеми при коментуванні кримінального закону / М. В. Костицький // Науковий вісник ЛЮІ МВС України. – 2004. – № 2 (2), додаток 2. – С. 47.

аргументом для доказування або спростування якого-небудь положення, котре розкривало значення норми, що тлумачилась. Фактично, застосовуючи системне тлумачення, глоссатори одночасно використовували аналітичний метод диференційованих визначень, який полягав у тому, що вони шукали значення суперечливих термінів доти, доки, нарешті, не встановлювали цей термін в іншому місці тексту. За цим терміном вони визначали істинне значення незрозумілого терміна і так усували суперечності. Після цього глоссатори створювали відповідні замітки (глосси), які потім вносили на поля тексту або вставляли між рядками⁸.

Як зауважує О. Бойко, у разі виникнення перешкод під час тлумачення, а саме – виявлення двозначностей, глоссатори використовували такі рекомендації для їх вирішення: а) у разі сумнівів краще дотримуватися слів закону; б) у разі двозначності слів закону необхідно приймати те значення, яке краще відповідає предметові; в) коли в словах закону немає двозначності, не можна допускати тлумачення волі законодавця⁹.

Вже ранні представники буржуазної науки кримінального права висловлювались проти розширювального тлумачення законів і аналогії. Наприклад, іспанський криміналіст Альфонсо де Кастор (1495–1558) у своїх творах виступив проти розширювального тлумачення законів, він вважав, що покарання повинно відповідати вказаному в законі, і в жодному разі покарання не може бути застосоване за аналогією¹⁰.

У XVI ст. Т. Мор сформував положення, розвинуті лише у XVIII ст. Монтеск'є і Беккарія. Мор виступає проти тлумачення законів і обґрунтовує необхідність ухвалення простих

---

⁸ Абдрасулов Е. Б. Толкование закона и норм конституции: теория, опыт, процедура: автореф. дис. на соиск. уч. степ. доктора юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / Е. Б. Абдрасулов. – Алмаата: Казахский академический ун-т, 2003. – С. 14.

⁹ Бойко А. И. Система и структура уголовного права: в 3-х т. Том III: Структура уголовного права и его идентификация в национальной юриспруденции / А. И. Бойко. – Ростов н/Д: Изд-во СКАГС, 2008. – С. 241.

¹⁰ Шаргородский М. Д. Избранные труды по уголовному праву / М. Д. Шаргородский. – СПб.: Юридический Центр Пресс, 2003. – С. 183.

законів. Він пише: «Законів у них (утопійців) дуже мало, але для народу з такими закладами досить небагатьох. Вони навіть особливо не погоджуються з іншими народами через те, що їм видаються недостатньо чисельними томи законів і тлумачників на них. Самі утопійці вважають у вищому ступені неспорядливим зв'язувати яких-небудь людей такими законами, чисельність яких переважає можливість їх читання, чи темнота – доступність розуміння для всякого. Надалі вони рішуче відмовляються від всіх адвокатів, які, хитруючи, ведуть справи і тлумачать закони. Вони визнають за правило, що кожен веде свою справу сам і передає судді те саме, що збиравсь розповісти захисникові. У такому випадку легше буде досягнути справедливості, так як говорити буде той, кого ніякий захисник не вчив прикрасам, а під час його розповіді суддя може вміло все оцінити і допомогти більш простодушним людям проти видуманих наклепів хитрунів. В інших народів при такій великій кількості самих заплутаних законів цього дотримуватись важко, а в утопійців законознавцем є кожен»¹¹.

У другій половині XVII ст. англійський філософ Джон Локк сформулював політико-правову теорію розподілу влади, яку творчо розвинув видатний французький просвітитель Ш.-Л. Монтеск'є у своїй праці «Про дух законів», що складається з 31 книги. Зокрема в одинадцятій книзі він чітко наголошує, що не може бути свободи, якщо судова влада не відокремлена від влади законодавчої і виконавчої. Якщо ж судова влада об'єднається із законодавчою, то, за його словами, життя і свобода громадян потраплять в обійми свавілля, тому що суддя буде законодавцем, а якщо вона об'єднається із виконавчою, то суддя зможе набути прав гнобителя¹².

Монтеск'є вважав, що рішення суду за своєю суттю має бути «точним текстом закону». Якби у ньому втілювалися

---

¹¹ Шаргородский М. Д. Избранные труды по уголовному праву / М. Д. Шаргородский. – СПб.: Юридический Центр Пресс, 2003. – С. 183–184.

¹² Гришук В. Тлумачення і конкретизація кримінально-правової норми як форми реалізації судового угляду (розсуду) / В. Гришук, В. Канцір // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2000. – № 35. – С. 417.

особисті думки судді, то в суспільстві могли б виникнути обов'язки, на які народ не давав своєї згоди. Судді є лише устами, що висловлюють слова закону, «бездушними істотами», які не можуть обмежити силу і суворість закону. Питання удосконалення чинних законів належить до компетенції законодавчого корпусу. Владу, яка видає закони, Монтеск'є характеризував як деспотичну, а в деспотичних державах законів немає – суддя сам творить закони. В монархічних державах суддя діє згідно із законом, а там, де його немає, «шукає дух закону»; для республіканської форми правління характерним, на його думку, є те, що суддя дотримується самої букви закону. Людина, наголошував він, перестає бути громадянином, якщо можна буде тлумачити закон проти неї у тих випадках, коли йдеться про її життєві інтереси, честь і майно¹³.

Представники суб'єктивного напряму в теорії тлумачення визнають, що інтерпретатор повинен встановити «волю» або «думку», або «наміри» (ціль), чи погляди тощо законодавця, оскільки ці психічні стани, вираженням яких є норма, що тлумачиться, становлять її значення. Вбачається, що так можна (хоча б теоретично) забезпечити максимальну стабільність права, бо переживання законодавця є таким психологічним фактором, який закінчується актом встановлення і надалі вже не змінюються. Якщо на цьому ґрунтується значення норми, то завданням інтерпретатора є точний і глибокий аналіз цього історичного фактору, а норма права як її вираження має незмінне значення. Але із позитивними намірами теоретиків права тенденція до відступу від буржуазної законності на користь класових інтересів буржуазії виникла одразу після її приходу до влади¹⁴.

Щодо надання переваги, чи то встановлення «духу закону», чи «волі», «думки» і ін. законодавця під час тлумачення,

¹³ Гришук В. Тлумачення і конкретизація кримінально-правової норми як форми реалізації судового угляду (розсуду) / В. Гришук, В. Канцір // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2000. – № 35. – С. 417.

¹⁴ Черданцев А. Ф. Вопросы толкования советского права / А. Ф. Черданцев. – Свердловск: Свердловский юридический ин-т, 1972. – С. 9.

то доволі чітко формулювання цього тлумачення дав Савіні, положення якого досі є керівними в теорії права. Савіні вперше виокремив такі чотири види доктринального тлумачення: граматичне, логічне, історичне і системне. Перше має на увазі встановлення значення слів законодавця, друге – смисл норми, логічний зв'язок окремих висловів між собою. Історичне тлумачення має своїм предметом встановлення тих історичних умов, заради регулювання яких було видано правило закону. Нарешті, системне тлумачення встановлює внутрішній зв'язок окремих правових положень та інститутів і їх відношення до цілого. Послідовники Савіні спростили його класифікацію, зберігши тільки граматичне і логічне тлумачення; останній вид інколи називали також системним¹⁵.

О. Черданцев у своїх дослідженнях установив, що одним із слабких положень суб'єктивної теорії тлумачення, яке зазначається її противниками, було те, що до цього моменту законодавець, як правило, переставав бути однією особою – монархом. Навіть у багатьох монархічних державах виникали представницькі органи. «Воля законодавця» розповсюдилась, стала волею багатьох осіб, котрі становили законодавчу корпорацію, всередині якої існують різноманітні фракції, що представляють інтереси різних соціальних класів. До того ж, поширюється делеговане законодавство. У цих умовах «єдина воля» історичного законодавця перетворюється у фікцію. Цілі, які ставили перед собою певні представники законодавчої корпорації, можуть не знаходити свого відображення в законі. Зазвичай закон міг бути результатом компромісу суперечливих думок. У таких умовах встановити «волю» історичного законодавця було досить важко. Крім цього, з виникненням представницьких органів ускладнився законодавчий процес. В окремих випадках боротьба думок призводила до затягування прийняття закону. Все це сприяло відставанню законодавства від життя. З іншого боку, панівному класу в умовах представницької

---

¹⁵ Люблинский П. И. Техника, толкование и казуистика уголовного кодекса / П. И. Люблинский; под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. – М.: Зерцало, 2004. – С. 108.

системи інколи було невігідно вносити реакційні законопроекти в представницький орган. Нарешті, багато законопроектів в умовах зростання свідомості й організованості опозиційного демократичного пролетарського руху мали значний опір і поза стінами парламенту. Все це зумовлювало панівний клас до необхідності пристосування законодавства до своїх нестабільних інтересів іншим шляхом. Із розвитком делегованого законодавства з метою пристосування закону використовується судовий і виконавчий апарат, покликанням якого є вирішення конкретних юридичних справ. Водночас на перший план висувається метод «пристосованої» інтерпретації законів. Відображенням цього процесу в юридичній науці є так звані «об'єктивні» теорії тлумачення. Якщо «суб'єктивні» теорії надавали великого значення історичним матеріалам (із текстом самого закону і його місцем в системі законодавства), які дозволяли з точністю встановити волю, наміри, цілі історичного законодавця, то «об'єктивні» не вважають за необхідність звернення до цих матеріалів. Навпаки, на думку представників цієї теорії, найбільше значення має врахування умов і передумов не часу видання, а часу тлумачення і застосування закону¹⁶. Серед прибічників «суб'єктивного» напряму є представники школи природного права (Вольтер, Марат, Беккарія) а серед прибічників «об'єктивного» напряму – представники історичної школи права (Савіні).

Відтак Ч. Беккарія в праці «Про злочини і покарання» розвинув думку, що право тлумачити кримінальні закони не може належати суддям тільки тому, що вони не законодавці. Судді отримують закони від живого суспільства або від суверена як його представника, як хранителя наявної загальної волі¹⁷. На його думку, ці закони є ланцюгами, необхідними для стримування та тиску щодо приватних інтересів. Законним є тлумачення тільки суверена. Крім цього, суддя також може

¹⁶ Черданцев А. Ф. Вопросы толкования советского права / А. Ф. Черданцев. – Свердловск: Свердловский юридический ин-т, 1972. – С. 10–11.

¹⁷ Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Ч. Беккариа; сост. и предисл. В. С. Овчинского. – М.: ИНФРА, 2004. – Вып. VI. – С. 92.

частково здійснювати тлумачення, але тільки в тій частині, де йдеться про те, чи вчинила та чи інша особа діяння, що суперечить закону, чи не вчинила. Ч. Беккарія зазначає, що немає нічого більш небезпечного, ніж діяти згідно з духом закону, оскільки дрібні перешкоди сьогодення вражають людину більше, ніж ускладнені, але віддалені наслідки хибного начала. Дух закону, як вказано у праці, залежав би від хорошої чи поганої логіки судді, від хорошого чи поганого його травлення, від сили його пристрастей, від ставлення до потерпілого та ін. Ось чому доля громадянина вирішується неоднаково у разі проходження справи через різні суди¹⁸.

Щодо кожної справи суддя має сформулювати лише правильний умовивід, і якщо таких умовиводів більше одного, то ні в чому не можна бути впевненим. Беккарія був прибічником жорсткого дотримання закону без будь-яких відступів, оскільки наслідки таких відступів можуть бути набагато важчими, ніж передумови. Якщо громадяни побачать таку сталість у рішеннях, вони відчують особисту безпеку, що є справедливим щодо них¹⁹.

В Англії проти коментування і тлумачення законів висловлювався І. Бентам, який вважав, що «при виданні кодексу законів бажано вберегти його від викривлень, яким він може піддаватися з точки зору як змісту, так і форми.

З цією метою необхідно заборонити доповнення його яким-небудь неписаним правом. Але недостатньо тільки відрізати гідрі голову, необхідно і припалити рану, інакше виростуть нові голови.

Якщо станеться новий випадок, не передбачений кодексом, то суддя може лише вказати на нього і порадити законодавцю засіб, але ні він, ні тим більше який-небудь громадянин не сміють самі приймати рішення і проводити його у вигляді

---

¹⁸ Беккарія Ч. О преступлениях и наказаниях / Ч. Беккария; сост. и предисл. В. С. Овчинского. – М.: ИНФРА, 2004. – Вып. VI. – С. 93.

¹⁹ Бабкін В. Д. Беккарія Чезаре Бонесана / В. Д. Бабкін // Юридична енциклопедія: в 6т.; редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Укр. енциклопедія, 1998. – Т. 1. – С. 216–217.

закону, поки не отримають на це дозвіл законодавця»²⁰. На думку І. Бентама, законодавство, що охоплює найрозумніші постанови, спрямовані на досягнення найвищого щастя для найбільшої кількості людей, в жодному разі не повинно змінюватися суддями під приводом тлумачення²¹.

Отже, суддя повинен був зупинити справу і здійснити запит законодавцю. Такий спосіб, на думку П. Люблінського, створював певні незручності. Насамперед він санкціонував зворотну силу закону, оскільки законодавець, зазначаючи свою думку в новому законі, міг вільно вводити і нові норми. Аутентичне тлумачення, яке перетворювало законодавця на суддю, який вирішував окремі казуси, уповільнювало процес правосуддя і вносило ще більші неясності в закон. Воно формально не відміняло старий закон, але інколи явно суперечило йому. Під ширмою аутентичного тлумачення легко було вводити нові кримінальні норми, що збільшували заборонену поведінку, але такі дії суперечили новому принципу цієї епохи – недопущення зворотної дії кримінального закону. Поширення нового принципу сприяло зменшенню аутентичного тлумачення в галузі кримінального права²². Ми частково підтримуємо таку позицію, проте вважаємо, що не можна наділяти судову ланку повноваженнями законодавчої і, хоча очікування дозволу законодавця затягувало ухвалення рішення у справі на значний термін, суддя не претендував на одноосібне прийняття рішення. Крім того, якщо б один суддя у цій справі ухвалив одне рішення, інший суддя у аналогічній ситуації не володів би інформацією про це, а якщо б рішення прийняв законодавець – воно б стало надбанням усіх суддів.

Під час видання Пруського Земського права у 1784 р. було заборонено всяке його коментування і вказано, щоб судді

---

²⁰ Гришук В. Тлумачення і конкретизація кримінально-правової норми як форми реалізації судового угляду (розсуду) / В. Гришук, В. Канцір // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2000. – № 35. – С. 418.

²¹ Там же.

²² Люблинский П. И. Техника, толкование и казуистика уголовного кодекса / П. И. Люблинский; под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. – М.: Зерцало, 2004. – С. 102.

всі сумнівні випадки подавали на розгляд спеціального комітету, до якого належали юристи і державні діячі. Кримінальним кодексом Франції 1791 р. судді були зобов'язані неухильно виконувати вимоги закону, аж до заборони тлумачення закону в судовій практиці²³.

Видане в 1813 р. баварське положення Фейербаха забороняло видання до нього коментарів і, як пише К. Біндінг, за п'ятдесят років не з'явилось жодного коментаря до нього²⁴. Наполеон ставився вкрай негативно до тлумачення закону, він вважав, що коментування закону заплутує і шкодить правосуддю, і хотів так створити свої кодекси, щоб зробити зайвим будь-який коментар.

Він був дуже незадоволений, коли дізнався, що з'явились коментарі до його кодексу, але особи, які створювали кодекси, ставились до цього питання інакше.

Порталіс у своїй пояснювальній доповіді законодавчому зібранню під час представлення проекту кодексу висловив численні принципи тлумачення²⁵.

До багатьох кримінальних кодексів законодавець долучав коментар, роз'яснюючи його мету. Наприклад, створено Військовий устав 1716 р., Устав Морський 1720 р., Устав Благочинства 1782 р. Коментар є і в кодексі, який Стіфен склав для Індії в 60-х роках XIX ст.²⁶

Правила про буквальне тлумачення законів і заборону їх коментувати стали реакцією проти тієї невизначеності, яка панувала раніше у галузі кримінального права і давала можливість для утисків громадян.

Вольтер писав з цього приводу в 1778 р.: «Закони свідчать лише про слабкості людей, які їх створювали. Вони

---

²³ Макарчук В. С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн: навч. посібник / В. С. Макарчук. – Вид. 4-те, доп. – К.: Атіка, 2004. – С. 234.

²⁴ Люблинский П. И. Техника, толкование и казуистика уголовного кодекса / П. И. Люблинский; под редакцией и с предисловием В. А. Томсинова. – М.: Зерцало, 2004. – С. 103–104.

²⁵ Шаргородский М. Д. Избранные труды по уголовному праву / М. Д. Шаргородский. – СПб.: Юридический Центр Пресс, 2003. – С. 183.

²⁶ Там же. – С. 178.

мінливі, як і останні. Деякі із законів у великих націях продиктовані сильними, щоб зламати слабких...»²⁷.

Ф. Бекон наводив докази «за» і «проти» логічного тлумачення закону. У розділі «Буква закону» свого трактату «Велике відродження наук» він пише: «віддалятися від букви – це вже більше не тлумачити, а відгадувати. Суддя, який віддається від букви закону, приймає роль законодавця»²⁸. «Проти» слідування букві закону він вказував: «Зміст необхідно отримувати із сукупності слів, а потім цим змістом можна тлумачити кожне слово почергово. Найгірша тиранія є та, яка ставить закон в застінок»²⁹. За Ф. Беконем, закон, а не абсолютна влада монарха, повинен регулювати відносини між королем і підданими. Учений наголошував, що головним обов'язком суддів у їхній діяльності є мудре застосування законів, а найвищим законом для них має бути благо людей. Під час аналізу будь-яких суспільних явищ не можна діяти згідно з інтуїцією, а треба мати досконалий, відповідний епосі метод³⁰.

З іншого боку, було очевидним, що неможливо зв'язати суддю «буквальним» тлумаченням. Буквальне тлумачення – це тлумачення на основі вжитих законодавцем слів і виразів, не заглиблюючись у розгляд намірів і цілей законодавця. Дотримуватись його – означає приходити часто до явних непорозумінь. Відтак ще С. Пуффендорф наводив яскравий приклад непорозуміння тлумачення. В Болоньї було видано закон, який передбачав «карати з найвищою суворістю кожного, хто буде проливати кров на вулицях». Трапилось так, що один перехожий на вулиці впав у конвульсіях; покликали хірурга, який для спасіння пацієнта змушений був пустити йому кров. Буквальне

---

²⁷ Люблинский П. И. Техника, толкование и казуистика уголовного кодекса / П. И. Люблинский; под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. – М.: Зерцало, 2004. – С. 99.

²⁸ Шаргородский М. Д. Избранные труды по уголовному праву / М. Д. Шаргородский. – СПб.: Юридический Центр Пресс, 2003. – С. 188.

²⁹ Там же. – С. 188.

³⁰ Скоткіна В. П. Бекон Френсіс / В. П. Скоткіна, О. В. Картунов // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Укр. енциклопедія, 1998. – Т. 1. – С. 217.

тлумачення вимагало суворо покарати хірурга, як «такого, що пролив кров на вулиці», але після довгих дебатів переважила думка, яка наперекір буквальному смислу, але відповідно до наміру законодавця, не розповсюдила на хірурга дію цієї статті³¹.

Школа «вільного права» діяла згідно з деякими сторонами правової дійсності, з творчим характером тлумачення і застосуванням абстрактних правових норм до конкретних життєвих фактів, з тим, що законодавець не в силі передбачити всіх моментів правового регулювання, з відомим відставанням права від життя. З факту, що тлумачення має суб'єктивний характер, що суддя здебільшого займається правотворчістю (у разі прогалин) представники «руху вільного права» висувають вимоги офіційно визнати за суддями право із законодавцем займатися правотворчістю. Викладаючи програму «руху вільного права», І. Штейнберг зазначає, що вона потребує, поперше, щоб суддя підкорявся закону лише у разі, коли останній ясно дає відповідь на питання, які виникають в процесі вирішення справи; по-друге, щоб судді було дозволено самостійне створення норм у випадку прогалин в законі. Стампе вважав, що у разі масового лиха від застосування шкідливого закону тощо судді має бути надане право змінювати закон³².

Прибичником тлумачення закону відповідно до справжньої волі історичного законодавця в новітній літературі є Е. Бірлінг. Його позиція відображена у праці «Juristische Prinzipienlehre» 1911 р. і полягає в такому: всі публічно-правові норми – закони, укази, розпорядження – є, самі собою, вираженням певної живої волі, оприлюднені з очевидним наміром, щоб ті, до яких вони звертаються, розуміли їх саме так, як це мається на увазі нормотворюючими органами; воля справжнього законодавця є для кожного, хто не має упередженого

---

³¹ Люблинский П. И. Техника, толкование и казуистика уголовного кодекса / П. И. Люблинский; под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. – М.: Зерцало, 2004. – С. 107.

³² Черданцев А. Ф. Вопросы толкования советского права / А. Ф. Черданцев. – Свердловск: Свердловский юридический институт, 1972. – С. 12–13.

погляду, ясною і очевидною, а воля закону є чимось неясним, містичним; дійсним змістом закону можна вважати тільки те, що дійсно було бажаним і оголошено живими людьми, які згідно з юридичним розумінням визнаються органами держави³³.

Продовженням буржуазної думки і її ставлення до тлумачення став соціологічний напрям, а особливо «реалісти», які надавали перевагу не закону, а діяльності суддів. Закон вони розглядали як «пусту посудину», яку суддя може заповнити будь-чим. Прослідковується загальна закономірність буржуазної правової думки, а саме: пониження ролі закону, посилення ролі судового угляду, розвиток правотворчості, яка «пристосовує» закони до діяльності судів, розвиток «динамічної» тенденції в тлумаченні. Аналогічна ситуація спостерігається в США. Верховний Суд США, якому надано право тлумачити Конституцію, трактує її як хоче, часто відмінняє свої ж тлумачення і рішення³⁴.

Частково така тенденція спостерігається і зараз. Наприклад, Федеральний Конституційний Суд ФРН визначає право як щось більше, ніж просто сукупність законів. Завдання правосуддя полягають, за його уявленнями, аж ніяк не в тому, аби тлумачити і застосовувати у конкретних випадках закон тільки в межах його буквального змісту. Призначення судового рішення полягає також у тому, щоб у процесі вирішення конкретної справи виявити уявлення про ті реальні цінності (категорія цінності, як відомо, взаємопов'язана з потребою та інтересом), котрі, можливо, і не зафіксовані у писаному праві, і саме їх зробити основою рішення. Федеральний Конституційний Суд вважає, що соціально-політичні погляди та суспільні відносини настільки змінюються за час дії закону, що неможливо адекватно реагувати на конфлікт між нормою закону та матеріальними уявленнями про справедливість, застосовуючи

³³ Люблинский П. И. Техника, толкование и казуистика уголовного кодекса / П. И. Люблинский; под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. – М.: Зерцало, 2004. – С. 107.

³⁴ Черданцев А. Ф. Вопросы толкования советского права / А. Ф. Черданцев. – Свердловск: Свердловский юридический институт, 1972. – С. 15.

застарілий закон. Така ж позиція простежується й у німецькій конституційній доктрині: «Конституційні положення, що претендують на ефективність дії та нормативну силу, повинні враховувати реальні обставини й відповідати їм»³⁵. Звідси розуміємо, що конституційні норми підпорядковуються своєрідному «принципові відносності», тобто обумовлені і зорієнтовані на сили, які формують державу та є її опорою.

Системне тлумачення, яке є і сьогодні керівним методом тлумачення в німецькій і, частково, французькій юриспруденції, має деякі передумови. На думку П. Люблінського, першою його презумпцією є затвердження логічної єдності всього права або відомої системи права. Системою кодексу є система визначених принципів і понять. Законодавець не може мислити суперечливо, і тому вся система повинна тлумачитись як система логічно узгоджених між собою понять. Однак, не можна, незважаючи на те, що фактичні суперечності в законі і навіть в окремих кодексах – явище досить розповсюджене. Закони створюються в різний час, під впливом різних питань і різними людьми і тому зовсім не дивно, що не тільки покладені в основу їх принципи, але і самі конкретні постанови можуть бути суперечливими. Другою передумовою системного тлумачення є презумпція відсутності прогалин позитивного права і пов'язана з нею віра в безмежну «логічну розтяжність» поняття закону. Воля законодавця розширюється через логічну дедукцію, а саме: юридичну конструкцію і юридичну аналогію³⁶.

Коротко аналізуючи окремі російські джерела права, а саме «Судебник 1497 года» та «Судебник 1550 года», розуміємо, що судочинство у певних питаннях здійснюється суддями на їх розсуд. У вказаних джерелах є терміни, які можуть тлумачитись панівним класом як завгодно. Таким яскравим прикладом

---

³⁵ Рабінович П. Офіційно-нормативне тлумачення законодавства як інструмент адаптації правового регулювання до соціальних змін / П. Рабінович, Н. Савчук // Вісник Академії правових наук України. – 2002. – № 1. – С. 27.

³⁶ Люблінский П. И. Техника, толкование и казуистика уголовного кодекса / П. И. Люблінский; под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. – М.: Зерцало, 2004. – С. 114–115, 118.

є термін «лихое дело», оскільки під цей термін можна було підвести будь-яке діяння, яке частково могло посягати на чийсь блага³⁷. У разі виявлення неправильного судочинства суддя міг довести, що неправильне судове рішення він виніс «безхитростно» і не ніс за таке рішення ніякої відповідальності, бо в його діях не вбачалося складу злочину. Водночас центральна влада систематично вимагала, щоб нові і незрозумілі питання вирішувались виключно нею.

Петро I, ведучи рішучу боротьбу зі зловживаннями в судовому апараті, категорично забороняв тлумачення законів, яке за тих часів було джерелом зловживання. Особливо різко Петро висловив свої погляди з приводу цього питання в Указі від 17 квітня 1722 р. «Про збереження прав громадських». Такої позиції дотримувалась і Катерина II, яка писала в «Наказі»: «Влада судова складається з одного виконання законів, і то для того, щоб сумнівів не було про свободу і безпеку громадян» (гл. IX, ст. 98). «Судді, які судять про злочини, тільки тому, що вони не законодавці, не можуть мати права тлумачити закони про покарання» (гл. X, ст. 151)³⁸. У своїй практичній діяльності Катерина також вимагала, щоб точно дотримувались «букви» закону.

Устав кримінального судочинства 1864 р. встановив, що «всі судові постанови зобов'язані вирішувати справи по точному розумінню існуючих законів, а у випадку їх неповноти, неясності чи суперечливості приймати рішення на основі загального змісту законів» (ст. 12)³⁹.

Є. Васьковський розмежує словесне та реальне тлумачення. Він, наприклад, зазначає, що словесне тлумачення звично називається граматичним, а реальне – логічним. Але вживаються й інші назви: для словесного – філологічне, буквальне, а для логічного – діалектичне, філософське, історичне, науково-

³⁷ Российское законодательство X–XX веков / отв. ред. тома А. Д. Горский. – М.: Юридическая литература, 1985. – Т. 2. – С. 54–68, 97–131.

³⁸ Шаргородский М. Д. Избранные труды по уголовному праву / М. Д. Шаргородский. – СПб.: Юридический Центр Пресс, 2003. – С. 181.

³⁹ Там же. – С. 182.

юридичне, телеологічне, ідеологічне. Найбільш вдалим науковцю видаються терміни «словесне» і «реальне», оскільки ними з повною точністю характеризується сутність обох процесів тлумачення, із яких один визначає словесний зміст закону, а другий – дійсний, реальний. Встановлення смислу кожної норми, на думку Є. Васьковського, має здійснюватись у такій послідовності: спочатку необхідно впевнитись, чи немає можливості скористатися легальним тлумаченням; потім, за відсутності легального тлумачення, необхідно використати словесне тлумачення, щоб установити її буквальний зміст, і, нарешті, звернутись до реального тлумачення, щоб використати результат словесного тлумачення і розкрити її дійсний внутрішній зміст⁴⁰. Водночас, звертаючись до роз'яснень науковця стосовно того, що він вкладає в зміст цих понять, можна зробити висновок, що логічне тлумачення, про яке говорить Є. Васьковський, є прототипом сукупності теперішніх понять «логічного» та «системного» тлумачення.

М. Коркунов у своїх дослідженнях щодо тлумачення права опирається на праці Савінії, Градовського та Таганцева і вказує, що для того, щоб уміти застосувати норми, насамперед необхідно встановити зміст норми, у чому і полягає завдання тлумачення⁴¹.

На його думку, закон настільки є джерелом права, наскільки він виражає волю законодавця. Завдання тлумачення права охоплює встановлення волі законодавця тією ж мірою, якою вона виразилась у законодавчому акті. За М. Коркуновим, у тлумаченні можна розрізнити два елементи: загальний і специфічно-юридичний. Загальний елемент полягає в загальних способах тлумачення, а саме в граматичному та логічному. Для розуміння написаного та сказаного необхідне ознайомлення

---

⁴⁰ Васьковский Е. В. Руководство к толкованию и применению законов. Для начинающих юристов / Е. В. Васьковский. – М.: Издание Бр. Башмаковых, 1913 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z533.html.

⁴¹ Коркунов Н. Лекции по общей теории права / Н. Коркунов. – 9-е изд. – СПб.: Изд-во Юридического Книжного Магазина Н. К. Мартынова, 1914. – С. 349.

з логічними та граматичними правилами⁴². Як зазначає М. Коркунов, сукупність юридичних норм – це одне ціле, яке становить одну взаємопов'язану систему, і виникнення нової норми завжди частково змінює думку попередньої існуючої норми, розширюючи чи обмежуючи її⁴³. За вказаними поняттями, окрім граматичного та логічного, розрізняють системний та історичний способи тлумачення. За суб'єктом ученим виокремлено доктринальне та легальне тлумачення. Також дослідник зазначив існування аналогії права та аналогії закону, які не слід змішувати з тлумаченням.

Як зауважував А. Сахаров, історія розвитку кримінального права свідчить про зворотну тенденцію законодавства: від загально позначених злочинів і невизначених покарань («покарати, як цар накаже») – до принципу точних складів і відносно визначених санкцій. А це означає зменшення обсягу судового угляду. Така тенденція спостерігається, зокрема, в історії радянського кримінального права. В докодифікаційний радянський період (1917–1922 рр.) кримінально-правові декрети рідко визначали встановлену за злочини міру покарання, наділяючи цим правом суди та трибунали, які мали діяти виключно згідно з обставинами справи. Кримінальні кодекси передбачали конкретні склади злочинів і визначали передбачені за них покарання. Проте поверхневе зіставлення КК 1922, 1926, 1961 років демонструє тенденцію до збільшення рівня конкретизації і диференціації складів злочинів і відповідних санкцій щодо кожного складу. Цим обсяг судового угляду явно звужувався⁴⁴.

Ще в середині 1960-х років А. Венгеровим на основі аналізу постанов у конкретних справах була висунута ідея «прецеденту правової норми». На його думку, як модель правильного застосування норми права прецедент тлумачення через свій

---

⁴² Коркунов Н. Лекции по общей теории права / Н. Коркунов. – 9-е изд. – СПб.: Изд-во Юридического Книжного Магазина Н. К. Мартынова, 1914. – С. 349.

⁴³ Там же. – С. 351.

⁴⁴ Сахаров А. Б. Перспективы развития советского уголовного права / А. Б. Сахаров // Советское государство и право. – 1983. – № 7. – С. 81.

інформаційний характер та неодноразове застосування стає загальновідомим, усталеним і враховується в судовій діяльності під час застосування норми права, що сприяє правильному вирішенню кримінальних та цивільних справ⁴⁵.

В. Лазарев вніс пропозицію про доцільність використання в мотивувальних частинах судових рішень з найбільш складних справ посилаць, із нормами закону, актів казуального тлумачення⁴⁶.

На думку О. Черданцева, діапазон думок радянських авторів є широким. Тут можна простежити погляди, які взагалі заперечують тлумачення: «Суд не тлумачить, а застосовує закони», – пишуть С. Голунський і М. Строгович. Але ця фраза не відображає дійсних думок авторів. Вони просто термін «тлумачення» замінюють іншими: «розуміння», «аналіз» норми права. С. Голунський і М. Строгович є прибічниками статичної теорії тлумачення, оскільки виступають проти розширювального і обмежувального тлумачення. Інший, протилежний погляд представлений у вигляді боротьби з шаблонним застосуванням норм права. Відповідно до цих поглядів тлумачення має бути «гнучким» та таким, що враховує умови застосування закону⁴⁷.

Нові судові установи набули чинності в Росії в другій половині XIX ст., коли вже був досвід роботи судів в капіталістичних умовах в інших країнах, і цей досвід, звичайно, враховувався російською буржуазною юридичною наукою.

Значна частина російських криміналістів висловлюється за допустимість тлумачення кримінальних законів, а саме: О. Кистяківський, В. Спасович, М. Сергеевський, С. Білогриць-Котляревський, С. Познишев. Відтак О. Кистяківський писав: «Із застосуванням кримінального закону невід'ємним є його

---

⁴⁵ Венгеров А. Б. Синергетика, юридическая наука, право / А. Б. Венгеров // Советское государство и право. – 1986. – № 10. – С. 36.

⁴⁶ Матвеева Л. Г. Правозастосувальні акти та акти тлумачення права / Л. Г. Матвеева // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2002. – № 1. – С. 126.

⁴⁷ Черданцев А. Ф. Вопросы толкования советского права / А. Ф. Черданцев. – Свердловск: Свердловский юридический институт, 1972. – С. 16.

тлумачення, останнє є тільки тим чи іншим способом його розуміння. Тому, на якій би низькій сходинці не стояла кримінальна юстиція і який би не був досконалий закон, тлумачення є невід'ємним засобом, який супроводжує його застосування»⁴⁸.

М. Дурманов дослідив, що деякі правознавці до тлумачення кримінального закону, як і будь-якого іншого, відносять і роз'яснення термінів, які вживаються в законі. Розкриття терміна є також уясування волі законодавця, оскільки без розкриття термінів кримінального закону, інколи спеціальних, не можна встановити смисл закону. На думку цього ж науковця, в радянській кримінально-правовій літературі тлумачення кримінального закону зазвичай пов'язується з його застосуванням і розглядається в основному як частина або певний визначений момент застосування закону. Таке тлумачення закону під час його застосування відрізняється тим, що воно знаходить свою негайну практичну реалізацію. Саме тому тлумачення кримінального закону так часто пов'язують із застосуванням закону. Але нерідко простежуємо тлумачення кримінального закону або кримінально-правової норми, які ще ніколи не застосовувались без їх застосування⁴⁹. Щодо проектування тез системного тлумачення на радянське законодавство, то Н. Дурманов вказує, що якщо в окремих випадках текст закону неточно або незрозуміло передає думку і волю радянського законодавця, то істинний зміст цієї норми завжди може бути встановлено згідно з всією системою радянського законодавства⁵⁰.

Щодо тлумачення нормативних актів у ССРСР загалом, то ґрунтовні дослідження в цьому напрямі були проведені науковцем А. Піголкіним, який згрупував ідеї, висловлені науковцями та політиками, а саме: Ф. Енгельсом, В. Леніним, К. Марксом, П. Недбайлом, М. Хрущовим, М. Шаргородським, О. Шляпочни-

⁴⁸ Шаргородский М. Д. Избранные труды по уголовному праву / М. Д. Шаргородский. – СПб.: Юридический Центр Пресс, 2003. – С. 192–194.

⁴⁹ Дурманов Н. Д. Советский уголовный закон / Н. Д. Дурманов. – М.: Изд-во МГУ, 1967. – С. 286.

⁵⁰ Там же. – С. 287.

ковим та ін.⁵¹ Необхідність так званого системного тлумачення, на думку А. Піголкіна, Н. Дурманова та ін., виникає через існування норм, які регулюють суміжні суспільні відносини та великою мірою схожі один на одного і взаємопов'язані між собою.

В історії України були періоди нівелювання інтерпретації. Досить згадати період Гетьманщини і тлумачення тогочасних конституційних статей, зокрема так званих Березневих статей 1654 року. «Коли виникала необхідність, самим дотошним їх апологетом міг виступати московський цар або імператор, а найбільшим порушником – українська сторона в особі Гетьмана, Генеральної військової ради, Ради генеральних старійшин, полковників... Якщо політична ситуація змінювалась, роль несплячих захисників конституційних положень брали на себе керівники та козака еліта Гетьманщини, а російський трон і його оточення цинічно зневажали ними ж сформульованими або затвердженими нормами статей-конституцій»⁵². Але з розвитком приватноправових відносин, збільшенням їх учасників, потребою в стабільному і всебічному захисті приватних прав та інтересів у XIX столітті знову заговорили про юридичну техніку загалом, і зокрема про герменевтику як її основний компонент.

Як зауважує О. Кадикало, вперше елементи радянської системи тлумачення Конституції з'являються в Конституції УРСР 1929 р., аналога Конституції СРСР 1924 р. Згідно з цією Конституцією створювався новий орган вищої влади – Президія ВУЦВК.

Він мав право законодавчої ініціативи у вищих органах влади СРСР, скасування будь-яких рішень РНК і наркомів УСРР. Тлумачення Конституції взагалі не визнавалося важливим елементом державного механізму і навіть не констатувалося в нормах Конституції, а конституційний контроль

---

⁵¹ Піголкін А. С. Толкование нормативных актов в СССР / А. С. Пиголкин. – М.: Гос. изд-во юридической литературы, 1962. – С. 7–22.

⁵² Михайлович Д. М. Толкование закона: монография / Д. М. Михайлович. – Х.: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2004. – С. 11.

був описаний в загальних рисах. Конституція ж УРСР 1937 р. в остаточному вигляді створювала радянську модель тлумачення Конституції, де функція тлумачення законів взагалі й Конституції зокрема належала Президії Верховної Ради України⁵³.

Сьогодні, як вказують П. Рабінович та Н. Савчук, офіційна правоінтерпретаційна діяльність є невід'ємним елементом механізму державно-юридичного регулювання, але така інтерпретація юридичного тексту має певні межі: ті або інші смисли можуть офіційно «приписуватися» витлумачуваному тексту не довільно, а на основі означеного домінуючого соціального інтересу та поширених у суспільстві соціокультурних установок⁵⁴.

Зазначене дає підстави стверджувати, що системний спосіб тлумачення кримінального закону виник тоді ж, коли і сам кримінальний закон.

Цей спосіб тлумачення не залежав та не залежить від визнання його законодавцем чи заперечення можливості його використання, адже застосування кримінального закону перебуває у взаємозв'язку із ним. Оскільки існують зв'язки у кримінальному законі як системі та зв'язки кримінального закону з іншими елементами системи законодавства, це дає підстави та є приводом для використання саме системного тлумачення кримінального закону.

Заборона на системне тлумачення лише вносила неясності під час правозастосування, адже його використання закладено на інтуїтивному рівні правозастосувачами і науковцями.

Тлумачення положень кримінального закону через його системні зв'язки є природнім, проте потребує належного рівня підготовки, а також формулювання і закріплення правил

---

⁵³ Кадикало О. І. Генеза теорії і практики офіційного тлумачення у державно-правовій думці / О. І. Кадикало // Матеріали звітної наукової конференції факультету з підготовки слідчих (20 лютого 2009 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С. 132.

⁵⁴ Рабінович П. Офіційно-нормативне тлумачення законодавства як інструмент адаптації правового регулювання до соціальних змін / П. Рабінович, Н. Савчук // Вісник Академії правових наук України. – 2002. – № 1. – С. 26.

такого тлумачення з метою недопущення зловживань та усунення можливих суперечностей, які можуть виникати.

З огляду на окреслене у підрозділі варто зауважити на таке:

– рекомендації, висловлені ще глоссаторами під час системного тлумачення окремих законів, залишаються актуальними у відповідній інтерпретації й сьогодні щодо кримінального закону і повинні активно використовуватись правозастосувачами (системне тлумачення недоцільне для використання у разі зрозумілості тексту – не можна допускати двоякого трактування положень кримінального закону; у разі сумнівів під час тлумачення кримінального закону краще дотримуватися слів закону; у разі виникнення двозначності під час системного тлумачення слід ухвалювати те рішення, яке найбільш відповідає змісту кримінального закону);

– не слід надавати особливої ваги доктринальному тлумаченню, адже воно зазвичай є особистою думкою науковців і не завжди відображає дійсний зміст статті кримінального закону. Доктринальне тлумачення слід використовувати, проте використовувати його необхідно із обережністю, історичний досвід багатьох країн доводить можливість виникнення суперечностей між дійсним змістом тексту закону та його неофіційним тлумаченням;

– системне тлумачення кримінального закону існувало завжди і не залежало від того чи визнавали його, чи заперечували. Що простіший (зрозуміліший) текст кримінального закону, то меншою була потреба у його системному тлумаченні. Проте із ускладненням суспільних відносин, збільшенням кількості можливих протиправних діянь обсяг кримінального закону та зміст його статей кардинально змінювався. Викласти всі необхідні положення у тексті однієї статті стало неможливим та й недоцільним, під час укладення кримінального закону почали активно використовувати його зв'язки усередині самого кримінального закону і кримінального закону із системою законодавства. На початках формування кримінального закону потреби у викладенні та закріпленні правил тлумачення із

використанням таких зв'язків не було, проте теперішній рівень кримінального закону зобов'язує до формулювання таких правил та дослідження системного тлумачення кримінального закону загалом, врахування під час досліджень негативного історичного досвіду з приводу зловживань таким тлумаченням.

1.2. Стан дослідження питання про системне тлумачення в юридичній літературі

Питанням тлумачення права та тлумачення норм права приділено значну увагу теоретиками права у радянській період. До таких науковців можемо віднести Н. Вопленка, який присвятив своє дослідження офіційному тлумаченню норм права, Я. Брайніна та Н. Дурманова, які досліджували тлумачення кримінального закону в окремих розділах своїх праць, А. Піголкина, який зосередився на дослідженні тлумачення нормативних актів в СРСР, О. Черданцева, предметом дослідження якого стало тлумачення радянського права, О. Шляпочникова, який досліджував тлумачення радянського кримінального закону, М. Шаргородського та інших.

Зокрема щодо адміністративного права такі дослідження здійснював А. Коренєв. Традицію дослідження таких загально-теоретичних питань підтримали і науковці України, зокрема Ю. Власов, П. Волвенко, С. Лисенков, Д. Михайлович, П. Рабінович та інші.

Фактично у кожному дослідженні значну увагу приділяють тлумаченню тих чи інших кримінально-правових понять із застосуванням окремих способів тлумачення або їх комплексу. Загалом науковці не визначають яким саме способом тлумачення користуються під час тлумачення, а більше зосереджуються на видах тлумачення і застосовують їх із іншими мисленневими операціями та законами формальної логіки.

Зокрема такі дослідження здійснювали українські та російські науковці, а саме: Д. Азаров, П. Андрушко, О. Белокуров, Е. Березіна, П. Берзін, Є. Благов, А. Бобильов, В. Бояров, В. Гришук, О. Дудоров, Б. Єбзеєв, Н. Єфімова, А. Заєць, О. Кадикало, А. Кібальнік, В. Костюк, П. Люблінський, О. Майстренко, Л. Матвеева, В. Миронова, А. Музика, І. Паньонко, Т. Подорожна, С. Селіванов, В. Смородинський, Б. Телефанко, В. Тихий, З. Тростюк, Є. Фесенко, М. Хавронюк, В. Шаповалов, С. Шапченко, Г. Шмельова, А. Шульга, Р. Янович та багато інших.

Щодо тлумачення закону, то у деяких зарубіжних країнах ставили за мету дослідження такої тематики, зокрема у 2003 році у республіці Казахстан відбувся захист дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук Є. Абдрасулова на тему «Тлумачення закону і норм конституції». Належної уваги заслуговують і дослідження російського науковця О. Бойка.

Окремі науковці вивчали проблеми безсистемності кримінально-правового регулювання⁵⁵ та ознаки несистемності кримінального закону⁵⁶.

Крім цього, можна виокремити дослідження у сфері тлумачення права або нормативно-правових актів, які здійснювались щодо певних його видів, наприклад, доктринального тлумачення – Д. Басангов, О. Костенко, В. Навроцький, Г. Надьожин, Л. Панова, О. Панчак, І. Спасибо-Фатеева, офіційного тлумачення – Д. Михайлович, Є. Мірошніков, П. Рабінович, А. Селіванов, М. Цвік та інші.

Щодо дослідження способів тлумачення права чи тлумачення закону (або нормативно-правового акта), то дослідження у цій сфері здійснювали Ю. Бондар, Ю. Власов,

---

⁵⁵ Агапов П. В. Бессистемность как дефект текущего уголовно-правового регулирования / П. В. Агапов // Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2007 г.). – М.: Велби; Проспект, 2007. – С. 20–21.

⁵⁶ Феоктистов М. В. Системность и бессистемность уголовного закона / М. В. Феоктистов // Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2007 г.). – М.: Велби; Проспект, 2007. – С. 426–430.

П. Люблінський, Ю. Годика, цільового тлумачення – Є. Садкова, філологічного тлумачення – Ю. Ващенко, граматичного тлумачення – М. Кострова, юридико-лінгвістичного тлумачення – Л. Чулінда.

У зв'язку з близькістю досліджуваної тематики нас зацікавило дослідження російського науковця М. Дворнікова, яке здійснювалось у галузі системного тлумачення норм права.

Окрім вже вказаних українських науковців, слід взяти до уваги й інші дослідження, що проводились на теренах нашої держави і більшою чи меншою мірою вивчали тлумачення.

Наприклад, у 2000 році відбувся захист дисертаційного дослідження В. Власовим на тему «Проблеми тлумачення норм права»⁵⁷, у 2002 році – С. Федиком на тему «Особливості тлумачення юридичних норм щодо прав людини (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України)»⁵⁸, у 2003 році – Д. Михайловичем на тему «Офіційне тлумачення закону»⁵⁹, у 2004 році – Г. Христовою на тему «Юридична природа актів Конституційного Суду України»⁶⁰ та З. Юдіним на тему «Тлумачення договору»⁶¹,

---

⁵⁷ Власов Ю. Проблеми тлумачення норм права: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Ю. Л. Власов. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. – 17 с.

⁵⁸ Федик С. Є. Особливості тлумачення юридичних норм щодо прав людини (за матеріалами практики юридичного суду з прав людини та Конституційного Суду України): автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / С. Є. Федик. – К.: Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка, 2002. – 20 с.

⁵⁹ Михайлович Д. М. Офіційне тлумачення закону: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Д. М. Михайлович. – Х.: Національний університет внутрішніх справ МВС України, 2003. – 20 с.

⁶⁰ Цвік М. Про офіційне тлумачення законів України / М. Цвік // Вісник Академії правових наук України. – 1997. – № 4. – С. 51–60.

⁶¹ Юдін З. М. Тлумачення договору: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / З. М. Юдін. – О.: Одеська національна юридична академія, 2004. – 19 с.

у 2005 році – Л. Матвєєвою на тему «Юридична природа та місце офіційних інтерпретаційних актів у правовій системі України»⁶², у 2006 році – П. Волвенком на тему «Діяльність Конституційного Суду України щодо тлумачення Конституції України: теоретичний аспект»⁶³, у 2007 році – М. Гнатюк на тему «Правозастосування та його місце в процесі реалізації права»⁶⁴, у 2008 році – К. Брилем на тему «Правозастосовний акт як особливий вид індивідуальних правових актів»⁶⁵ та Т. Дудаш на тему «Праворозуміння: герменевтичне дослідження»⁶⁶.

Слід зазначити також дисертаційні дослідження, які безпосередньо близькі до обраної автором тематики дослідження або мають теоретичне та практичне значення у цій галузі, а саме: дослідження Б. Ганьби на тему «Системний підхід та його застосування в дослідженні України як демократичної,

---

⁶² Матвєєва Л. Г. Юридична природа та місце офіційних інтерпретаційних актів у правовій системі України: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Л. Г. Матвєєва. – Х.: Національний університет внутрішніх справ, 2005. – 20 с.

⁶³ Волвенко П. В. Діяльність Конституційного суду України щодо тлумачення Конституції України: теоретичний аспект: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / П. В. Волвенко. – К.: Київський національний університет внутрішніх справ, 2006. – 24 с.

⁶⁴ Гнатюк М. Д. Праворозуміння та його місце в процесі реалізації права: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / М. Д. Гнатюк. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2007. – 19 с.

⁶⁵ Бриль К. І. Правозастосовний акт як особливий вид індивідуальних правових актів: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / К. І. Бриль. – К.: Київський національний ун-т внутрішніх справ, 2008. – 20 с.

⁶⁶ Дудаш Т. І. Праворозуміння: герменевтичне дослідження: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Т. І. Дудаш. – Львів: Львівський національний ун-т імені Івана Франка, 2008. – 16 с.

соціальної, правової держави» у 2001 році⁶⁷, Л. Чулінди на тему «Юридико-лінгвістичне тлумачення текстів нормативно-правових актів» у 2003 році⁶⁸, Р. Тополевського на тему «Системні зв'язки юридичних джерел права» у 2004 році⁶⁹.

Зараз над дисертаційними дослідженнями у сфері тлумачення права та тлумачення норм права (чи закону) або ж системного підходу працюють В. Ватаманюк («Судове тлумачення і правотворення: питання теорії та практики»), Н. Галушко («Системний підхід у загальній теорії права»), В. Гончаров («Офіційне тлумачення юридичних норм як засіб встановлення і трансформації їх змісту»), А. Заєць («Тлумачення (інтерпретація) правових норм: проблеми теорії і практики»), Є. Зверєв («Тлумачення міжнародних договорів національними судами: європейський досвід та українська практика»), А. Зубенко («Акти тлумачення норм права в системі правових актів»), Я. Єрьомін («Юридична герменевтика в Україні (питання загальної теорії)»), В. Малента («Неофіційне тлумачення норм права»), З. Опотяк («Тлумачення конституційно-правових норм у країнах Європейського союзу та Україні»), В. Остапець («Системний підхід до пізнання правових явищ»), С. Прийма («Принципи тлумачення норм права»), Т. Сендецька («Інтерпретаційно-правові акти: поняття, структура, види»), А. Уласевич («Буква і дух права в тлумаченні Конституції та законів України»)⁷⁰ та ін.

---

⁶⁷ Ганьба Б. П. Системний підхід та його застосування в дослідженні України як демократичної, соціальної, правової держави: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Б. П. Ганьба. – Х.: Національний ун-т внутрішніх справ, 2001. – 19 с.

⁶⁸ Чулінда Л. І. Юридико-лінгвістичне тлумачення нормативно-правових актів: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Л. І. Чулінда. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2004. – 17 с.

⁶⁹ Тополевський Р. Б. Системні зв'язки юридичних джерел права: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Р. Б. Тополевський. – Х.: Національний ун-т внутрішніх справ, 2004. – 19 с.

⁷⁰ Інформаційно-довідковий портал науковця [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lawbook.org.ua>

У кримінальному праві відповідні дослідження здійснюють В. Козяр («Постанови Пленуму Верховного Суду України з питань застосування кримінального законодавства: теоретико-прикладні проблеми»), О. Дрючин («Офіційне тлумачення законів України про кримінальну відповідальність у механізмі кримінально-правового регулювання»), О. Панчак («Доктринальне тлумачення закону про кримінальну відповідальність»)⁷¹.

Системне тлумачення частково розглядали всі науковці, які досліджували тлумачення права або тлумачення норм права (чи закону) загалом. Проте такі дослідження були поверхневими і потребують додаткового опрацювання. Зокрема не було здійснено чіткого розмежування системного та інших способів тлумачення, не було чітко виокремлено його поняття, унаслідок чого без належної уваги залишились проблеми встановлення відповідних його прийомів та правил.

Незважаючи на достатню увагу науковців до тлумачення права та тлумачення закону, спостерігаємо підміну використання суміжних понять із тлумаченням, зокрема науковці часто оперують термінами «герменевтика» та «інтерпретація», окремі науковці використовують такі терміни, як «коментар» (коментування) та «семантика». З огляду на зазначене, вважаємо за необхідне розмежувати поняття, які криються під цими термінами.

Дослідження понять, окреслених вказаними термінами, проводяться досить ґрунтовно, а особливу популярність має термін *тлумачення норм права* (а також *тлумачення права*). Наприклад, у науковій літературі з цього приводу існують публікації таких науковців, як Ю. Власов, В. Волвенко, С. Лисенков, П. Рабінович, О. Черданцев та ін.

На цьому етапі розвитку суспільства нової актуальності набуває термін *герменевтика*, зокрема *герменевтика юридична*, про що свідчать публікації С. Квіта, О. Марченко, П. Рабіновича, В. Титова та ін.

---

⁷¹ Інформаційно-довідковий портал науковця [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lawbook.org.ua>

Термін *коментар* (лат. *commentarius* – записна книжка, записки, замітки, тлумачення) в юриспруденції – це тлумачення змісту законів та інших нормативних актів, міжнародних договорів тощо. Вказаний термін має важливе значення для правильного розуміння права⁷².

В перекладі з англійської *commentary* – коментар, *commentator* – коментатор, тлумач⁷³. Вважаємо, що хоча термін «коментар» і може вживатися для заміни терміна «тлумачення нормативного акту, закону», але більш доцільним є його вживання для позначення специфічних книг, таких як Коментар до Кримінального кодексу, Кримінально-процесуального кодексу та ін.

Крім цього, коментуватися можуть і інші джерела, що містять певну інформацію.

Термін *семантика* (грец. – той, що означає, означую) – це розділ логіки, що вивчає поняття і судження, особливо під час запису їх у вигляді висловів формальних систем. До завдань семантики найперше належать уточнення таких загальнологічних понять, як смисл, відповідність, предмет, множинність, логічна послідовність, інтерпретація⁷⁴. На семантичному аспекті тлумачення акцентують О. Марченко, С. Острога, Ж. Павленко, В. Титов⁷⁵.

Зазначені науковці вважають, що більшість труднощів інтерпретації пов'язані із самою мовою права, яка, незважаючи на її близькість до природної національної мови, має безсумнівно специфіку, анітрохи не меншу, ніж мова медицини. Водночас вона вкрай рідко нормується законодавством – важко,

---

⁷² Білоус В. С. Коментар / В. С. Білоус // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемчушенко (відп. ред.) та ін. – К.: Укр. енциклопедія, 2001. – Т. 3. – С. 165.

⁷³ Зубков М. Сучасний англо-український та україно-англійський словник / М. Зубков, В. Мюллер. – Х.: Школа, 2005. – С. 117.

⁷⁴ *Философская энциклопедия* / гл. ред. Ф. В. Константинов. – М.: Советская энциклопедия, 1967. – С. 576.

⁷⁵ Титов В. Юридична герменевтика з погляду сучасної формальної логіки / В. Титов, О. Марченко, С. Острога, Ж. Павленко // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 1. – С. 165.

наприклад, послатися хоча б на одну норму законодавства України, що закріплює лексику і логіку тлумачення правових текстів та приписує правила розуміння і вжитку правових термінів. Тому під час повноцінної інтерпретації правових текстів потрібен вихід за межі права в царину логічних і філологічних норм, далеко не завжди взятих до уваги законодавцем і тим більше правозастосовуючими інстанціями.

Завдяки семантиці задається значення і з'ясовується смисл правових текстів.

Роз'яснення терміна *інтерпретація* (лат. *interpretatio* – роз'яснення, тлумачення) спрямовує до терміна «тлумачення»⁷⁶. Крім цього, у деяких статтях науковці термін «інтерпретація» вживають як синонім до терміна «тлумачення», а саме С. Лисенков⁷⁷, П. Рабінович⁷⁸, А. Селіванов⁷⁹, В. Титов⁸⁰, О. Черданцев⁸¹ та ін., хоча з роз'яснення терміна «герменевтика» С. Квітом розуміємо, що інтерпретація є її складовою⁸². Поза межами герменевтики (наприклад, у семіотиці, для якої знак – одна з найголовніших категорій⁸³) слово «інтерпретація» використовують також у деяких інших значеннях.

⁷⁶ Українська Радянська енциклопедія / ред. М. П. Бажан та ін. – К.: гол. ред. Укр. Рад. енцикл., 1961. – Т. 5. – С. 486.

⁷⁷ Лисенков С. Л. Тлумачення (інтерпретація) норм права: причини необхідності, види та способи / С. Л. Лисенков // Законодавство України: науково-практичні коментарі. – 2006. – № 5. – С. 3.

⁷⁸ Рабінович П. Офіційне тлумачення законодавства: герменевтичний аспект / П. Рабінович, Н. Савчук // Право України. – 2001. – № 11. – С. 22.

⁷⁹ Селіванов А. О. Право тлумачити закони та юридичні наслідки застосування офіційної інтерпретації / А. О. Селіванов // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 2 (21). – С. 3.

⁸⁰ Титов В. Юридична герменевтика з погляду сучасної формальної логіки / В. Титов, О. Марченко, С. Острога, Ж. Павленко // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 1. – С. 164.

⁸¹ Черданцев А. Ф. Гносеологическая природа толкования права / А. Ф. Черданцев // Советское государство и право. – 1972. – № 10. – С. 105.

⁸² Квіт С. М. Герменевтика / С. М. Квіт // Енциклопедія сучасної України. – К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. – Т. 5. – 2006. – С. 563.

⁸³ Антонов А. В. Знак, значення, смисл: психологічне дослідження / А. В. Антонов. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 14.

В перекладі з англійської interpretation – тлумачення, пояснення, інтерпретація⁸⁴. Терміном «інтерпретація» у герменевтиці зазвичай позначають усно чи письмово викладене (артикульоване) розуміння. Ю. Власов у проведених ним дослідженнях установив, що інколи науковцями висловлюються думки, що тлумачення норм права вживається у трьох різних значеннях – з'ясування, роз'яснення та інтерпретація. Під інтерпретацією у цьому разі розуміють з'ясування співвідношення обсягу норми права, що тлумачиться, з обсягом її тексту. На думку Ю. Власова, це не зовсім правильний погляд, оскільки термін «інтерпретація» значно ширший, ніж класифікація результатів тлумачення за обсягом, і тут правильніше говорити про результати, які отримує суб'єкт тлумачення після з'ясування смислу норми права⁸⁵.

Герменевтика (від грец. – пояснюю) – в теорії та філософії призначена полегшувати розуміння й інтерпретацію текстів та інших виявів людського життя.

Терміни «розуміння» та «інтерпретація» є центральними в герменевтиці. Об'єктами розуміння та інтерпретації в герменевтиці спочатку були різні тексти. Герменевтику і сьогодні часто визначають як діяльність, націлену на розуміння та інтерпретацію текстів. У вузькому значенні інтерпретація – текст про текст.

Найпоширенішими різновидами таких текстів тривалий час були коментарі у вигляді не лише з'ясування значення окремих слів, висловів чи фрагментів тексту, а й осмислення цілого твору.

Розуміння та інтерпретацію текстів пов'язували з урахуванням їх поділу на різновиди залежно від змісту – релігійні, літературні, юридичні, історичні. Це і мають на увазі, коли

---

⁸⁴ Нагребельний В. П. Правила / В. П. Нагребельний // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енциклопедія, 1998. – Т. 5: П–С. – 2003. – С. 440.

⁸⁵ Власов Ю. Теоретичні проблеми визначення сутності тлумачення в правовій науці / Ю. Власов // Правова держава. – 2000. – Вип. 11. – С. 54.

говорять про галузеву (регіональну) герменевтику – теологічну, філолого-літературну, юридичну, історичну⁸⁶. Як зауважує В. Суслов, загальна герменевтика як філологічна дисципліна сформувалась у кінці XVII – на початку XIX ст., а філософською проблематика герменевтики стала завдяки В. Дільтею та Ф. Шлейермахеру⁸⁷.

С. Квіт виокремлює, що герменевтика, крім вказаного, створює певні правила тлумачення і способи їх застосування, сам процес інтерпретації⁸⁸.

На думку А. Колодія, категорія праворозуміння першоджерельна у юридичній герменевтиці. Це поняття означає не просто пізнання права, а процес, завдяки якому на основі «живої історичної мови» відбувається становлення конкретно історичного права.

Юридична герменевтика тлумачить право як продукт герменевтичного праворозуміння, яке конструюється засобами мови⁸⁹.

Як зауважує Т. Подорожна, юридична герменевтика – це наука про розуміння, тлумачення та застосування змісту законодавчого тексту, яка визначає семантичні прийоми його формулювання і сприйняття⁹⁰.

П. Рабінович вважає, що юридична герменевтика набуває особливої актуалізації, оскільки у деяких сучасних працях з філософії права герменевтичному підходу надається мало

---

⁸⁶ Лісовий В. С. Герменевтика / В. С. Лісовий // Енциклопедія сучасної України. – К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. – Т. 5. – 2006. – С. 561.

⁸⁷ Суслов В. А. Герменевтический аспект законодательного толкования / В. А. Суслов // Правоведение. – 1997. – № 1. – С. 87.

⁸⁸ Квіт С. М. Герменевтика / С. М. Квіт // Енциклопедія сучасної України. – К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. – Т. 5. – 2006. – С. 563.

⁸⁹ Колодій А. М. Герменевтика юридична / А. М. Колодій // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Укр. енциклопедія, 1998. – Т. 1 – С. 578.

⁹⁰ Подорожна Т. Законодавчі дефініції як різновид тлумачення: теоретико-правовий аспект / Т. Подорожна // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 11. – С. 134.

не визначальне значення в обґрунтуванні й оцінці природних явищ. Науковець підтримує думку, що герменевтика має стати так званою «універсальною мовою»⁹¹. П. Рабінович вказує, що герменевтика – загальна теорія розуміння і має «виходи» мало не на всі етапи та зони правового регулювання, що є підставою для застосування цієї науки в загальнотеоретичному правознавстві.

Крім цього, в герменевтиці нині вироблено такі поняття, положення, методики, процедури, використання котрих дозволяє піднести наукову і практико-прикладну розробку тлумачення юридичних норм на якісно новий рівень. Йдеться, наприклад, про поняття смислу, поняття інформативності тексту та класифікацію текстів залежно від цієї ж властивості, а також про такі поняття, як адекватність смислової інтерпретації, інтерпретаційна модель, інтерпретаційний «зсув» (здви́г), переосмислювання («перекодовування») тексту, рівень семіосоціопсихологічної підготовки суб'єктів, семіосоціопсихологічна група.

Зазначені поняття дозволяють, зокрема, виявити ступінь відповідності тлумачення закону задуму (волі) законодавця, рівень інформативності закону, ступінь підготовленості, здатності адресатів законів до його адекватного тлумачення та ін.⁹² Частина науковців розуміють юридичну герменевтику як тлумачення юридичних норм⁹³.

В широкому розумінні *тлумачення* визначають як пізнавальний процес, спрямований на розуміння та пояснення явищ природи або суспільного буття. Як зауважує О. Черданцев, термін «тлумачення» в широкому смислі може бути спрямований і на розуміння правових норм⁹⁴.

---

⁹¹ Рабінович П. Герменевтика і правове регулювання / П. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 2. – С. 62.

⁹² Там же. – С. 66.

⁹³ Смородинський В. Деякі питання судового тлумачення / В. Смородинський // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 4. – С. 240.

⁹⁴ Черданцев А. Ф. Вопросы толкования советского права / А. Ф. Черданцев. – Свердловск: Свердловский юридический ин-т, 1972. – С. 27.

Тлумачення права є безумовно необхідним з низки причин, а саме: 1) норми права, що містяться в нормативних актах, виражаються за допомогою слів та певних формулювань; щоб зрозуміти їхній смисл та значення, а також логічний зв'язок між ними, необхідна розумова діяльність; 2) норми права мають загальний і абстрактний характер, а застосовуються до конкретних фактів та ситуацій; складність та багатоманітність останніх зумовлюють в процесі вирішення юридичних справ різноманітні питання, що належать до змісту норм права; 3) особливості формулювання норм права: їх стислість, лаконічність, можливість незбігу тексту статті зі смислом норми, використання різної спеціалізованої термінології, посилань на інші норми; 4) недосконале і неадекватне використання законодавчої техніки, відсутність якісної, точної і зрозумілої мови нормативного акта, що спричиняє неконкретність або неоднозначність формулювань тексту норми; 5) норми права регулюють суспільні відносини лише у взаємодії, тобто в системі, де дія однієї норми зумовлює дію іншої. Щоб зрозуміти дійсний смисл правової норми, необхідно знайти і дослідити її смислові зв'язки з іншими⁹⁵.

Тлумачення – багатозначний термін.

З одного боку, це певний процес мислення, пізнання, спрямований на з'ясування явищ і об'єктів та результат цього процесу.

З іншого, це пояснення результату з'ясування, яке має вияв у сукупності висловлювань мови, які надають зазначеним явищам і об'єктам певного значення⁹⁶.

Однак зі словом «тлумачення» можна пов'язувати особливий смисл, відтінок, позначаючи ним вільнішу, «спекулятивну»

---

⁹⁵ Бондар Ю. Тлумачення норм права (суб'єкт, об'єкт, предмет і результат) / Ю. Бондар // Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К.: Ін Юре, 2003. – Т. 1. – С. 1037.

⁹⁶ Власов Ю. Теоретичні проблеми визначення сутності тлумачення в правовій науці / Ю. Власов // Правова держава. – 2000. – Вип. 11. – С. 54.

інтерпретацію – на противагу «інтерпретації», яку здійснюють з дотриманням певних принципів і правил⁹⁷.

Щодо *тлумачення норм права**, то, на думку Ю. Власова, В. Нагребельного, це інтелектуально-вольова діяльність, спрямована на з'ясування (усвідомлення) і роз'яснення волі законодавця, матеріалізованої у нормі права, а також результати цієї діяльності. У правовому регулюванні роль тлумачення норм права обмежується правильним розумінням дійсного змісту норми права та його розгорнутим, обґрунтованим роз'ясненням іншим суб'єктам права⁹⁸.

Ми схильні до поданого визначення, хоча в деяких словниках та довідниках під час роз'яснення вказаного терміна немає положень про включення до нього результатів діяльності з'ясування і роз'яснення волі законодавця⁹⁹, а сама «воля законодавця» прирівнюється до «змісту норм права»¹⁰⁰. Крім того, у деяких юридичних словниках відсутні взагалі такі терміни, як тлумачення чи інтерпретація, відповідно і їх роз'яснення¹⁰¹.

⁹⁷ Лісовий В. С. Герменевтика / В. С. Лісовий // Енциклопедія сучасної України. – К.: Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України. – Т. 5. – 2006. – С. 561.

* Доцільність цього обрання саме цього терміна серед інших («тлумачення права», «тлумачення закону» та ін.) не є предметом дослідження.

⁹⁸ Власов Ю. Тлумачення норм права / Ю. Власов, В. Нагребельний // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Укр. енциклопедія, 2004. – Т. 6. – С. 80.

⁹⁹ Бондар Ю. Тлумачення норм права (суб'єкт, об'єкт, предмет і результат) / Ю. Бондар // Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К.: Ін Юре, 2003. – Т. 1. – С. 1038.

¹⁰⁰ Гіжевський В. К. Популярна юридична енциклопедія / В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 172; Головченко В. В. Юридична термінологія: довідник / В. В. Головченко, В. С. Ковальський. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – С. 172; Юридичні терміни. Тлумачний словник / В. Г. Гончаренко, П. П. Андрушко, Т. Г. Базова та ін.; за ред. В. Г. Гончаренка. – 2-ге вид., стереот. – К.: Либідь, 2004. – С. 271.

¹⁰¹ Сучасна українська енциклопедія: в 16 т. – Х.: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2005; Словник законодавчих термінів. – К.: Основа, 2000. – 608 с.; Словник термінів і понять, що вживаються у чинних нормативно-правових актах України / упор.: О. В. Богачова, К. С. Винокуров, Ю. І. Крусь, О. А. Менюк, А. С. Менюк; відп. ред. В. Ф. Сіренко, С. Р. Станік. – К.: Оріяни, 1999. – 502 с.

Окремі науковці вважають, що під тлумаченням у власному значенні цього слова слід розуміти усвідомлення змісту норм права, оскільки саме усвідомлення відображає гносеологічну природу тлумачення, його спрямованість на пізнання смислу правових явищ. Що стосується роз'яснення, то воно визначається як подальший етап після тлумачення¹⁰². Нормативно-правові акти, які є результатом тлумачення, називають деколи інтерпретаційними актами.

У контексті тлумачення науковці також говорять і про аналогію. Щодо аналогії у кримінальному законі, то ч. 4 ст. 3 КК України передбачає: «Застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено». Проте чи насправді це так? Сумніваємось. Звичайно, у значній кількості випадків аналогію застосувати неможливо, але у низці випадків цілком реально.

Як зауважує О. Черданцев, на практиці нерідко простежується використання аналогії як логіко-систематичного прийому розкриття змісту норм права¹⁰³. Таке застосування аналогії можливе у разі включення до змісту диспозиції статті кримінального закону висловів «інші обставини», «інші тяжкі наслідки», «інші дії» тощо. Такої ж думки дотримується В. Грищук, який зазначає, що можливість своерідної аналогії збережена (прихована) шляхом застосування оціночних понять у нормах кримінального закону, тлумачення (оцінка) яких є переважним правом суду¹⁰⁴.

О. Панчак із цього проводу зауважує, що використання таких умовиводів за аналогією у тлумаченні є не лише допустимим прийомом, але й корисним, оскільки забезпечить системність, несуперечність у тлумаченні та однаковий підхід

---

¹⁰² Михайлович Д. М. Офіційне тлумачення закону: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Д. М. Михайлович. – Х.: Національний університет внутрішніх справ МВС України, 2003. – С. 9.

¹⁰³ Черданцев А. Ф. Вопросы толкования советского права / А. Ф. Черданцев. – Свердловск: Свердловский юридический институт, 1972. – С. 191.

¹⁰⁴ Грищук В. К. Вибрані наукові праці / В. К. Грищук. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – С. 283.

до розуміння схожих положень¹⁰⁵. В. Навроцький обґрунтовує позицію про допустимість аналогії у процесі застосування положень Загальної частини КК України¹⁰⁶.

Чи можна говорити про те, що застосування закону за аналогією є тлумаченням? Вважаємо, що така позиція є необґрунтованою, адже під «застосуванням закону за аналогією» розуміють застосування його за існування прогалин у законодавстві, тобто застосування до законодавчо неврегульованої ситуації тих положень закону, які регулюють найбільш схожі відносини¹⁰⁷.

Саме завдяки тлумаченню приписів кримінального закону у його зв'язках можна виявити такі прогалини, а тоді ухвалювати рішення про можливість їх тлумачення за аналогією.

Процес з'ясування здійснюється за допомогою таких способів тлумачення:

- 1) логічний спосіб;
- 2) мовний спосіб;
- 3) системний спосіб;
- 4) історичний спосіб. Водночас в окремих науковців ідеться не про способи тлумачення, а про засоби, методи, прийоми¹⁰⁸.

---

¹⁰⁵ Панчак О. Г. Доктринальне тлумачення закону про кримінальну відповідальність за аналогією / О. Г. Панчак // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2010. – № 2. – С. 315.

¹⁰⁶ Навроцький В. О. Принцип заборони аналогії і його дія при застосуванні Кримінального кодексу України 2001 року / В. О. Навроцький // Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 жовтня 2001 р.); редкол.: В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. – К.; Х.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 50.

¹⁰⁷ Пономаренко Ю. А. Аналогія кримінального закону як засіб подолання прогалин у ньому / Ю. А. Пономаренко // Вісник ЛПВС при НАВС України. – 2003. – № 2 (1). – С. 190; Пономаренко Ю. А. Застосування кримінального закону за аналогією як засіб подолання прогалин у ньому / Ю. А. Пономаренко // Кримінальне право України. – 2006. – № 2. – С. 9.

¹⁰⁸ Алексєнко І. Г. Загальнотеоретичні аспекти тлумачення конституції та законів органами конституційної юстиції / І. Г. Алексєнко // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2000. – № 4. – С. 12; Кримінальне

Зауважимо на те, що у тлумачному словнику «спосіб – певна дія, прийом або система прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось»¹⁰⁹, «засіб – спосіб, прийом, захід, якась спеціальна дія, що дає можливість здійснити щось»¹¹⁰, «метод – прийом або система прийомів, що застосовуються в якій-небудь галузі діяльності»¹¹¹.

З огляду на вказане, найбільш доречним є використання поняття «спосіб», адже засіб вказує на використання лише одного прийому, а не на можливість використання їх сукупності, а метод не передбачає досягнення відповідної мети, яка є обов'язковою для способу.

Як відомо, можна виокремити три види порівняльних висновків про результат з'ясування змісту норми права: 1) адекватне тлумачення; 2) розширювальне тлумачення; 3) обмежувальне тлумачення.

Процес роз'яснення норми права поділяється на два основні види: офіційне та неофіційне тлумачення. Цікаву думку, яку, як ми вважаємо, слід використовувати і під час законотворення, висловлено в роз'ясненні терміна «тлумачення міжнародних договорів», а саме, що *договір має тлумачитись добро-совісно згідно з наданням термінам їх звичайного значення*¹¹².

право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін.; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – С. 52; Кримінальне право України: Загальна частина: підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Київ-Харків: Юрінком Інтер; Право, 2003. – С. 47; Чернишова Н. В. Кримінальне право України (Загальна частина): навчальний посібник / Н. В. Чернишова. – К.: Атіка, 2003. – С. 25.

¹⁰⁹ Новий словник української мови: в 3 т. / В. Яременко, О. Сліпушко. – Вид. 2-е, випр. – К.: Аконіт, 2003. – Т. 3: П–Я. – С. 390.

¹¹⁰ Новий словник української мови: в 3 т. / В. Яременко, О. Сліпушко. – Вид. 2-е, випр. – К.: Аконіт, 2003. – Т. 1: А–К. – С. 723.

¹¹¹ Новий словник української мови: в 3 т. / В. Яременко, О. Сліпушко. – Вид. 2-е, випр. – К.: Аконіт, 2003. – Т. 2: К–П. – С. 177.

¹¹² Законотворчість: словник термінів і понять з міжнародного та європейського права / В. О. Зайчук, О. Л. Копиленко та ін. – К.: Українська школа законотворчості інституту законодавства Верховної Ради України, 2005. – С. 115.

В. Борисов зазначає, що тлумачення закону про кримінальну відповідальність полягає у з'ясуванні і всебічному розкритті його змісту для точного застосування¹¹³.

Частина науковців висловлюють думки на підтримку вживання терміна «тлумачення права»¹¹⁴, а інші – «тлумачення норм права»¹¹⁵ чи «тлумачення закону»¹¹⁶. Ю. Власов вважає, що для практичної мети більш придатним є термін «тлумачення норм права», оскільки він не викликає принципових зауважень за сутністю¹¹⁷. Ми, своєю чергою, з огляду на наявні позиції науковців та із врахуванням специфіки нашого дослідження, вважаємо за необхідне оперувати терміном «тлумачення кримінального закону». Крім цього, закон, на відміну від права, є чітко визначеним, закріпленим та більш доступним для дослідження. Вважаємо, що найперше слід дослідити тлумачення кримінального закону, а тоді вже аналізувати кримінальне право. Саме на основі тлумачень кримінального закону ухвалюються рішення у кримінальних справах, а дослідження тлумачення кримінального права стає в основному надбанням науки, а не практики.

¹¹³ Борисов В. И. Решение вопросов Особенной части в новом Уголовном кодексе Украины / В. И. Борисов // Уголовное право в XXI веке: материалы Международной научной конференции на юридическом факультете МГУ им. В. М. Ломоносова (31 мая – 1 июня 2001 г.). – М.: ЛексЭст, 2002. – С. 76.

¹¹⁴ Матвеева Л. Г. Правозастосувальні акти та акти тлумачення права / Л. Г. Матвеева // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2002. – № 1. – С. 126–129.

¹¹⁵ Заєць А. Г. Тлумачення норм права – спеціальний вид юридичної діяльності / А. Г. Заєць // Держава і право. – 2005. – Вип. 28. – С. 84–88; Смородинський В. Деякі питання судового тлумачення / В. Смородинський // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 4. – С. 239.

¹¹⁶ Костенко О. Наукове (доктринальне) тлумачення законів та його роль у здійсненні правосуддя / О. Костенко // Право України. – 2000. – № 6. – С. 34; Михайлович Д. М. Офіційне тлумачення закону: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Д. М. Михайлович. – Х.: Національний університет внутрішніх справ МВС України, 2003. – 20 с.; Шаргородский М. Д. Избранные труды по уголовному праву / М. Д. Шаргородский. – СПб.: Юридический Центр Пресс, 2003. – С. 173.

¹¹⁷ Власов Ю. Теоретичні проблеми визначення сутності тлумачення в правовій науці / Ю. Власов // Правова держава. – 2000. – Вип. 11. – С. 55.

Щодо системного тлумачення, яке є предметом нашого дослідження, то зазначимо, що у більшості підручників з кримінального права, наукових працях, а також юридичних словниках замість терміна «системне тлумачення» вживається «систематичне тлумачення»¹¹⁸, що абсолютно невірно, оскільки систематичність означає повторюваність певного явища,

¹¹⁸ Булаев А. Н. Роль систематического толкования в обеспечении единства российского законодательства: автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / А. Н. Булаев. – Саратов: Сарат. гос. акад. права, 2008 – 26 с.; Гіжевський В. К. Популярна юридична енциклопедія / В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 479; Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько, О. О. Дудоров та ін.; за ред. М. І. Мельника, В. А. Климента. – 5-те вид., переробл. та доповн. – К.: Атіка, 2009. – С. 30; Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін.; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 3-те вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – С. 52; Люблинский П. И. Техника, толкование и казуистика уголовного кодекса / П. И. Люблинский; под редакцией и с предисловием В. А. Томсинова. – М.: Зерцало, 2004. – С. 97; Олійник А. Норм права реалізація (загальна характеристика) / А. Олійник // Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К.: Ін Юре, 2003. – Т. 1. – С. 464; Панова Л. Доктринальное толкование: филологический аспект гражданско-правового понятия «бездокументарные ценные бумаги» / Л. Панова // Підприємство, господарство і право. – 2004. – № 2. – С. 73; Пинаев А. А. Курс лекций по общей части уголовного права: «О преступлении» / А. А. Пинаев. – Х.: Харьков юридический, 2001. – С. 26; Пиголкин А. С. Толкование нормативных актов в СССР / А. С. Пиголкин. – М.: Гос. изд-во юридической литературы, 1962. – С. 75; Смородинський В. Деякі питання судового тлумачення / В. Смородинський // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 4. – С. 243; Уголовное право. Общая часть: учебник. / под ред. доктора юридических наук, профессора Л. В. Иногамовой-Хегай, доктора юридических наук, профессора А. И. Рарога, доктора юридических наук, профессора А. И. Чучаева. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: КОНТРАКТ; ИНФРА-М, 2008. – С. 33; Уголовное право. Общая часть: учебник. / под ред. д-ра юрид. наук, проф. Л. В. Иногамовой-Хегай, д-ра юрид. наук, проф. А. И. Рарога, д-ра юрид. наук, проф. А. И. Чучаева. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: КОНТРАКТ; ИНФРА-М, 2008. – С. 81; Черданцев А. Ф. Толкование права и договора: учебное пособие для вузов / А. Ф. Черданцев. – М.: Юнити-Дана, 2003. – С. 163; Чернишова Н. В. Кримінальне право України (Загальна частина): навч. посібник / Н. В. Чернишова. – К.: Атіка, 2003. – С. 25.

а не його місце серед інших явищ. На думку П. Матишевського, такий термін, як «систематическое толкование», було помилково вжито багато десятиліть тому в російськомовних джерелах, після чого він традиційно некритично відтворюється.

Термін же «системний» (щодо тлумачення кримінального закону) – це з'ясування змісту відповідного положення кримінального закону шляхом зіставлення його з іншими положеннями цього чи будь-якого іншого закону, визначення юридичної природи та місця цього положення в системі кримінального права, а іноді й в усій національній правовій системі¹¹⁹.

Водночас погодитися із змістом, який вкладають науковці у підручниках із кримінального права у системне тлумачення кримінального закону, важко, адже воно є значно обмежене. Зокрема, у підручниках системне тлумачення розкривається як з'ясування змісту закону про кримінальну відповідальність через порівняння його з положеннями цього чи інших законів¹²⁰.

Маємо визнати, що юристи-практики здебільшого зауважують, що хоча вони потребують тлумачення кримінального закону, проте використовують для такого тлумачення лише коментарі до КК України, оскільки видатні науковці сьогодення присвятили свої дослідження тлумаченню КК України і результати їх наукових праць викладені там.

Проте кількість не завжди означає якість. На нашу думку, точно діяти згідно з даними коментарів під час застосування кримінального закону не можна, оскільки невідомо, наскільки якісно викладено коментар до певної статті і чи становить він

---

¹¹⁹ Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / П. С. Матишевський. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – С. 36.

¹²⁰ Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько, О. О. Дудоров та ін.; за ред. М. І. Мельника, В. А. Климента. – 5-те вид., переробл. та доповн. – К.: Атіка, 2009. – С. 30; Кримінальне право України: Загальна частина: підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К.-Х.: Юрінком Інтер; Право, 2003. – С. 47; Чернишова Н. В. Кримінальне право України (Загальна частина): навчальний посібник / Н. В. Чернишова. – К.: Атіка, 2003. – С. 25.

особисту думку окремого науковця, чи результат системного опрацювання низки законів. Про можливі перешкоди, які виникають у користувача коментарів окремих статей КК України, О. Марін зауважує, що жоден із досліджених ним способів коментування не може бути визнаний таким, що адекватно відображає правову природу юридичної конструкції кримінального закону¹²¹. Така позиція відстоюється й іншими науковцями¹²².

Позитивним, з огляду на зазначене, вважаємо такий виклад коментаря, де відображено, на чому ґрунтуються висновки, зроблені авторами, або подано витяги з відповідних нормативно-правових актів. Відтак у Науково-практичному коментарі КК України за редакцією М. Мельника, М. Хавронюка¹²³ після кожної статті зазначається перелік законів та нормативно-правових актів, які стали підґрунтям для коментування цієї статті. За допомогою таких вказівок кожен бажаючий, незважаючи на значний обсяг законодавства України, має можливість переконатися у доцільності висновків, зроблених під час коментування, та у правильності тлумачення певної статті авторським колективом.

Одним із прикладів викладу пов'язаних із статтею КК України нормативно-правових актів є напрацювання Г. Яремко, викладені у додатках до дисертаційного дослідження щодо Особливої частини КК України¹²⁴.

---

¹²¹ Марін О. К. Структура статей Особливої частини КК України та проблема коментування їх змісту / О. К. Марін // Науковий вісник ЛЮІ МВС України. – 2004. – № 2(2), додаток 2. – С. 303.

¹²² Азаров Д. С. Статті розділу XVI Особливої частини КК України: проблеми коментування / Д. С. Азаров // Науковий вісник ЛЮІ МВС України. – 2004. – № 2 (2), додаток 2. – С. 279–286.

¹²³ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 4-ге вид., переробл. та доповн. – К.: Юридична думка, 2007. – 1184 с.; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2 т. – Т. 2 / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 3-ге вид., перероб. та доп. – К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. – 624 с.

¹²⁴ Яремко Г. З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право і криминологія; кримінально-виконавче право» / Г. З. Яремко. – Львів, 2010. – С. 197–373.

На думку М. Мельника, коментатори закону звільняють практичних працівників від значного обсягу аналітичної діяльності щодо розуміння закону, полегшуючи їм процес застосування кримінального закону.

Проте існують загальні проблеми коментування кримінального закону, які необхідно враховувати під час використання того чи іншого коментаря, а саме: якість самого кримінального закону та його статус; значна чисельність існуючих коментарів; коментування кримінального закону традиційно не обмежується лише тлумаченням конкретних положень КК, а й передбачає рекомендації щодо кваліфікації злочинів за їх сукупністю, врахування особливостей відповідальності за той чи інший злочин, вчинений у співучасті чи на стадії підготовки або замаху, відмежування конкретного злочину від суміжних злочинів та інших правопорушень; системний характер законодавства та його нестабільність¹²⁵.

Треба також враховувати і той факт, що дуже часто звичайний правозастосувач має у користуванні надзвичайно малу кількість коментарів, унаслідок чого не може порівняти позиції декількох науковців, які тлумачать приписи кримінального закону для ухвалення правильного рішення.

Дійсно, сьогодні науковці-правники не мають змоги упоратись із величезною кількістю нормативно-правових актів. Аналітичні методи окремих наукових дисциплін, які спрацьовують під час вивчення окремих явищ і процесів, не відповідають вимогам сучасної науки.

Виникло питання розробки нової парадигми досліджень, яка допомогла б з'ясувати усі горизонтальні і вертикальні зв'язки між окремими явищами і процесами, дати якісну оцінку тлумачень, наданих у чисельних джерелах, щодо змісту тієї чи іншої статті кримінального закону.

Питання системного тлумачення кримінального закону не є новим для науки кримінального права і отримало належне

---

¹²⁵ Мельник М. І. Загальні проблеми коментування кримінального закону / М. І. Мельник // Науковий вісник ЛЮІ МВС України. – 2004. – № 2 (2), додаток 2. – С. 52.

визнання під час офіційного тлумачення¹²⁶, проте залишається низка положень, які потребують свого вирішення:

– по-перше, навіть використання тієї чи іншої назви такого способу тлумачення не є чітко обґрунтованим: одна група науковців називає його систематичним, інша – системним;

– по-друге, поняття системного тлумачення кримінального закону у підручниках із кримінального права є недосконалим, враховує лише його окремі аспекти, а наукових розробок у вигляді статей, дисертаційних досліджень у такій галузі взагалі немає, питання системного тлумачення кримінального закону розглядається лише поверхнево;

– по-третє, належно не використовується під час системного тлумачення кримінального закону його методологічна основа – теорія систем, оскільки кримінальний закон є системою та підсистемою законодавства. Науковці проводять окремі дослідження щодо обґрунтування того, що кримінальний закон є системою, спрямовують зусилля на виявлення та усунення ознак несистемності у кримінальному законі, проте залишають без уваги основні підстави проведення таких досліджень – використання їх для системного тлумачення кримінального закону та способи їх використання;

– по-четверте, не приділено належної уваги питанню виокремлення зв'язків кримінального закону. В літературі існують думки про наявність системних зв'язків, де одні науковці говорять лише про зовнішні зв'язки, а інші – про внутрішні та зовнішні. Крім цього, є й інша позиція, де у системному тлумаченні йдеться про існування логічних зв'язків. Частина науковців бере до уваги дослідження так званих системоутворюючих факторів;

– по-п'яте, практично недослідженим є питання прийомів системного тлумачення кримінального закону та його правил,

---

¹²⁶ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) № 1-3/99 від 29 грудня 1999 року // Офіційний вісник України. – 2000. – № 4. – С. 114. – Ст. 126.

особливостей їх застосування, створення чи відсутності підстав застосування певного алгоритму під час системного тлумачення, а також алгоритму застосування способів тлумачення кримінального закону. Зокрема жодних правил щодо тлумачення загалом та стосовно системного тлумачення кримінального закону у підручниках із кримінального права не зазначено¹²⁷.

Окреслені проблеми, пов'язані із системним тлумаченням кримінального закону, засвідчують необхідність їх подальшого ретельного аналізу.

1.3. Теорія систем як методологічна основа системного тлумачення кримінального закону

Термін «система» з'явився у Древній Греції приблизно у V столітті до нашої ери і мав початкове значення: поєднання, організм, організація, союз, лад. Він також виражав певні акти діяльності людини та їх результати упорядкування предметів, явищ і дій.

Початково «система» пов'язувалася з формами соціального буття, і лише пізніше принцип порядку стали переносити на Всесвіт.

---

¹²⁷ Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько, О. О. Дудоров та ін.; за ред. М. І. Мельника, В. А. Климента. – 5-те вид., переробл. та доповн. – К.: Атіка, 2009. – 408 с.; Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін.; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 496 с.; Кримінальне право України: Загальна частина: підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К.-Х.: Юрінком Інтер; Право, 2003. – 416 с.; Чернишова Н. В. Кримінальне право України (Загальна частина): навчальний посібник / Н. В. Чернишова. – К.: Атіка, 2003. – 288 с.

Метафоризацію слова «система», на думку О. Старіша, розпочав древньогрецький філософ Демокріт (близько 460–360 до н.е.), один із основоположників античної атомістики. Він вважав, що складні тіла утворені з атомів подібно до того, як слова утворюються зі складів, а склади – з літер. Відтак уперше елементи були уподібнені до літер і саме з цього моменту почало формуватися науково-філософське розуміння системи, яке набуло узагальнено-універсального значення¹²⁸.

Поняття «система» неоднозначне. У філософії і загально-соціологічній літературі існує близько 50-ти визначень «системи». У юриспруденції ж, на думку О. Бойка, термін «система» сьогодні став затертим знаком. Під девізом пошуку системної гармонії в правознавстві відбулось декілька загальнонаціональних дискусій¹²⁹.

Найбільш загальним визначеннями у філософії є таке: система – це множина пов'язаних між собою елементів, що має той чи інший вид упорядкованості за певними якостями і зв'язками, і відносно стійку єдність, яка характеризується внутрішньою цілісністю, виражена у відносній автономності поведінки і (чи) існуванні цієї множини в навколишньому середовищі.

Докладно аналізує основні якісні риси загального поняття системи, а також системного підходу загалом В. Афанасьєв.

До них він відносить: насамперед саме системну, інтеграційну, колективну якість, яка відрізняється від рис та якостей компонентів самої цілісної системи; компоненти системи, тобто те, з чого вона складається і без чого неможлива; доцільність системи, тобто існування у ній цілеспрямованості свого розвитку; функції, які забезпечують розвиток системи,

---

¹²⁸ Старіш О. Г. Системологія: підручник / О. Г. Старіш. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – С. 8.

¹²⁹ Бойко А. И. Система и структура уголовного права: в 3 т. Т. 1: Системология и структурализм в современной познавательной культуре / А. И. Бойко. – Ростов н/Д: Изд-во ЮФУ, 2007. – С. 16.

її практичну діяльність, спрямовану на досягнення відповідних цілей, які система ставить перед собою; системокомунікативний аспект, тобто забезпечення системи усім необхідним щодо її інтенсивного розвитку, бо йдеться про ті різнопланові ресурси (матеріальні, людські тощо), які забезпечують реальну діяльність системи¹³⁰.

Як зауважує С. Полєніна, у філософській науці розрізняють системи органічного і сумарного видів. Ознакою останнього виду є проста сума ознак, що утворюють систему елементів. Стосовно органічних систем, то для визнання їх системного характеру недостатньо існування у них будь-якої множини елементів, що виконують визначені функції.

Необхідно, щоб вони були цілісними утвореннями, які володіють елементами і структурою, здатні змінювати свою внутрішню організацію під впливом зовнішнього середовища¹³¹.

Теоретичною основою системного методу є категорія «система», зміст якої трактують через множинність частин, які наділені відповідними властивостями і чітким режимом відносин між ними, що дає їм можливість виражатися у вигляді певної цілісності. Він практикується для дослідження всіх складних універсальних систем, до яких належить і кримінальне законодавство¹³².

На основі проведених досліджень О. Бойко вважає, що категорія «система» і її тлумачення юристами зумовили постійні дискусії у вітчизняному правознавстві щодо проблем «системи радянського права» (1938–1940 рр., 1956 р., 1982 р.), проте особливого наближення до загальнонаукового, філософського розуміння поняття системи не відбулось.

---

¹³⁰ Оніщенко Н. Система / Н. Оніщенко // Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондрагєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К.: Ін Юре, 2003. – С. 950.

¹³¹ Полєніна С. В. Взаимодействие системы права и системы законодательства в современной России / С. В. Полєніна // Государство и право. – 1999. – № 9. – С. 5–12.

¹³² Гришук В. К. Вибрані наукові праці / В. К. Гришук. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – С. 177.

У навчальній і науковій літературі продовжує домінувати думка, згідно з якою система права ототожнюється з її будовою, тобто структурою¹³³.

На думку значної частини науковців, система права становить один із найважливіших чинників, що визначають побудову та розвиток системи законодавства¹³⁴, а зв'язок і вплив системи законодавства на систему права ще більше виявляється у формуванні нових галузей права¹³⁵.

Система законодавства – не просто сукупність нормативно-правових актів, а їх диференційована система, що ґрунтується на принципах субординації і координування її структурних компонентів. Якщо первинним елементом системи права є норма, то первинним елементом системи законодавства – нормативно-правовий акт. Система законодавства – це упорядкована за різними об'єктивними критеріями певна множина нормативних актів, що формується для найбільш ефективного використання правових норм¹³⁶.

З огляду на взаємозв'язок поняття системи та системності у праві та у галузі кримінального права науковці достатньо вивчали питання дослідження стану системності законодавства та системності КК України зокрема.

---

¹³³ Бойко А. И. Системный подход и его развитие в уголовном праве / А. И. Бойко // Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2007 г.). – М.: Велби; Проспект, 2007. – С. 74.

¹³⁴ Керимов Д. А. Законодательная техника / Д. А. Керимов. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1965. – С. 101; Кодифікація законодавства України: теорія, методологія, техніка / Ю. С. Шемшученко, О. І. Ющик, Л. М. Горбунова, М. О. Теплюк, Л. В. Гульченко, В. І. Риндюк; за заг. ред. О. І. Ющика. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – С. 11; Поленина С. В. Взаимодействие системы права и системы законодательства в современной России / С. В. Поленина // Государство и право. – 1999. – № 9. – С. 5.

¹³⁵ Бобылев А. И. Современное толкование системы права и системы законодательства / А. И. Бобылев // Государство и право. – 1998. – № 2. – С. 23.

¹³⁶ Кодифікація законодавства України: теорія, методологія, техніка / Ю. С. Шемшученко, О. І. Ющик, Л. М. Горбунова, М. О. Теплюк, Л. В. Гульченко, В. І. Риндюк; за заг. ред. О. І. Ющика. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – С. 11.

Наприклад, на думку А. Безверхова, поняття «системність» у кримінальному праві належить до багатозначних. У законотворчому аспекті системність є однією з основних властивостей кримінального права і принципів побудови кримінального законодавства.

Відповідно до правозастосування системність – один із способів роз'яснення смислу і змісту кримінально-правової норми через зіставлення її з іншими нормами кримінального права або з нормами іншої галузевої належності.

Згідно з науково-філософськими судженнями системність можна розглядати як один із видів методологічного підходу до вивчення кримінально-правових явищ, основою якого є розуміння відповідної галузі права і законодавства як цілісної системи¹³⁷.

Питання системності положень КК достатньо досліджені. Але чи дійсно є така потреба в систематизації положень кримінального закону, чи її немає і яке значення систематизація кримінального закону має для системного тлумачення?

З цього приводу можна навести один факт: за період з 1991 до 2007 роки Верховна Рада України ухвалила загалом 17 кодексів, більшість з них прийнята на заміну вже існуючим на той час кодексам. Серед цих кодексів був і КК України.

Якість цього та інших кодексів, ухвалених у такий короткий для кодифікації термін, окремі науковці ставлять під сумнів¹³⁸.

Вітчизняні науковці висувають аргументи на підтримку двох основних позицій стосовно розгляду кримінального закону як системи:

---

¹³⁷ Безверхов А. Г. Системный подход в науке уголовного права / А. Г. Безверхов // Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2007 г.). – М.: ТК Велби; Проспект, 2007. – С. 51.

¹³⁸ Андрушко П. Законодавча техніка нового Кримінального кодексу / П. Андрушко // Нова політика. – 2001. – № 4. – С. 6–9; Андрушко П. Законодавча техніка нового Кримінального кодексу / П. Андрушко // Нова політика. – 2001. – № 5. – С. 10–13.

- 1) КК України – цілісна узгоджена система¹³⁹;
- 2) КК України – система, яка потребує доопрацювань через існування окремих вад та неузгодженість окремих приписів¹⁴⁰.

Більшість науковців підтримують другу позицію, і ми також є її прибічниками. Можемо зауважити, що доопрацювання, яких потребує КК України, можуть бути у окремих його положеннях і щодо окремих його термінів.

Н. Бокова визначає систему кримінального закону як складну і динамічну сукупність інститутів, зумовлену політичними та економічними потребами суспільства, що виникли, принципами кримінальної політики, основами криміналізації та декриміналізації, пеналізації і депеналізації¹⁴¹.

Це визначення демонструє, який вплив ззовні здійснюється на систему кримінального закону.

---

¹³⁹ Баулін Ю. В. Уголовный кодекс Украины: особенности и новеллы / Ю. В. Баулин, В. И. Борисов // Новое уголовное законодательство стран СНГ и Балтии. – М.: ЛексЭст, 2002. – С. 360, 370–371; Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін.; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 3-те вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – С. 43; Мельник М. І. Загальні проблеми коментування кримінального закону / М. І. Мельник // Науковий вісник ЛЮІ МВС України. – 2004. – № 2 (2), додаток 2. – С. 52.

¹⁴⁰ Андрушко П. Законодавча техніка нового Кримінального кодексу / П. Андрушко // Нова політика. – 2001. – № 4. – С. 6; Андрушко П. Законодавча техніка нового Кримінального кодексу / П. Андрушко // Нова політика. – 2001. – № 5. – С. 10; Гришук В. К. Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми історії і методології / В. К. Гришук. – Львів: Світ, 1992. – С. 72, 79; Лиховая С. Я. Теоретические проблемы систематизации и классификации в уголовном праве / С. Я. Лиховая // Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2007 г.). – М.: Велби; Проспект, 2007. – С. 234; Навроцький В. О. Суперечності чинного кримінального законодавства та їх використання в адвокатській діяльності / В. О. Навроцький // Проблеми толкования и реализации законодательства в Украине и задачи адвокатуры. – Симферополь: Таврия-плюс, 2003. – С. 35, 40.

¹⁴¹ Бокова И. Н. Системный подход при конструировании уголовно-правовых норм / И. Н. Бокова // Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2007 г.). – М.: Велби; Проспект, 2007. – С. 76.

Маємо зауважити, що значну частину наукових досліджень щодо системи кримінального закону спрямовано на вивчення його структури як невід'ємної складової кримінального закону. Відтак В. Коняхіна акцентує на тому, що структура системи кримінального права – це ієрархічне формування і сукупність стійких зв'язків щодо самостійних кримінально-правових інститутів і їх нормативних приписів, що отримали формальне закріплення в розділах, главах та статтях кримінального закону¹⁴².

Як відомо, закони про кримінальну відповідальність систематизовані в один нормативно-правовий акт та поділені у ньому як такі, що розміщені у Загальній і Особливій його частинах. Загальна і Особлива частини взаємопов'язані та утворюють неподільну системну єдність. Значення цієї єдності найбільш помітне під час застосування окремих статей Кодексу. Не можна застосувати жоден кримінально-правовий припис, що міститься в Особливій частині КК, не звернувшись водночас до Загальної частини. Загальна і Особлива частини КК поділяються на розділи, а останні, своєю чергою, – на окремі статті.

Цей поділ зумовлений тим, що КК – велика система і досить складна для вивчення. На думку О. Старіша, складну підсистему можна поділити на певне число більш дрібних підсистем. Процедуру поділу підсистем можна продовжувати до отримання таких підсистем, які в умовах цього завдання будуть визнані досить простими і зручними для безпосереднього вивчення¹⁴³. Відтак Загальна частина чинного КК України охоплює 16 розділів, а Особлива частина – 20, систематизованих за групами споріднених суспільних відносин, на які посягають відповідні злочини.

Як відомо, статті КК пронумеровані арабськими цифрами і мають заголовки, що відображають сутність правових

---

¹⁴² Коняхин В. П. Теоретические основы построения Общей части российского уголовного права / В. П. Коняхин; предис. проф., д-ра юрид. наук А. В. Наумова. – СПб.: Юридический Центр Пресс, 2002. – С. 144.

¹⁴³ Старіш О. Г. Системологія: підручник / О. Г. Старіш. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – С. 91.

приписів, що містяться в нормах. Як зауважують Ю. Баулін та В. Борисов, КК України створений відповідно до лінійної та дробової структури, з окремою нумерацією розділів для Особливої та Загальної частин¹⁴⁴.

У разі включення в КК нової статті вона поміщається у відповідний розділ Загальної або Особливої частини, як правило, безпосередньо після статті, що найбільш близька до неї за змістом. Новій статті надається номер попередньої статті і додатковий цифровий індекс – 1, 2, 3 і т. д. У деяких випадках статті або частини статей КК поділяються на пункти, що мають цифрове позначення. Окремі статті КК мають примітки, в яких роз'яснюються поняття і терміни, застосовані в цій або в деяких інших статтях¹⁴⁵.

На думку О. Маріна, кожному з наведених структурних частин статті Особливої частини КК України можна вдосконалювати. Наприклад, пропонується, щоб номер статті складався із посилання на відповідний розділ Особливої частини та порядковий номер статті у цьому розділі. Наприклад, ч. 1 ст. 115 КК України виглядатиме як ст. 2-1-1 КК України, або ст. 2/1/1 КК України, де перша цифра позначатиме розділ, друга порядковий номер статті у розділі, а третя – відповідну частину статті¹⁴⁶. Запропоноване дає змогу полегшити використання норм Особливої частини КК населенням, проте не вирішує проблем,

---

¹⁴⁴ Баулін Ю. В. Уголовное право Украины: современное состояние и перспективы развития / Ю. В. Баулін // Уголовное право в XXI веке: материалы Международной научной конф. на юридическом ф-те МГУ им. В. М. Ломоносова (31 мая – 1 июня 2001 г.). – М.: ЛексЭст, 2002. – С. 30; Борисов В. И. Решение вопросов Особенной части в новом Уголовном кодексе Украины / В. И. Борисов // Уголовное право в XXI веке: материалы Международной научной конф. на юридическом ф-те МГУ им. В. М. Ломоносова (31 мая – 1 июня 2001 г.). – М.: ЛексЭст, 2002. – С. 76.

¹⁴⁵ Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін.; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – С. 43–46.

¹⁴⁶ Марін О. К. Структура статей Особливої частини КК України та проблема коментування їх змісту / О. К. Марін // Науковий вісник ЛЮІ МВС України. – 2004. – № 2 (2), додаток 2. – С. 298.

які виникають із нумерацією у разі внесення змін до КК, а саме за виникнення нових складів злочинів.

Російські науковці Л. Кругликов та Л. Смірнова говорять і про інші пропозиції щодо зміни структури Загальної та Особливої частин КК.

Вони зауважують, що нові статті КК можна розміщувати в кінці кодексу, водночас зберігаючи простоту нумерації, проте таке буде лише ускладнювати процес уніфікації, буде порушено структуру Особливої частини, і застосування КК ускладниться¹⁴⁷.

Унаслідок недостатньої систематизованості законодавства та окремих елементів цієї системи виникають значні труднощі під час їх тлумачення та правозастосування.

Як прогнозує М. Хавронюк, проблема досконалої структури Особливої частини КК України буде існувати ще тривалий час¹⁴⁸ і з урахуванням зарубіжного досвіду пропонує нову структуру КК України¹⁴⁹.

Ми підтримуємо позицію С. Шапченка, який виокремив такі моменти, де можна і потрібно здійснювати узгодження:

- 1) в межах окремих статей КК, їх окремих частин, пунктів чи приміток;
- 2) окремого інституту Загальної частини КК України (співучасть у злочині, множинність злочинів та ін.);
- 3) окремого розділу Особливої частини КК України;
- 4) декількох інститутів Загальної частини;
- 5) деяких розділів Особливої частини КК України;
- 6) Загальної частини загалом;
- 7) Особливої частини загалом;
- 8) Загальної та Особливої частин КК загалом.

---

¹⁴⁷ Кругликов Л. Л. Унификация в уголовном праве / Л. Л. Кругликов, Л. Е. Смирнова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2008. – С. 184.

¹⁴⁸ Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія / М. І. Хавронюк. – К.: Юрисконсульт, 2006. – С. 623.

¹⁴⁹ Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія / М. І. Хавронюк. – К.: Юрисконсульт, 2006. – С. 967–971.

Таке узгодження може здійснюватись на концептуальному, спеціально-юридичному і технічно-юридичному рівнях¹⁵⁰.

Такої ж позиції дотримуються і П. Андрушко¹⁵¹ та А. Безверхов¹⁵². Як вказує С. Шапченко, об'єктом узгодження можуть бути будь-які «фрагменти» КК – назви розділів, назви статей, зміст окремих статей, їх окремих частин, пунктів та приміток; метою таких дій є усунення суперечностей між такими «фрагментами», подолання їх неповноти та інших виявів несистемності.

Крім цього, на думку П. Андрушка, необхідне узгодження положень проектів законів про внесення змін і доповнень до КК, обумовлених необхідністю імплементації в національне кримінальне законодавство положень міжнародних договорів (конвенцій), згоду на які надано законодавчим органом шляхом їх ратифікації, а також узгодження положень КК України, які знаходяться в його статтях з бланкетною диспозицією, з положеннями основного (регулятивного) законодавства, яким визначається правомірність або неправомірність тих чи інших дій, відповідальність за незаконне вчинення яких передбачена відповідними статтями КК України, і насамперед узгодження вживаної термінології.

Ми погоджуємось із твердженням П. Андрушка, який зазначає, що системне узгодження КК України є дуже важливим правилом законодавчої техніки і від його дотримання залежить «якість» самого кримінального закону¹⁵³.

---

¹⁵⁰ Шапченко С. Д. Системне узгодження окремих положень Загальної та Особливої частин Кримінального кодексу України як один з напрямів його комплексного вдосконалення / С. Д. Шапченко // Кримінальне право України. – 2006. – № 5. – С. 19–20.

¹⁵¹ Андрушко П. П. Системное согласование положений уголовного кодекса / П. П. Андрушко // Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2007 г.). – М.: Велби; Проспект, 2007. – С. 30.

¹⁵² Безверхов А. Г. Системный подход в науке уголовного права / А. Г. Безверхов // Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2007 г.). – М.: ТК Велби; Проспект, 2007. – С. 52.

¹⁵³ Андрушко П. П. Системное согласование положений уголовного кодекса / П. П. Андрушко // Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2007 г.). – М.: Велби; Проспект, 2007. – С. 31.

Сфері термінології кримінального закону присвячує своє наукове дослідження понятійного апарату Особливої частини КК України З. Тростюк¹⁵⁴. Висновки, окреслені в монографічному дослідженні щодо кримінально-правових термінів, близькі нам за своєю суттю.

Варто виокремити кілька ознак, які обґрунтовано можна вважати основними під час здійснення тлумачення приписів кримінального закону як цілісної системи, а саме:

1) кримінально-правовий термін має бути однозначним. Одному кримінально-правовому поняттю має відповідати один кримінально-правовий термін, і навпаки, різні поняття та категорії повинні позначатися відмінними кримінально-правовими термінами;

2) кримінально-правовий термін відрізняється стійкістю. Якщо законодавець визнав за необхідне ввести певний кримінально-правовий термін, він повинен послідовно використовуватися у всьому тексті Особливої частини КК України;

3) для кримінально-правового терміна є характерною системність, тобто взаємозв'язок з іншими термінами термінологічної системи Особливої частини КК¹⁵⁵.

Аргументи з цього приводу були вже висунуті П. Андрушко¹⁵⁶, слухними у цьому разі є також висловлювання таких науковців, як Д. Керімов¹⁵⁷, Л. Кругликов, М. Міхаєва¹⁵⁸, Л. Смірнова¹⁵⁹, Ю. Петров¹⁶⁰ щодо підтримки точності, простоти та чіткості юридичної мови.

---

¹⁵⁴ Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України: монографія / З. А. Тростюк. – К.: Атіка, 2003. – 114 с.

¹⁵⁵ Там же. – С. 16.

¹⁵⁶ Андрушко П. Законодавча техніка нового Кримінального кодексу / П. Андрушко // Нова політика. – 2001. – № 4. – С. 9.

¹⁵⁷ Керімов Д. А. Законодательная техника / Д. А. Керимов. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1965. – С. 90–93.

¹⁵⁸ Мінаєв М. Деякі логіко-граматичні особливості формулювання диспозиції статті 204 Кримінального кодексу України та їх вплив на кримінально-правову кваліфікацію / М. Мінаєв // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 1. – С. 84.

¹⁵⁹ Кругликов Л. Л. Унификация в уголовном праве / Л. Л. Кругликов, Л. Е. Смирнова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2008. – 312 с.

Недостатня системність термінології, викладеної в КК України, – лише один із виявів того, що кримінальний закон тільки в ідеалі можна назвати системою. Проте проблема не лише в тому, чи може бути кримінальний закон системою, а в тому, що він є складовою більшої системи – системи законодавства. З огляду на вказане, слід охарактеризувати такі терміни, як система законодавства, законодавство про кримінальну відповідальність.

Розглядаючи чинний КК України, а саме ч. 1 ст. 3, читаємо, що законодавство України про кримінальну відповідальність становить КК України, який ґрунтується на Конституції України та загальноvizнаних принципах і нормах міжнародного права. На думку М. Хавронюка, з указаних положень можна зробити висновок, що чинне законодавство про кримінальну відповідальність – це один кодифікований закон і єдине джерело кримінального права – це КК України¹⁶¹.

Хоча питання джерел кримінального права не є предметом дослідження, з огляду на погляди Л. Круглікова та О. Спіридонової щодо КК Російської Федерації від 1996 р. та, проектуючи їх висновки на КК України, бачимо, що окрім Кодексу, який є серцевиною, ядром кримінального законодавства, до джерел також належать: а) конституційні положення кримінально-правового характеру; б) кримінально-правові положення міжнародних договорів України, які не потребують прийняття внутрішніх державних актів застосування; в) окремі нормативні акти СРСР, які поки чинні на території України; г) кримінальні закони, які втратили свою силу щодо діянь, учинених в майбутньому, але розповсюджених на діяння, вчинені в минулому (в період дії цих законів) та інші¹⁶².

---

¹⁶⁰ Петров Ю. А. Азбука логичного мышления / Ю. А. Перов. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – С. 8.

¹⁶¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К.: Каннон; А.С.К., 2003. – С. 17.

¹⁶² Кругликов Л.Л. Юридические конструкции и символы в уголовном праве/ Л. Л. Кругликов, О. Е. Спиридонова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2005. – С. 36.

Також беззаперечним є те, що хоча нові закони, які передбачають кримінальну відповідальність і підлягають включенню в Кодекс, допускають певний відрізок часу до моменту їх фактичного включення в комплексний закон, проте цей факт не зупиняє їх дії.

Як відомо, існує багато варіантів класифікації систем. На думку О. Старіша, системи поділяються на:

- 1) закриті та відкриті (залежно від рівня взаємодії системи та середовища);
- 2) статичні й динамічні;
- 3) фізичні і концептуальні;
- 4) природні і штучні (штучні, своєю чергою, поділяються на технічні та людино-машинні (відповідно до структури і функціонування);
- 5) складні, великі і прості системи¹⁶³.

З огляду на це, видається, що кримінальний закон – *відкрита, динамічна, концептуальна, складна, штучна система*. Підставою для визначення кримінального закону *відкритою* системою є те, що КК України становить законодавство України про кримінальну відповідальність, а згідно з ч. 2 ст. 3 КК України закони України про кримінальну відповідальність, ухвалені після набрання чинності Кодексу, включаються до нього після набрання ними чинності.

Отже, до кримінального закону відповідно можна вносити зміни та доповнення. Водночас внесення таких змін можливе лише Верховною Радою України, що забезпечує стійкість та цілісність кримінального закону як системи.

Динамічною системою кримінальний закон можна охарактеризувати, оскільки навіть за короткий термін з моменту прийняття КК України до нього внесено у 2002 році зміни двома законами про кримінальну відповідальність; у 2003 році – десятьма законами про кримінальну відповідальність; у 2004 році – п'ятьма законами про кримінальну відповідальність; у 2005 році – дев'ятьма законами про кримі-

---

¹⁶³ Старіш О. Г. Системологія: підручник / О. Г. Старіш. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – С. 88–90.

нальну відповідальність; у 2006 році – сімома законами про кримінальну відповідальність; у 2007 році – шістьма законами про кримінальну відповідальність; у 2008 році – п'ятьма законами про кримінальну відповідальність; у 2009 році – сімнадцятьма законами про кримінальну відповідальність; у 2010 році – шістнадцятьма законами про кримінальну відповідальність; у 2011 році – п'ятнадцятьма законами про кримінальну відповідальність; у 2012 році – десятьма законами про кримінальну відповідальність; у 2013 році – шістьма законами про кримінальну відповідальність.

Концептуальною систему кримінального закону можна вважати завдяки тому, що вона, на відміну від фізичної, існує в просторі розумовому і є сукупністю зорганізованих ідей, тоді як фізичні системи заявляють про своє існування на фізичному рівні.

Звичайно, кримінальний закон є *штучною* системою, оскільки створений людьми для задоволення власних потреб. Крім цього, кримінальний закон – *складна* система, бо він є складовою великої системи – системи законодавства, яка має в підпорядкуванні прості системи.

З огляду на особливе значення системи кримінального закону та системи законодавства, відповідного статусу слід надати системному підходу під час пізнання положень кримінального закону. Відомо, що структура наукової методології різноманітна.

Відтак вона дозволяє розрізнити такі різновиди методів пізнання:

- а) всезагальні (філософські);
- б) загальнонаукові, якими користуються всі або більшість областей пізнання;
- в) спеціальнонаукові.

У вказаному переліку рівнів методологічних засобів системний підхід має загальнонауковий характер і його можна ефективно використовувати в різноманітних галузях наукового пізнання.

Об'єктом системного дослідження є явища дійсності, які утворюють систему¹⁶⁴.

Ґрунтується системний підхід на пізнанні всезагальних ознак реальної дійсності і є пізнавальним інструментом для їх адекватного вивчення¹⁶⁵.

Системний підхід як один із загальнонаукових методів пізнання дійсності отримав розповсюдження ще в радянській юридичній науці.

Зацікавлення до нього виявляють В. Кузьмін¹⁶⁶, Л. Тиунова¹⁶⁷, О. Черданцев та ін., оскільки такий підхід досить повно відображає взаємозв'язки явищ та предметів у суспільстві, їх взаємний вплив один на одного. Як зазначає Л. Тиунова, необхідність у цьому підході виникає у зв'язку із потребою у комплексному вдосконаленні соціальних процесів і механізмів.

Виникає необхідність переходу від системних досліджень окремих феноменів правової матерії до осягнення механізмів їх взаємодії, розкриття складних процесів на основі аналізу їх структури¹⁶⁸.

Системний підхід завжди використовувався науковцями, проте дослідженнями Б. Ганьби, встановлено, що увага до цього напрямку поступово зменшилась у 1960–80-х роках. У спеціальній літературі майже не друкувались наукові праці, присвячені цій проблемі¹⁶⁹.

Як зауважує О. Бойко, «вірус системних досліджень призвів до того, що за 20 років (1958–1976 рр.) наукова продукція

---

¹⁶⁴ Безверхов А. Г. Системный подход в науке уголовного права / А. Г. Безверхов // Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2007 г.). – М.: ТК Велби, Проспект, 2007. – С. 51.

¹⁶⁵ Кузьмин В. П. Гносеологические проблемы системного знания / В. П. Кузьмин. – М.: Знание, 1983. – С. 12.

¹⁶⁶ Там же. – С. 64 с.

¹⁶⁷ Тиунова Л. Б. О системном подходе к праву / Л. Б. Тиунова // Советское государство и право. – 1986. – № 10. – С. 46.

¹⁶⁸ Там же.

¹⁶⁹ Ганьба Б. Системний підхід та його застосування в дослідженні державно-правових явищ / Б. Ганьба // Право України. – 2000. – № 3. – С. 41.

досягла гіпнотичного рубежу в 1000 джерел, проте в наступні роки, особливо після розпаду СРСР і попереднього суспільно-економічного устрою взагалі, інтерес до системного підходу став зменшуватись»¹⁷⁰.

Нині цікавість до згаданого напряму, зокрема у кримінальному праві, відновлюється, про що свідчить проведення II Російського Конгресу кримінального права, що відбувся 31 травня – 1 червня 2007 року на тему «Системність у кримінальному праві».

На думку О. Старіша, системний підхід – це розгляд складних, але цілісних за своєю сутністю об'єктів як систем, тобто сукупностей взаємодіючих елементів, спрямований на виявлення і вивчення типів зв'язків між елементами системи та зведення їх у єдину теоретичну картину. Системний підхід ґрунтується на основному положенні загальної теорії систем, відповідно до якого будь-який достатньо складний об'єкт із великою кількістю внутрішніх зв'язків прагне структуруватися, тобто розділитися на підсистеми, що порівняно слабо взаємодіють одна з одною. Він спрямований, з одного боку, на виявлення структури, а з іншого боку – на розкриття цілісності системи¹⁷¹.

У системному підході прийнято вважати основним поняттям саме цілісність явищ¹⁷².

Системний підхід ґрунтується на низці методологічних принципів такого змісту: 1) практично будь-який об'єкт може бути розглянутий як система; 2) існування прямих і зворотних зв'язків; 3) здатність кожної системи охоплювати сукупність елементів, одночасно виступаючи елементом більш складної системи; 4) властивості системи не дорівнюють сумі властиво-

---

¹⁷⁰ Бойко А. И. Система и структура уголовного права: в 3 т. – Т. 1: Системология и структурализм в современной познавательной культуре / А. И. Бойко. – Ростов н/Д: Изд-во ЮФУ, 2007. – С. 35.

¹⁷¹ Старіш О. Г. Системологія: підручник / О. Г. Старіш. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – С. 24.

¹⁷² Кузьмин В. П. Гносеологические проблемы системного знания / В. П. Кузьмин. – М.: Знание, 1983. – 64 с.

стей її елементів; 5) цілі окремих елементів не мають суперечити цілям самої системи; 6) ефективність системи¹⁷³.

Використання такого підходу найбільш повно відповідає реалізації у житті суті діалектичного закону про взаємозв'язок явищ і предметів у природі та суспільстві, їх взаємообумовленість тощо¹⁷⁴.

Коли предметом вивчення є системи з глибокою внутрішньою інтеграцією (типу організму), морфологічно і функціонально обмежені від середовища, акцентується на проблемі цілісності.

Основна проблематика дослідження зосереджується навколо двох моментів: пошуку специфічних механізмів і зв'язків цілісності та визначення найбільш суттєвих і характерних форм взаємодії цілісного об'єкта із середовищем¹⁷⁵.

Системність знаходить своє відображення у кримінальному праві як багатоаспектному явищі – галузі права, галузі законодавства, галузі науки, навчальної дисципліни. Використання системного підходу тут обумовлюється розумінням кримінального права у будь-якому із наведених значень як цілісного системного утворення, яке формується із низки частин і множинності компонентів. Кримінальне право має багатоврівневу структуру. Як галузь законодавства, воно є частиною системи іншого, більш високого рівня (системи законодавства), а його частини і більш дрібні компоненти (розділи, глави, статті), своєю чергою, становлять самостійні системи більш низького порядку¹⁷⁶.

---

¹⁷³ Дворников Н. Л. Системное толкование норм права: автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Н. Л. Дворников. – Волгоград, 2007. – С. 10.

¹⁷⁴ Ганьба Б. Системний підхід та його застосування в дослідженні державно-правових явищ / Б. Ганьба // Право України. – 2000. – № 3. – С. 41–44.

¹⁷⁵ Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности. Методологические проблемы современной науки / Э. Г. Юдин. – М.: Наука, 1978 – С. 118.

¹⁷⁶ Безверхов А. Г. Системный подход в науке уголовного права / А. Г. Безверхов // Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2007 г.). – М.: ТК Велби; Проспект, 2007. – С. 52.

Для того, щоб всебічно і повною мірою пізнати правове явище, дослідження не має бути локалізованим, ізольованим, відірваним від соціально-економічних відносин, які формуються в суспільстві. Предмет дослідження слід вивчати в межах усієї правової системи, у взаємозв'язку та взаємозалежності з іншими правовими явищами. Такий підхід дозволить правильно сформулювати завдання дослідження, допоможе зрозуміти причини виникнення, розвитку та руху досліджуваного правового явища, буде сприяти уясненню цілей і способів їх досягнення¹⁷⁷. Системний підхід дозволяє вирішувати завдання, пов'язані із конструюванням системи кримінального законодавства¹⁷⁸. Застосування системного підходу потребує від законодавця врахування раніше внесених змін. Ухваленню нових редакцій кримінального закону має передувати зіставлення проєктованих новел із уже прийнятими¹⁷⁹. Проте законодавець не завжди використовує системний підхід під час конструювання положень кримінального закону.

Загалом під час внесення змін і доповнень в систему законодавства слід брати до уваги те, що численність зв'язків у системі законодавства може не дозволити її негайно радикально переформувати. Існують залишки попередньої системи законодавства, певна інерція¹⁸⁰. Таку «інерцію» щодо кримінального закону не можна вважати виправданою навіть у коротко-

---

¹⁷⁷ Кузнецов А. П. Системность в уголовно-правовой науке – методологическая основа научного творчества / А. П. Кузнецов // Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2007 г.). – М.: Велби; Проспект, 2007. – С. 229.

¹⁷⁸ Кузнецов А. П. Проблемы систематизации уголовного законодательства / А. П. Кузнецов, Н. Н. Маршак // Конституционные основы уголовного права: материалы I Всероссийского конгресса по уголовному праву, посвященного 10-летию Уголовного кодекса Российской Федерации. – М.: Велби, 2006. – С. 308.

¹⁷⁹ Крылова Н. Е. Системность в уголовном праве: некоторые критические замечания / Н. Е. Крылова // Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2007 г.). – М.: Велби; Проспект, 2007. – С. 224.

¹⁸⁰ Тополевський Р. Б. Системні зв'язки юридичних джерел права: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Р. Б. Тополевський. – Х., 2004. – С. 59.

му часовому проміжку, із внесенням змін до законодавства одночасно слід враховувати і зв'язки цієї системи із кримінальним законом як її елементом.

На думку Л. Каска, відповідно до системного підходу, роль права полягає в тому, що воно є виразом зв'язків і відносин між елементами динамічної, статичної і субстанціональної систем такого об'єкта, як держава.

Це обумовлено тим, що будь-яка система має три головні її складові: елементи (компоненти, частини), структура (зв'язки, відносини між елементами) і цілісність (з огляду на забезпечення елементами і структурою визначеної інтегративної якості чи ознаки об'єкта). Тому неможливо вивчати структуру якої-небудь системи незалежно від її складових елементів; структура (зв'язків, відносин) не існує окремо від елементів системи, тобто саме поняття зв'язків і відносин передбачає наявність елементів.

Проте з іншого боку, дослідження елементів складу системи неможливе поза структурою. Поняття елемента системи існує лише тому, що встановлюються його зв'язки з певними іншими елементами, що забезпечують існування певної ознаки чи якості у об'єкта, що вивчається¹⁸¹.

У проведених дослідженнях підтримуємо думку Н. Пікурова, який вважає, що системний підхід, як і будь-який інший спосіб пізнання істини, має сильні і слабкі сторони. До недоліків методу можна віднести закладену в ньому небезпеку надання системним ознакам начал, які зводять все лише до корисності для цілого і потребують пріоритету системи над її елементами.

У реальній дійсності системні зв'язки набагато багатші, динамічніші і не завжди передбачувані. Зміст системного об'єкта формується знизу вверх і зверху вниз, але залежно від його характеру може виникати перевага того чи іншого напрямку. Достатньо порівняти характер взаємозв'язку

---

¹⁸¹ Каск Л. И. Системный подход в познании государства и права / Л. И. Каск // Правоведение. – 1977. – № 4. – С. 34.

елементів усередині системи публічного і приватного права, щоб переконатись – все не є однотипним.

Для першого характерне переважання процесів організації, що потребує відповідно імперативного методу правового регулювання.

Для другого більш прийнятними є самоорганізація, саморозвиток автономних суб'єктів, яким на основі диспозитивного методу надаються широкі можливості самостійного узгодження своїх інтересів¹⁸².

Вивчення системи кримінального закону стає важливим не лише з науковою, але й з практичною метою, де він розглядається як органічне утворення, у якому існують елементи, взаємопов'язані один з одним.

Крім елементів та їх зв'язків, необхідно визначити характер таких зв'язків, їх зміст, системоутворюючі фактори, встановити процеси, які відбуваються всередині системи. Знання і врахування цих системних складових, факторів, процесів безпосередньо відображається у законотворчій і правозастосовній галузях.

Системний підхід дозволяє вирішити завдання, пов'язані із конструюванням системи кримінального законодавства¹⁸³.

Крім цього, використання системного підходу є необхідним під час конструювання складу злочину, поза як передбачає:

- 1) врахування під час створення складу злочину його системних зв'язків з іншими правовими галузями;
- 2) врахування системоутворюючих зв'язків з іншими приписами кримінального права;

---

¹⁸² Пикуров Н. И. Уголовное право в системе межотраслевых связей: монография / Н. И. Пикуров. – Волгоград: ВЮИ МВД России, 1998. – С. 6.

¹⁸³ Бокова И. Н. Системный подход при конструировании уголовно-правовых норм / И. Н. Бокова // Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2007 г.). – М.: Велби; Проспект, 2007. – С. 76.

З) врахування під час формування складу злочину системних властивостей самого складу¹⁸⁴.

Проте системний підхід – це не єдиний засіб вивчення систем. Системний підхід не може замінити конкретні науки у вивченні конкретних систем, він покликаний допомагати науковцям усіх спеціальностей вивчати системи, використовуючи в концентровано методологічному вигляді всі досягнення такого наукового пізнання¹⁸⁵.

Отже, теорія систем є методологічною основою системного тлумачення кримінального закону, адже таке тлумачення ґрунтується на положеннях про те, що кримінальний закон є системою, законодавство України є системою, ці системи є цілісними, мають відповідні елементи, характеризуються існуванням певних зв'язків. Якість результату системного тлумачення кримінального закону безпосередньо залежить від рівня систематизації законодавства, яке перебуває у зв'язку із кримінальним законом, та самого кримінального закону.

Основним завданням системного підходу у кримінальному праві є вироблення відповідної теоретико-пізнавальної технології вивчення кримінального закону як системи, пізнання системності законодавства, застосування отриманих знань на практиці.

Застосування такої «пізнавальної технології» додає науковим знанням про кримінальний закон нові аспекти, поглиблює знання про нього, дозволяє краще долати перешкоди на шляху його пізнання.

Узагальнюючи зазначене в цьому розділі монографії, можемо зробити такі **ВИСНОВКИ**:

1. Історичний екскурс, пов'язаний із становленням тлумачення загалом та системного способу тлумачення зокрема,

---

¹⁸⁴ Иванчин А. В. Системный подход к конструированию состава преступления / А. В. Иванчин // Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2007 г.). – М.: Велби; Проспект, 2007. – С. 152–155.

¹⁸⁵ Кузьмин В. П. Гносеологические проблемы системного знания / В. П. Кузьмин. – М.: Знание, 1983. – С. 15.

свідчить, що тлумачення пройшло певні етапи від повного заперечення до теперішнього визнання його необхідності. Хоча питання історичного становлення тлумачення досліджено вибірково, це дозволило простежити певні його поетапні особливості. Зокрема: а) спостерігається повна заборона тлумачення; б) тлумачення дозволяється однак з багатьма умовами; в) тлумачення стає невід'ємним атрибутом правозастосування та визнається законодавцем; г) значення закону порівняно з тлумаченням зменшується, стає можливим нівелювання приписів законів. Проте навіть тоді, коли тлумачення заборонялось, викоринити його було неможливо: його називали інакше та суть була тією ж. Тлумачення здійснювали державні мужі і простий люд; з негайною реалізацією та без неї. Тлумаченню законів не навчали, але усвідомлення і роз'яснення дійсного змісту норм права, державної волі, яка в них виражена, здійснювалось повсякчас.

2. Такі терміни, як *тлумачення*, *тлумачення норм права*, *герменевтика*, *юридична герменевтика*, *коментар*, *семантика*, доповнюють один одного, а в деяких випадках можуть замінити один одного. Щодо терміна *коментар*, то на цьому етапі розвитку суспільства у галузі права доцільно вживати його для позначення специфічних книг, як-от, Коментар Конституції України.

Семантику виокремлюють як розділ логіки, результати її активно використовували і використовують у тлумаченні загалом та тлумаченні норм права зокрема.

Інтерпретація становить частину науки *герменевтики* і водночас є синонімом до терміна *тлумачення*. Крім цього, термін *інтерпретація* можна застосовувати із семантичним аспектом тлумачення для позначення стадії попереднього створення певного терміна. Як визначає більшість теоретиків права, саме питання інтерпретації залишається відкритим.

Герменевтика як загальнофілософська наука призначена полегшувати розуміння та інтерпретацію (тлумачення), а її різновид – *юридичну герменевтику* можна замінити словами «*техніка тлумачення норм права*». Коли говоримо про способи,

види та ін., то в поєднанні доцільно вживати термін «*тлумачення норм права*» (*тлумачення*). Інтелектуально-вольова діяльність спрямована на з'ясування (усвідомлення) і роз'яснення волі законодавця матеріалізованої у нормі права, а також результати цієї діяльності узагальнюються терміном *тлумачення норм права*.

3. Аналіз позицій науковців у галузі тлумачення дає підстави вважати, що тлумачення кримінального закону – це інтелектуально-вольова діяльність, спрямована на з'ясування (усвідомлення) і роз'яснення смислу кримінального закону (його певних приписів) у разі необхідності з метою точного його застосування, та результати цієї діяльності.

4. Відповідно до логіки між суміжними поняттями, які утворюють зміст вказаних термінів, можуть виникнути три види відношень: а) відношення тотожності (рівнозначності або повного збігу); б) відношення підпорядкування; в) відношення часткового збігу¹⁸⁶. Відтак значення термінів «тлумачення» та «інтерпретація» є тотожними; «інтерпретація» підпорядковується за значенням терміну «герменевтика», таке ж співвідношення термінів «тлумачення норм права» та «системний спосіб тлумачення норм права»; натомість значення термінів «тлумачення» та «коментар» частково збігаються.

5. Дослідження стосовно системного тлумачення кримінального закону вітчизняними науковцями не проводилися. Здобутки, наявні у цій галузі, вкрай обмежені й недостатні навіть для викладу у навчальній літературі.

Немає напрацювань щодо істотних ознак системного тлумачення кримінального закону, особливостей застосування такого тлумачення, визначення його прийомів та правил. Недостатньо уваги приділено дослідженню особливостей використання системного тлумачення стосовно кримінального закону, що спонукає до системних досліджень у галузі кримінального законодавства України.

---

¹⁸⁶ Конверський А. Є. Логіка: підручник для студентів юридичних факультетів / А. Є. Конверський. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – С. 148.

Розділ 2

ПОНЯТТЯ СИСТЕМНОГО ТЛУМАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

2.1. Зміст та обсяг поняття системного тлумачення кримінального закону

Як відомо, поняття – це форма мислення, яка відтворює предмети і явища в їхніх істотних ознаках¹⁸⁷. Частина науковців конкретизує таке визначення як форму логічного мислення, яка відображає предмет або явище в його істотних ознаках¹⁸⁸.

Під формою мислення у логіці прийнято розуміти різновиди мисленнєвого відображення дійсності: поняття, судження й умовивід¹⁸⁹.

Поняття відображає в предметі не всі його ознаки, а тільки загальні та істотні¹⁹⁰.

---

¹⁸⁷ Жеребкін В. Є. Логіка: підруч. для юрид. вузів і фак-тів / В. Є. Жеребкін. – Х.: Основа, 1995. – С. 24.

¹⁸⁸ Ряшко В. І. Логіка: навчальний посібник / В. І. Ряшко. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – С. 45.

¹⁸⁹ Гвоздик О. І. Логіка: учебное пособие для высших учебных заведений МВД / О. И. Гвоздик. – К.: Украинская академия внутренних дел, 1993. – С. 9; Жеребкін В. Є. Логіка: підруч. для юрид. вузів і фак-тів / В. Є. Жеребкін. – Х.: Основа, 1995. – С. 8; Тофтул М. Г. Логіка: посібник для студентів вищих навчальних закладів / М. Г. Тофтул. – К.: Академія, 2003. – С. 20.

¹⁹⁰ Ряшко В. І. Логіка: навчальний посібник / В. І. Ряшко. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – С. 47.

Під ознакою розуміють все те, в чому предмети схожі один з одним або чим відрізняються. Істотними (або суттєвими)¹⁹¹ ознаками є такі ознаки, котрі відображають природу предмета, його сутність і відрізняють його від усіх інших предметів. Істотними ознаками є загальні та необхідні ознаки, такі, що належать усім предметам роду і без яких предмет немислимий¹⁹².

Як зауважують О. Марін та Т. Марітчак, поняття не зводиться до дефініції, тобто до короткої вказівки на істотні ознаки об'єкта, відображуваного в понятті, але уникнути розгляду таких ознак неможливо¹⁹³.

Кожне поняття має свій обсяг і зміст. Під змістом поняття розуміють сукупність існуючих ознак предметів, відображених у понятті, його обсяг – це сукупність предметів або явищ, які мисляться у понятті¹⁹⁴.

Як зауважує В. Жеребкін, зміст поняття становлять ознаки, які відтворюють якість предмета і відрізняють його від інших схожих предметів.

Зміст поняття не очевидний, не даний безпосередньо у слові, він може бути установлений тільки за допомогою визначення цього поняття.

До того часу, поки не встановлено зміст поняття, яке нас цікавить, його ознаки, нам не зрозуміла властивість предмета, що виражається цим поняттям, ми не можемо точно і чітко

---

¹⁹¹ Конверський А. С. Логіка: підручник для студентів юридичних факультетів / А. С. Конверський. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – С. 136.

¹⁹² Жеребкін В. Є. Логіка: підруч. для юрид. вузів і фак-тів / В. Є. Жеребкін. – Х.: Основа, 1995. – С. 24.

¹⁹³ Марін О. К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм: монографія / О. К. Марін. – К.: Атіка, 2003. – С. 19; Марітчак Т. М. Помилки у кваліфікації злочинів: монографія / Т. М. Марітчак. – К.: Атіка, 2004. – С. 26.

¹⁹⁴ Гвоздик О. И. Логика: учебное пособие для высших учебных заведений МВД / О. И. Гвоздик. – К.: Украинская академия внутренних дел, 1993. – С. 10; Ряшко В. І. Логіка: навчальний посібник / В. І. Ряшко. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – С. 47; Тофтул М. Г. Логіка: посібник для студентів вищих навчальних закладів / М. Г. Тофтул. – К.: Академія, 2003. – С. 26.

відмежувати цей предмет від суміжних із ним, допускаємо плутанину в мисленні¹⁹⁵.

Отже, для встановлення змісту поняття системного тлумачення кримінального закону слід виокремити його істотні та неістотні ознаки. Науці відомо багато способів визначення поняття, виявлення його істотних ознак, але найбільш поширеним є визначення поняття через родово-видове співвідношення¹⁹⁶. Тому під час встановлення ознак системного тлумачення кримінального закону необхідно встановити родові для нього поняття, де під родом слід розуміти сукупність видів, безпосередньо пов'язаних походженням¹⁹⁷. Для системного тлумачення кримінального закону такими родовими поняттями є тлумачення кримінального закону, тлумачення.

У процесі виокремлення істотних ознак системного тлумачення кримінального закону та формулювання поняття «системне тлумачення кримінального закону» використаємо такі логічні способи: порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, повідомлення.

Під час вивчення предмета, визначення його істотних ознак доводиться постійно порівнювати його з іншими¹⁹⁸, де порівнянням називається зіставлення предметів із метою визначення їхньої схожості й відмінності. Порівняння під час визначення поняття системного тлумачення кримінального закону дасть змогу виявити спільне з іншими способами тлумачення кримінального закону, те, чим вони схожі, чим вони відрізняються один від одного, дати оцінку виявленим ознакам. Порівняння здійснюється на основі взаємодії аналізу та синтезу, де аналізом є мисленнєве розкладення предмета

---

¹⁹⁵ Жеребкін В. Є. Логіка: підруч. для юрид. вузів і фак-тів / В. Є. Жеребкін. – Х.: Основа, 1995. – С. 28.

¹⁹⁶ Марін О. К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм: монографія / О. К. Марін. – К.: Атіка, 2003. – С. 22.

¹⁹⁷ Український Радянський Енциклопедичний словник: в 3 т. / редкол.: А. В. Кудрицький (відп. ред.) та ін. – 2-ге вид. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1987. – Т. 3. – С. 102.

¹⁹⁸ Жеребкін В. Є. Логіка: підруч. для юрид. вузів і фак-тів / В. Є. Жеребкін. – Х.: Основа, 1995. – С. 25.

на його складові, а синтезом – уявне поєднання частин предмета, розчленованого аналізом, у єдине ціле¹⁹⁹.

Абстрагуванням у логіці є уявне виокремлення істотних ознак предмета і відмежування їх від маси інших властивостей. Формулюючи поняття, вивчаються не всі предмети класу, а тільки деякі. Істотні ознаки, виокремлені в тлумаченні кримінального закону через узагальнення, поширюються і на системне тлумачення кримінального закону²⁰⁰.

Існує декілька позицій щодо визначення поняття тлумачення. Зокрема О. Балинська зауважує, що тлумачення норми права – це діяльність державних органів, різноманітних організацій і окремих громадян, спрямована на усвідомлення і пояснення значення та змісту обов'язкової волі суспільства, вираженої в нормах права²⁰¹.

Ю. Власов пропонує тлумачення норм права трактувати як інтелектуально-вольову діяльність суб'єктів, яка має об'єктивний і суб'єктивний характер, спрямована на з'ясування та роз'яснення волі законодавця, матеріалізована у нормі права, а також результати цієї діяльності²⁰².

М. Дурманов наділяв поняття тлумачення кримінального закону таким змістом: всебічне і глибоке уявлення і розкриття волі законодавця, викладеної в тексті закону, або розкриття призначення і змісту закону, уявлення істинного смислу закону, вкладеного в його текст законодавцем²⁰³.

Д. Михайлович вказував на необхідність розуміння під юридичним тлумаченням уявлення смислу і змісту правових

---

¹⁹⁹ Жеребкін В. Є. Логіка: підруч. для юрид. вузів і фак-тів / В. Є. Жеребкін. – Х.: Основа, 1995. – С. 25.

²⁰⁰ Там же. – С. 26.

²⁰¹ Балинська О. М. Проблеми теорії держави і права: навч. посібник / О. М. Балинська, Т. З. Гарасимів. – Вид. 2-ге, доп. і перероб. – Львів: Вид-во ЛьвДУВС, 2010. – С. 276.

²⁰² Власов Ю. Проблеми тлумачення норм права: монографія / Ю. Власов. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – С. 14.

²⁰³ Дурманов Н. Д. Советский уголовный закон / Н. Д. Дурманов. – М.: Изд-во МГУ, 1967. – С. 285.

норм, оскільки саме уявлення відображає гносеологічну природу процесу тлумачення, його істинну сутність і напрямок пізнання смислу правових явищ²⁰⁴.

М. Шаргородський визначав тлумачення кримінального закону як пояснення кримінального закону, встановлення його смислу, визначення того змісту, який вкладав у нього законодавець²⁰⁵.

Висловлюються і нові позиції щодо визначення такого поняття, зокрема М. Молибога визначає тлумачення норм права як спеціальну діяльність інтелектуально-вольового та консеквентивного (логічного) характеру офіційних і неофіційних суб'єктів суспільних відносин (органів держави, їх посадових осіб, громадських організацій, окремих громадян) з метою встановлення змісту норми права, розкриття вираженої в ній волі соціальних сил, що перебувають при владі²⁰⁶.

Проаналізувавши такі визначення поняття тлумачення, вважаємо за необхідне виокремити такі істотні ознаки системного тлумачення кримінального закону, які його характеризують як вид родового поняття тлумачення та тлумачення кримінального закону:

- 1) *це інтелектуально-вольова діяльність;*
- 2) *що здійснюється відповідними суб'єктами тлумачення;*
- 3) *щодо з'ясування (усвідомлення) смислу кримінального закону;*
- 4) *щодо роз'яснення смислу кримінального закону.*

Оскільки проблема тлумачення не є предметом нашого дослідження, не будемо детально описувати окремі ознаки, а лише зацентруємо на деяких. Зокрема слід зауважити, що роз'яснення смислу кримінального закону є обов'язковою

---

²⁰⁴ Михайлович Д. М. Толкование закона: монография / Д. М. Михайлович. – Х.: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2004. – С. 105.

²⁰⁵ Шаргородский М. Д. Избранные труды по уголовному праву / М. Д. Шаргородский. – СПб.: Юридический Центр Пресс, 2003. – С. 173.

²⁰⁶ Молибога М. П. Тлумачення норм права: сутнісні характеристики / М. П. Молибога // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 2. – С. 42–46.

ознакою тоді, коли суб'єкт тлумачення з'ясував смисл кримінального закону та пояснює його іншим особам (комусь конкретному або всьому загалу).

До неістотних ознак системного тлумачення кримінального закону можна віднести такі:

- 1) *роз'яснення смислу кримінального закону;*
- 2) *результат тлумачення у вигляді прийняття акта правозастосування.*

Роз'яснення смислу кримінального закону не є обов'язковим тоді, коли тлумачення приписів кримінального закону здійснюється суб'єктом тлумачення для себе (наприклад, під час доктринального тлумачення). Як зауважує М. Дурманов, тлумачення закону під час його застосування відрізняється тим, що воно знаходить негайну практичну реалізацію. Напевно тому тлумачення так часто пов'язують із застосуванням закону. Проте нерідко простежується тлумачення кримінального закону або кримінально-правової норми не у зв'язку із їх застосуванням²⁰⁷. Тоді, відповідно, наявність результату у вигляді акта правозастосування необов'язкова. У разі ж існування таких актів формою їх вираження є постанови, розпорядження, вказівки, інструкції та офіційні роз'яснення компетентних державних органів, а також вироки, рішення, ухвали судових органів, рішення адміністративних органів²⁰⁸.

Інші істотні ознаки системного тлумачення кримінального закону слід відібрати з положень про те, що кримінальний закон – це система та водночас підсистема більшої системи – системи законодавства.

Оскільки основні теорії щодо визначення системи та її ознак окреслено у попередньому розділі, далі абстрагуємось від ознак системи кримінального закону.

---

²⁰⁷ Дурманов Н. Д. Советский уголовный закон / Н. Д. Дурманов. – М.: Изд-во МГУ, 1967. – С. 286.

²⁰⁸ Матвеева Л. Г. Юридична природа та місце офіційних інтерпретаційних актів у правовій системі України: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Л. Г. Матвеева. – Х.: Національний університет внутрішніх справ, 2005. – С. 13.

Як може відбуватися отримання інформації ззовні для такої системи, як кримінальний закон? На нашу думку, найбільш виражений вплив на кримінальний закон здійснюється через наявні зв'язки між ним як простою системою та більш складною системою – системою законодавства.

Дослідження питань зв'язків кримінального закону та зв'язків системи законодавства не є новим для науки кримінального права. Відтак окремі питання у цьому напрямку вивчали О. Бастрікіна, А. Васільєв, Ю. Власов, Д. Гончаров, Н. Оніщенко, А. Федосєєв, О. Черданцев та інші.

Загалом науковці зауважують на існування та визначення системних зв'язків у широкому сенсі²⁰⁹, безумовну наявність із системними зв'язками й елементів системи²¹⁰. Водночас окремі науковці говорять і про системоутворюючі фактори та зв'язки і передбачають наявність тих і інших²¹¹.

Наприклад, О. Бастрікіна в дисертаційному дослідженні «Системоутворюючі зв'язки внутрішнього змісту права» називає параграф «Поняття системоутворюючих факторів» і роз'яснює, що системоутворюючими факторами можуть бути всі ті сили, причини, обставини, які обумовлюють структуру права, призводять до формування та розвитку її підрозділів²¹². Незрозумілим у визначенні науковця є узагальнення «всі ті сили» і те, що вкладено у його зміст.

Інші дослідники зауважують на необхідність позначення терміном «системоутворюючі зв'язки» лише генетичних зв'язків системи, розуміючи під ними зв'язки, які виникають

---

²⁰⁹ Гончаров Д. Ю. Предметно-системные связи уголовного и уголовно-процессуального законодательства / Д. Ю. Гончаров // Правоведение. – 2005. – № 2. – С. 9.

²¹⁰ Федосеев А. А. Нормативный акт и структура правовой нормы / А. А. Федосеев // Правоведение. – 1964. – № 1. – С. 147.

²¹¹ Тенчов Э. С. Институты уголовного права: система и взаимосвязь / Э. С. Тенчов // Советское государство и право. – 1986. – № 8. – С. 60–66.

²¹² Бастрыкина О. А. Системообразующие связи внутреннего содержания права: автореф. дис. на стиск. уч. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / О. А. Бастрыкина. – Волгоград, 2006. – С. 16–17.

не лише в процесі формування, але й розвитку тієї чи іншої системи²¹³.

Слід зауважити, що у інформаційно-довідковій літературі роз'яснено, що під фактором слід розуміти умову, рушійну силу будь-якого процесу, явища; чинник²¹⁴, а під зв'язком – співвідношення між різними явищами чи предметами, засновані на взаємозалежності і взаємообумовленості²¹⁵. Тому вважаємо, що стосовно системи кримінального закону слід зосереджуватись саме на встановленні зв'язків. Тим паче, що системний підхід – це такий ракурс досліджень, який передбачає розгляд об'єкта як складного, багатоаспектного явища, котре складається з елементів, зв'язки між якими утворюють його відносно незмінну структуру і забезпечують його цілісність²¹⁶.

Оскільки зв'язок, цілісність та обумовлена ними стійка структура – це ознаки будь-якої системи²¹⁷, то найбільше навантаження в понятті «система» припадає саме на зв'язки²¹⁸, довкола цього поняття значною мірою групується вся проблематика, характерна для системного підходу.

Такої ж позиції дотримувався і О. Черданцев, який зауважує, що та чи інша множинність об'єктів може бути визнана системою лише за наявності системоутворюючих зв'язків. Право має основні системоутворюючі зв'язки, які характерні тільки для нього.

---

²¹³ Поленина С. В. Система советского законодательства / С. В. Поленина // Советское государство и право. – 1975. – № 11. – С. 22.

²¹⁴ Новий словник української мови: в 3 т. / В. Яременко, О. Сліпушко. – Вид. 2-е, випр. – К.: Аконіт, 2003. – Т. 3: П–Я. – С. 644.

²¹⁵ Новий словник української мови: в 3 т. / В. Яременко, О. Сліпушко. – Вид. 2-е, випр. – К.: Аконіт, 2003. – Т. 1: А–К. – С. 750.

²¹⁶ Бастрыкина О. А. Системообразующие связи внутреннего содержания права: автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / О. А. Бастрыкина. – Волгоград, 2006. – С. 12.

²¹⁷ Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности. Методологические проблемы современной науки / Э. Г. Юдин. – М.: Наука, 1978 – С. 180.

²¹⁸ Старіш О. Г. Системологія: підручник / О. Г. Старіш. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – С. 91.

Видається, що у застосуванні до системи права такими системоутворюючими зв'язками є: генетичні, структурні (зв'язки побудови), субординації, координації (взаємодії), управління²¹⁹. Водночас О. Черданцев останні три види відносить до зв'язків функціональних, позаяк вони є результатом функціональної диференціації норм права²²⁰.

Побудова у цьому разі розуміється як взаємне розташування частин чого-небудь (структура, будова)²²¹, під координацією – узгодженість рухів, дій (погодження, відповідність, установалення взаємозв'язку, контакту в діяльності людей, між діями, поняттями тощо)²²², під взаємодією – співдія, збіг (взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між ким-, чим-небудь)²²³, управління – спрямування діяльності, роботи кого-, чого-небудь (перебування на чолі когось, чогось, керування)²²⁴.

Проте з цього приводу існують й інші судження науковців. Наприклад, як зауважує Д. Гончаров, утворюють систему не зв'язки, а її елементи²²⁵. Науковець акцентує на те, що О. Черданцев невдало використовує термін «системоутворюючі» для позначення окремих видів зв'язків у праві. Деякі дослідники також стверджують існування саме системних зв'язків, під якими розуміють внутрішні зв'язки кримінального закону або внутрішні зв'язки законодавства²²⁶. Ми ж підтримуємо

---

²¹⁹ Черданцев А. Ф. Системообразующие связи права / А. Ф. Черданцев // Советское государство и право. – 1974. – № 8. – С. 10.

²²⁰ Черданцев А. Ф. Толкование права и договора: учебное пособие для вузов / А. Ф. Черданцев. – М.: Юнити-Дана, 2003. – С. 31.

²²¹ Новий словник української мови: в 3 т. / В. Яременко, О. Сліпущко. – Вид. 2-е, випр. – К.: Аконті, 2003. – Т. 1: А–К. – С. 141.

²²² Там же. – С. 887.

²²³ Там же. – С. 188.

²²⁴ Новий словник української мови: в 3 т. / В. Яременко, О. Сліпущко. – Вид. 2-е, випр. – К.: Аконті, 2003. – Т. 3: П–Я. – С. 624.

²²⁵ Гончаров Д. Ю. Предметно-системные связи уголовного и уголовно-процессуального законодательства / Д. Ю. Гончаров // Правоведение. – 2005. – № 2. – С. 9.

²²⁶ Иванчин А. В. Системный подход к конструированию состава преступления / А. В. Иванчин // Системность в уголовном праве: материалы

думку А. Федосєєва, який зауважив, що під елементами у філософії розуміють будь-які явища, процеси, а також їх властивості і відносини, які перебувають у якому-небудь зв'язку. Кожному явищу властиві внутрішні елементи, що його утворюють, і відповідний спосіб їх зв'язку між собою, відповідна структура їх співвідношення²²⁷. Н. Оніщенко відносить до загальних ознак будь-яких систем (отже, вони мають бути характерними для всіх систем) серед інших: існування структурних елементів; наявність системоутворюючих зв'язків між елементами²²⁸. Отже, під час системного способу тлумачення мають значення елементи системи кримінального закону і системоутворюючі зв'язки між цими елементами. Також слід належну увагу приділити системним зв'язкам кримінального закону у системі законодавства.

Як зазначають філософи, зв'язок – це специфічні відносини, за яких наявність (відсутність) чи зміна одних об'єктів є умовою наявності (відсутності) або зміни інших об'єктів. Відповідно до логіки і семіотики встановлення зв'язку як і поділ є однією з основних операцій нашого розуму. Якщо між предметом А і предметом В встановлено певний зв'язок, то говорять, що А пов'язане із В; якщо А не може бути пов'язане із В, то говорять, що А є стороннім щодо певного виду зв'язку з В або способи їх зв'язку не прослідковуються²²⁹. Зв'язок – це взаємна обумовленість існування явищ, які розділені

II Российского Конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2007 г.). – М.: Велби; Проспект, 2007. – С. 154; Марченко М. Н. «Система» и системный характер права / М. Н. Марченко // Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2007 г.). – М.: Велби; Проспект, 2007. – С. 14.

²²⁷ Федосеев А. А. Нормативный акт и структура правовой нормы / А. А. Федосеев // Правоведение. – 1964. – № 1. – С. 146.

²²⁸ Оніщенко Н. М. Генезис правової системи та соціальна регуляція / Н. М. Оніщенко // Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 29. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. – С. 3.

²²⁹ Москва А. С. Связь / А. С. Москва // Философская энциклопедия / гл. ред. Ф. В. Константинов. – М.: Советская энциклопедия, 1967. – Т. 4. – С. 570.

в просторі і (або) в часі. У разі виявлення стійких, необхідних зв'язків починається людське пізнання, а основою науки є аналіз причини та наслідку²³⁰.

З огляду на вказане видається доцільним виокремлення таких істотних ознак системного тлумачення кримінального закону:

1) *ґрунтується на врахуванні зв'язків кримінального закону, які стали основою системи кримінального закону,*

2) *ґрунтується на врахуванні зв'язків кримінального закону як підсистеми системи законодавства.*

Оскільки назва предмета має бути інформативною, вважаємо за необхідне називати перші зв'язки кримінального закону системоутворюючими, а інші системними.

Проаналізовані нами джерела щодо тлумачення системи законодавства чи тлумачення окремих нормативно-правових актів дають підставу зробити висновок, що ґрунтовним дослідженням щодо визначення певних категорій зв'язків слід задіячувати вченим-філософам.

Зокрема Є. Юдін запропонував як варіант класифікації зв'язків таку схему:

1) зв'язки взаємодії, серед яких можна розрізнити зв'язки властивостей і зв'язки об'єктів. Як особливий вид зв'язків взаємодії вирізняються зв'язки між соціальними системами;

2) зв'язки породження або генетичні, коли один об'єкт зумовлює до життя іншого;

3) зв'язки перетворення, серед яких розрізняють: а) зв'язки перетворення, які реалізуються через визначений об'єкт, забезпечуючий це перетворення, і б) зв'язки перетворення, які реалізуються шляхом безпосередньої взаємодії двох чи більше об'єктів, в процесі якої і завдяки якій ці об'єкти окремо чи сукупно змінюють один стан в інший;

4) зв'язки побудови (інша назва структурні). Природа цих зв'язків розкривається на прикладі хімічних зв'язків;

---

²³⁰ Энгельс Ф. Связь / Ф. Энгельс // Философский энциклопедический словарь / редкол.: С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичёв и др. – 2-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1989. – Т. 2. – С. 573.

5) зв'язки функціонування, які забезпечують реальну життєдіяльність об'єкта і його роботу, якщо йдеться про технічну систему;

6) зв'язки розвитку, які можна розглядати як модифікацію функціональних, проте з урахуванням того, що процес розвитку відмінний від простої зміни певного стану;

7) зв'язки управління, які залежно від їх конкретного виду можуть утворювати різновид або функціональних зв'язків, або зв'язків розвитку²³¹.

Щодо цієї схеми класифікації можемо зробити зауваження, що деякі із зв'язків, наведених Є. Юдіним, характерні для систем кібернетики, біології, хімії та інших наук і пояснюються саме на взаємодіях у цих системах.

Найтиповіші правові зв'язки, які слід враховувати у процесі з'ясування норм права, розглянув Ю. Власов. Він установив, що О. Піголкін оперує поняттям «близька за змістом норма», яка може уточнювати, доповнювати норму права, що тлумачиться, розширювати її обсяг, та поняттям «віддаленого опосередкованого зв'язку». Цими ж поняттями оперував і Є. Васьковський. Найближчими зв'язками, на його думку, є поєднані норми, які входять до складу одного нормативного акта; віддаленими – норми різних нормативних актів. В основному, на думку Ю. Власова, йдеться про структурні зв'язки. Їх виокремлюють відповідно до систематики законодавства, а саме: зв'язки норм, які містяться в одній статті, нормативному акті, розділі, главі кодифікованого акта, в різних розділах, главах нормативних актів, в різних нормативних актах, ухвалених одним державним органом або різними державними органами, та системі права, тобто зв'язки норм одного інституту, різних інститутів, але однієї галузі, різних галузей²³².

---

²³¹ Майстренко О. В. Роль тлумачень та роз'яснень законодавства / О. В. Майстренко // Бюлетень Міністерства Юстиції України. – 2007. – № 2 (64). – С. 188–190.

²³² Власов Ю. Проблеми тлумачення норм права: монографія / Ю. Власов. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корещького НАН України, 2001. – С. 74.

Щодо кримінального закону, то видається, що основними для встановлення його зв'язків є: 1) стаття кримінального закону та її структурні частини; 2) інститут кримінального закону; 3) безпосередньо кримінальний закон; 4) галузь кримінального права.

З іншого боку, із вказаними елементами перебувають у взаємодії такі складові системи законодавства: 1) стаття закону чи іншого нормативно-правового акта та її структурні частини; 2) структурна частина законодавства (галузь).

З огляду на існування зв'язків усередині кримінального закону (які ми називаємо системоутворюючими) та таких зв'язків, які виходять за його межі (які ми називаємо системними), існує декілька позицій науковців. Відтак частина науковців поділяє такі зв'язки залежно від об'єкта, з яким взаємодіє та чи інша норма, на *галузеві та міжгалузеві*²³³.

Є. Васьковський такі зв'язки закону називає *близькі та віддалені*²³⁴. До близьких системоутворюючих зв'язків кримінального закону в такому разі можна віднести зв'язки всередині самої норми або всередині цілого кримінального закону.

На думку О. Черданцева, таке розмежування, яке проводить Є. Васьковський на близькі та віддалені норми, не має практичного значення. Тут йдеться про «територіальні» та «просторові» зв'язки. «Просторові» зв'язки між нормами права він виявляє з огляду на системність законодавства і систему права.

Відповідно до системності права, це можуть бути зв'язки норм, які перебувають: а) в одній статті; б) в одному нормативному акті, в одному розділі, главі кодифікаційного акта; в) в різних розділах, главах тощо. нормативного акта; г) в різних нормативних актах, прийнятих одним і тим же державним органом; д) в різних нормативних актах, прийнятих різними

²³³ Кирин В. А. Функциональные связи правовых норм / В. А. Кирин // Советское государство и право. – 1972. – № 5. – С. 30–39.

²³⁴ Васьковський Е. В. Руководство к толкованию и применению законов: для начинающих юристов / Е. В. Васьковский. – М.: Изд. Бр. Башмаковых, 1913 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z533.html.

державними органами. Відповідно до системи права, це можуть бути зв'язки норм: а) одного інституту; б) різних інститутів, але однієї галузі; в) різних галузей²³⁵. За яким принципом здійснюється розподіл на просторові та територіальні зв'язки, нам незрозуміло, адже навіть сама назва одного з видів зв'язків – «територіальні» – походить від поняття «територія», що позначає «простір, на якому поширені певні явища»²³⁶.

У цьому разі не бачимо ґрунтовних аргументів на підтримку тієї чи іншої позиції, адже суть зводиться до такого: в одному разі йдеться про зв'язки всередині кримінального закону, в іншому – про зв'язки кримінального закону чи його приписів з елементами структур інших галузей законодавства.

Отже, видається правильним наведений нами раніше поділ зв'язків кримінального закону залежно від меж їхнього поширення на *системні* та *системоутворюючі*. Системоутворюючі, своєю чергою, слід поділити на *близькі* та *віддалені*, а системні зв'язки – на *безпосередні* та *опосередковані*.

До близьких системоутворюючих зв'язків доцільно віднести зв'язки усередині статті кримінального закону; зв'язки в межах одного інституту. До віддалених системоутворюючих зв'язків пропонуємо віднести зв'язки між приписами кримінального закону, що знаходяться у різних частинах КК України. Якщо говорити про системні безпосередні зв'язки, то вважаємо, що до них слід віднести зв'язки між приписом кримінального закону, його інститутом та нормативно-правовим документом, який пов'язаний з ними без необхідності використання для тлумачення інших нормативно-правових документів. Відповідно, до опосередкованих системних слід віднести такі зв'язки, коли приписи кримінального закону тлумачаться з урахуванням положень інших нормативно-правових актів, які, своєю чергою, потребують тлумачення з урахуванням приписів інших нормативно-правових актів.

---

²³⁵ Черданцев А. Ф. Вопросы толкования советского права / А. Ф. Черданцев. – Свердловск: Свердловский юридический институт, 1972. – С. 118.

²³⁶ Новий словник української мови: в 3 т. / В. Яременко, О. Сліпущко. – Вид. 2-ге, випр. – К.: Аконті, 2003. – Т. 3: П–Я. – С. 524.

Крім цього, у дослідженні пропонуємо здійснити *поділ зв'язків кримінального закону за критерієм врахування форми чи змісту правових категорій*:

1. Структурні зв'язки правових категорій (діють із врахуванням складових системи та їх взаємного розташування і взаємодії).

2. Функціональні зв'язки правових категорій (діють із врахуванням змісту правових категорій).

3. Логічні зв'язки правових категорій (діють із врахуванням форми правових категорій).

Структурні зв'язки правових категорій. Як зауважує Л. Тиунова, під час вивчення системи та структури системи найбільше зауважують на структурно-функціональні моменти, характер існуючих у правовій системі взаємозв'язків, взаємодій їх елементів²³⁷.

Для того, щоб правильно дослідити структурні системоутворюючі зв'язки, найперше необхідно встановити, що розуміють під структурою.

На думку О. Старіша, під структурою системи розуміють сукупність внутрішніх сталих та істотних зв'язків між елементами, яка визначає основні властивості системи. Водночас акцентується на тому, що структуру утворюють найсуттєвіші та найякісніші зв'язки між об'єктами.

Ці зв'язки формують саме ті системні властивості, які задають закони існування та функціонування системи, забезпечують збереження її основних властивостей за різноманітних зовнішніх і внутрішніх змін.

Як пояснює О. Старіш, необхідно чітко розуміти відмінність між поняттями «структура» та «система». Під структурою розуміють мережу взаємопов'язаних елементів, якісна природа яких не враховується, а в основному беруть до уваги їх зв'язки. Система ж виражає об'єкт одним цілим зі всіма характерними для неї внутрішніми та зовнішніми зв'язками і властивостями,

---

²³⁷ Тиунова Л. Б. О системном подходе к праву / Л. Б. Тиунова // Советское государство и право. – 1986. – № 10. – С. 48.

акцентуючи водночас на якісній специфіці елементів, які задають цілісність об'єкта²³⁸.

Філософи у своїх висловлюваннях стосовно понять «структури» та «системи» не такі категоричні. Наприклад, згідно з філософською енциклопедією, структура – це відносно стійке об'єднання елементів, їх співвідношення та цілісність об'єктів.

Найбільш часто поняття «структура» вживається поєднано з поняттям «система», причому в літературі немає чіткого і єдиного погляду на їх співвідношення, що зумовлює відмінності у визначеннях структури і у визначеннях системи. Як зауважують філософи, системний аналіз дозволяє виокремити елементи системи та їх взаємовідносини.

Структура не усвідомлюється поза системою, як і система в своїй основі завжди структурна. Ні елементи самі собою, ні їх співвідношення не дають повного структурного відображення об'єкта: елементи і їх відношення утворюють структуру тільки тоді, коли співвідношення елементів набувають характеру стійких внутрішніх зв'язків і на цій основі виникають цілісні ознаки системи, які виявляються у її зовнішніх зв'язках²³⁹.

Дещо відмінну позицію висловлює П. Йолон, який зауважує, що структура (лат. *structura* – будова, розміщення, порядок) – спосіб закономірного зв'язку між складовими предметів і явищ природи та суспільства, мислення та пізнання, сукупність істотних зв'язків між виокремленими частинами цілого, що забезпечує його єдність; внутрішня будова чого-небудь²⁴⁰. Такої ж позиції дотримується А. Козявін, який під структурою розуміє сукупність стійких зв'язків об'єкта, що забезпечують

---

²³⁸ Старіш О. Г. Системологія: підручник / О. Г. Старіш. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – С. 93.

²³⁹ Овчинников Н. Структура / Н. Овчинников // Філософська енциклопедія; гл. ред. Ф. В. Константинов. – М.: Советская энциклопедия, 1970. – Т. 5. – С. 140–141.

²⁴⁰ Йолон П. Структура / П. Йолон // Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис (Національна академія наук України, Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди), 2002. – С. 611.

його цілісність і тотожність самому собі, тобто збереження основних ознак у разі внутрішніх і зовнішніх змін²⁴¹.

На думку О. Бойка, під структурою зазвичай розуміють поелементне утворення об'єкта і стійкість зв'язків між елементами змісту. Структурність – необхідний атрибут всіх реально існуючих об'єктів і систем. Система включає рух і зміну явищ і знань про них, структурі ж належить роль консервуючого начала, що страхує цілісність об'єкта. Але ця цілісність постійно випробовується через контакти з навколишнім світом. Структура – внутрішня, закрита характеристика об'єкта; система – зовнішня верифікація факту і цілісності об'єкту, зовнішня або «незалежна» оцінка його змісту, структури й адаптаційних можливостей²⁴².

Розмірковуючи про структуру такої правової категорії, як кримінальний закон чи інший нормативно-правовий акт, розуміємо, що структурою нормативно-правового акта зазвичай вважають його внутрішнє формування. Під час створення нормативних актів правотворець має діяти згідно з положеннями, що їх структура має бути однаковою. Вироблення єдиної системи і структури буде сприяти найбільш послідовному викладу правових приписів, допоможе уникнути прогалин правового регулювання²⁴³.

Що ж таке внутрішні структурні зв'язки кримінального закону? Вважаємо за необхідне віднести до системоутворюючих структурних зв'язків кримінального закону такі:

– зв'язок між структурними елементами статті кримінального закону лише в її межах (зв'язок між диспозицією та санкцією, між диспозицією та назвою статті, між диспозицією статті та її приміткою);

---

²⁴¹ Козявин А. А. Социальное назначение и функции уголовного судопроизводства: монография / А. А. Козявин. – М.: Юрлитинформ, 2010. – С. 17.

²⁴² Бойко А. И. Система и структура уголовного права: в 3 т. – Т. 1: Системология и структурализм в современной познавательной культуре / А. И. Бойко. – Ростов н/Д: Изд-во ЮФУ, 2007. – С. 13, 443.

²⁴³ Кругликов Л. Л. Унификация в уголовном праве / Л. Л. Кругликов, Л. Е. Смирнова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2008. – С. 141.

– зв'язок між статтею кримінального закону чи її структурним елементом з іншою статтею кримінального закону чи її елементом у межах одного розділу (інституту) однієї частини КК України;

– зв'язок між статтею кримінального закону чи її структурним елементом з іншою статтею кримінального закону чи її елементом у межах різних розділів (інститутів) однієї частини КК України;

– зв'язок між статтею кримінального закону чи її структурним елементом з іншою статтею кримінального закону чи її елементом в межах різних частин КК України.

Зазначені системоутворюючі структурні зв'язки розташовано нами у міру зменшення їх сили.

А. Федосєєв також зауважує на наявність і іншого зв'язку норми права. Цей зв'язок мало хто з науковців досліджував, оскільки він видається цілком логічним для них і, напевно, таким, що не потребує підтвердження про його існування. Як влучно зауважує А. Федосєєв, структурна організація правової норми і стаття нормативного акта – поняття нетотожні, між ними можуть бути деякі незбіги, оскільки законодавець діє відповідно до необхідності більш компактного викладу нормативних приписів з метою їх найбільш легкого сприйняття. Але беззаперечним є і те, що структурну організацію правової норми не можна протиставляти статті нормативного акта, між ними існує взаємозв'язок, оскільки перша передбачає характер другої і слугує основою для її логічного утворення. Тому правотворчий орган повинен намагатися максимально відтворити у змісті статті нормативного акта структурну організацію правової норми, особливо у тих випадках, коли ця відповідність можлива і корисна для практики застосування правових норм²⁴⁴.

Як відомо, однією з особливостей кримінального закону є те, що він використовує термінологію інших галузей законо-

---

²⁴⁴ Федосеев А. А. Нормативный акт и структура правовой нормы / А. А. Федосеев // Правоведение. – 1964. – № 1. – С. 149.

давства, зокрема кримінально-процесуального, конституційного, цивільного, економічного, адміністративного, податкового та інших.

З огляду на це, *структурні зв'язки* кримінального закону слід поділити залежно від структури права та її категорії на:

- вертикальні міжгалузеві зв'язки;
- горизонтальні міжгалузеві зв'язки.

Відтак до вертикальних міжгалузевих зв'язків кримінального закону можна віднести його ієрархічний зв'язок з конституційним законодавством, міжнародним законодавством, кримінально-виконавчим та кримінально-процесуальним законами.

Відповідно норми Конституції та міжнародних нормативно-правових актів, ратифікованих Верховною Радою України, мають вищу юридичну силу порівняно з кримінальним законом. Зв'язки ж з кримінально-процесуальним та кримінально-виконавчим законами окремі науковці називають генетичними²⁴⁵.

До горизонтальних міжгалузевих зв'язків можна віднести зв'язки з галузями цивільного та адміністративного права. Такі міжгалузеві зв'язки, проте не кримінального закону, а кримінального права, стали предметом дослідження російського вченого Н. Пікурова²⁴⁶.

Д. Гончаров зв'язки матеріального і процесуального законодавства називає предметно-системними і пояснює, що це такі зв'язки, які встановилися між суспільними відносинами, котрі становлять предмет правового регулювання кримінального і кримінально-процесуального законодавства, що виявляються в спрямуванні кримінально-процесуальних

---

²⁴⁵ Бойко А. И. Система и структура уголовного права: в 3-х т. – Т. III: Структура уголовного права и его идентификация в национальной юриспруденции / А. И. Бойко. – Ростов н/Д: Изд-во СКАГС, 2008. – С. 215.

²⁴⁶ Пикуров Н. И. Уголовное право в системе межотраслевых связей: монография / Н. И. Пикуров. – Волгоград: ВЮИ МВД России, 1998. – 220 с.

відносин на реалізацію в необхідних випадках кримінально-правових відносин²⁴⁷.

Прибічники іншої позиції погоджуються з існуванням взаємозв'язку положень кримінального та кримінально-процесуального закону, проте зауважують, що він не є таким, як трактують його інші науковці, а саме: процесуальне право не є наслідковим щодо матеріального права²⁴⁸

Водночас Є. Письменський, О. Черданцев вважають, що кримінально-виконавчі та кримінально-процесуальні правовідносини є похідними від кримінально-правових і співвідносяться з ними як форма і зміст²⁴⁹.

В. Божьев та Е. Фролов ключове місце у взаємозв'язку кримінально-правових норм та норм кримінального процесу надають нормам кримінального закону, адже саме кримінально-правові відносини можуть стати передумовою виникнення кримінально-процесуальних відносин²⁵⁰.

---

²⁴⁷ Гончаров Д. Ю. Предметно-системные связи уголовного и уголовно-процессуального законодательства / Д. Ю. Гончаров // Правоведение. – 2005. – № 2. – С. 22.

²⁴⁸ Безверхов А. Г. О двух законодательных новеллах декабря 2008 г. (к проблеме действия УК РФ в системе межотраслевых связей) / А. Г. Безверхов // Уголовное право: стратегия развития в XXI веке: материалы Седьмой Международной научно-практической конференции (28–29 января 2010 г.). – М.: Проспект, 2010. – С. 102; Колосович С. А. Соотношение уголовно-процессуального и уголовного права / С. А. Колосович, И. А. Кузнецов // Государство и право. – 1996. – № 12. – С. 77, 81; Ткачевский Ю. М. Некоторые аспекты взаимоотношения уголовного и уголовно-исполнительного законодательства / Ю. М. Ткачевский // Пять лет действия УК РФ: итоги и перспективы: материалы 11-ой Международной научно-практической конференции, состоявшейся на юридическом факультете МГУ им. М. В. Ломоносова (30–31 мая 2002 г.). – М.: ЛексЭст, 2003. – С. 165.

²⁴⁹ Письменский Е. А. О соотношении уголовного и уголовно-исполнительного права (на примере законодательства Украины) / Е. А. Письменский // Уголовное право: стратегия развития в XXI веке: материалы Седьмой Международной научно-практической конференции (28–29 января 2010 г.). – М.: Проспект, 2010. – С. 505; Черданцев А. Ф. Толкование права и договора: учебное пособие для вузов / А. Ф. Черданцев. – М.: Юнити-Дана, 2003. – С. 40.

²⁵⁰ Божьев В. П. Уголовно-правовые и процессуальные правоотношения / В. П. Божьев, Е. А. Фролов // Советское государство и право. – 1974. – № 1. – С. 91.

Схожої позиції дотримуються і М. Палій та Є. Назимко, які зауважують на те, що якби не було кримінального права, то кримінально-процесуальне було б безпредметним²⁵¹.

О. Бойко ж зауважує, що галузь кримінально-процесуального права недавно виокремилась з кримінального права, а тому донині має потребу опиратись на регулювальні можливості основної чи первинної галузі²⁵².

Отже, юридична сила кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законів є однаковою, хоча кримінальний процесуальний та кримінально-виконавчий є похідними щодо кримінального закону.

До горизонтальних міжгалузевих зв'язків слід віднести зв'язки кримінального закону з такими галузями законодавства, як цивільне, адміністративне, екологічне, податкове, оскільки кримінальний закон регулює ті ж відносини, що і зазначені галузі. Зазвичай з цими галузями законодавства взаємодіють приписи Особливої частини кримінального закону, на що зауважують такі науковці, як М. Бару, О. Бастрикіна, Ю. Баулін, А. Безверхов, В. Борисов, Л. Кривоченко, В. Лук'янов, Н. Пікуров та інші.

Зв'язки субординації, координації. На думку В. Афанасьєва, структурні зв'язки бувають координаційними (забезпечують упорядкованість компонентів одного рівня організації) і субординаційними (спрямовані на підпорядкування компонентів різних рівнів)²⁵³.

Отже, структура соціальної організації характеризується такими типами відносин компонентів, як субординації та координації.

---

²⁵¹ Палій М. Питання існування кримінально-процесуальних норм у санкціях Кримінального кодексу України потребує свого вирішення / М. Палій, Є. Назимко // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 6. – С. 125.

²⁵² Бойко А. И. Система и структура уголовного права: в 3 т. – Т. 1: Системология и структурализм в современной познавательной культуре / А. И. Бойко. – Ростов н/Д: Изд-во ЮФУ, 2007. – С. 340, 342.

²⁵³ Бойко А. И. Система и структура уголовного права: в 3-х т. Т. III: Структура уголовного права и его идентификация в национальной юриспруденции / А. И. Бойко. – Ростов н/Д: Изд-во СКАГС, 2008. – С. 47–48.

Як відомо, субординація (пізньолатинське *subordinatio*, від лат. *sub* – під і *ordination* – упорядкування, приведення в порядок, організація) – вид службових відносин, що передбачає обов'язковість для нижчої за рангом (посадою, званням) службової особи виконання рішень (наказів) і вимог вищої особи, а також дотримання у цих правовідносинах правил службової дисципліни, етики і відповідальності.

В юридичній науці і практиці термін «субординація» використовується також для характеристики взаємовідносин між органами управління нижчого і вищого рівнів та взаємозв'язків (ієрархії) нормативно-правових актів різної юридичної сили: законів, указів Президента України, постанов Уряду тощо²⁵⁴.

Координація (пізньолатинське *coordinatio*, від латинського *co...* – префікс, що означає спільність, сумісність, і *ordination* – упорядкування) – узгодження, поєднання, приведення до певного порядку чи відповідно до поставлених завдань частин чогось (понять, дій, речей тощо). Є функцією соціального управління, яка полягає в узгодженні, впорядкуванні різних частин системи управління. Координація у державному управлінні – одна з управлінських функцій, зміст якої полягає у забезпеченні впорядкування взаємозв'язків і взаємодії між учасниками процесу державного управління з метою узгодження дій та об'єднання зусиль на вирішення загальних завдань²⁵⁵.

Як ми вже неодноразово зауважували, кримінальний закон повною мірою володіє ознакою системності кримінально-правових норм, які, своєю чергою, є ієрархічними і внутрішньо-організованими.

Організованість, як зауважує Є. Тенчов, передбачає інтеграцію цих норм в інститути і координацію між останніми, а ієрархічність – наявність між інститутами відносин

---

²⁵⁴ Нагребельний В. П. Субординація // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енциклопедія, – 1998. – Т. 5: П–С. – 2003. – С. 682.

²⁵⁵ Кубко Є. Б. Координація / Є. Б. Кубко // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енциклопедія, 2001. – Т. 3. – С. 345–346.

субординації²⁵⁶. Як зауважує науковець, однією із закономірностей формування і функціонування системи права є виокремлення законодавцем у структурі кримінальних кодексів Загальної та Особливої частин, кожна з яких закріплює різні види кримінально-правових інститутів. Відтак у кримінальному законі правомірно закріплюють у структурі кодексів дві підсистеми юридичних інститутів (загальну і спеціальну). Підсистема інститутів Загальної частини кримінального закону має ієрархічний характер. Її утворюють: основний інститут функцій, визначені ним генеральні інститути злочину та покарання і деталізуючі їх загальні інститути. Між загальними інститутами одного рівня існують зв'язки координації²⁵⁷.

Досліджуючи зовнішні зв'язки кримінального закону варто взяти до уваги ієрархію органів виконавчої, судової та законодавчої влади. Хоча кримінальне законодавство становить лише КК, проте вплив усіх органів влади на нього через прийняття певних нормативних актів, так чи інакше пов'язаних з ним, є постійним. Згідно з яким саме законом чи іншим нормативно-правовим актом потрібно діяти у тій чи іншій ситуації, якому з них надати перевагу ми можемо вирішити, лише правильно визначивши зв'язки кримінального закону, а точніше його окремого припису, з тим чи іншим нормативним актом, що займає вище місце в ієрархії нормативно-правових актів серед інших, які також перебувають у взаємозв'язку з приписом кримінального закону, та має вищу юридичну силу порівняно з ними.

Хоча ми у своїх дослідження обґрунтували необхідність віднесення зв'язків координації та субординації до структурних зв'язків, частина науковців мають іншу позицію щодо цього питання. Зокрема, як зазначає Л. Тиунова, структура будь-якої системи безпосередньо пов'язана з її функціонуванням²⁵⁸,

---

²⁵⁶ Тенчов Э. С. Институты уголовного права: система и взаимосвязь / Э. С. Тенчов // Советское государство и право. – 1986. – № 8. – С. 60.

²⁵⁷ Там же. – С. 63.

²⁵⁸ Тиунова Л. Б. О системном подходе к праву / Л. Б. Тиунова // Советское государство и право. – 1986. – № 10. – С. 49.

такої ж позиції дотримується і Р. Тополевський²⁵⁹, а С. Полєніна зазначає, що зв'язки координації та субординації слід відносити до функціональних зв'язків будь-якої органічної системи. Прикладом координаційного зв'язку в системі законодавства науковець наводить відносини між галузями законодавства, а прикладом субординаційних (ієрархічних) зв'язків – зв'язки, що формуються в межах однієї галузі законодавства між простими та кодифікаційними актами. Водночас дослідниця здійснює поділ зв'язків функціонування на предметно-функціональні (до яких відносить зв'язки координації та субординації) та зв'язки управління²⁶⁰. Проте з наведеного С. Полєніною видається неможливим розмежування зв'язків субординації та зв'язків управління, адже роз'яснення їх змісту науковцем ідентичне.

Значна частина науковців надає перевагу дослідженню функціональних зв'язків над структурними, пояснюючи це великою кількістю досліджень структурних зв'язків. До таких науковців можна віднести Ю. Власова, І. Спасибо-Фатєєву, О. Черданцева²⁶¹.

Проте їх дослідження стосувались права загалом та тлумачення права. Ми ж здійснюємо дослідження стосовно системного тлумачення кримінального закону, де основне місце займає структура статті кримінального закону, структура кримінального закону, його зв'язки та система кримінального закону, якою він є. Не заперечуючи необхідність дослідження функціональних зв'язків, ми водночас і не ідеалізуємо їх.

Функціональні зв'язки правових категорій

Як зауважує В. Кірін, якщо припис є частиною цілого, складовою закону, галузі законодавства, то і дії припису,

---

²⁵⁹ Тополевський Р. Б. Системні зв'язки юридичних джерел права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Р. Б. Тополевський. – Х., 2004. – С. 182.

²⁶⁰ Полєніна С. В. Система советского законодательства / С. В. Полєніна // Советское государство и право. – 1975. – № 11. – С. 22–23.

²⁶¹ Власов Ю. Проблеми тлумачення норм права: монографія / Ю. Власов. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – С. 74; Спасибо-Фатєєва І. Доктринальне тлумачення / І. Спасибо-Фатєєва // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 1. – С. 18.

виконання покладених на нього функцій не є ізольованими і завжди пов'язані з діями інших приписів. Відтак між приписами існують закономірні, такі, що ґрунтуються на системності, зв'язки, які науковець називає функціональними. Ми цілком погоджуємося з його позицією у тому, що виявлення зв'язків між приписами слід розглядати як необхідну умову застосування чинних приписів і розробки законопроектів²⁶².

Вважаємо, що досліджувати функціональні зв'язки кримінального закону слід з огляду на такі його елементи: припис кримінального закону, кримінальний закон.

О. Черданцев²⁶³ та Ю. Власов²⁶⁴ пропонують науковцям особливо під час використання системного способу тлумачення зауважити на функціональні зв'язки між нормами права.

Наприклад, Ю. Власов виявляє такі зв'язки: 1) зв'язок норми права, що тлумачиться, з нормами, які розкривають зміст терміна, використаного у цій нормі; 2) зв'язок норми права, що тлумачиться, з оперативними нормами; 3) зв'язок норми права, що тлумачиться, з нормами права, виданими зі спеціальною метою доповнити, змінити або уточнити таку правову норму; 4) зв'язки відсилкових статей; 5) зв'язок між загальними і спеціальними нормами права; зв'язок між загальними та виключними нормами права; 6) зв'язок норм, що не перебувають у співвідношенні загальних і спеціальних, які регулюють однорідні або схожі суспільні відносини; 7) зв'язки банкетних норм права; 8) зв'язок норми права, що тлумачиться, з колізійними нормами; 9) зв'язок норми права, що тлумачиться, з принципами права.

Видається, що тут під оперативними нормами розуміються такі, які відмінюють, наприклад, застарілі нормативні

---

²⁶² Кирин В. А. Функциональные связи правовых норм / В. А. Кирин // Советское государство и право. – 1972. – № 5. – С. 30.

²⁶³ Черданцев А. Ф. Вопросы толкования советского права / А. Ф. Черданцев. – Свердловск: Свердловский юридический институт, 1972. – С. 120–137.

²⁶⁴ Власов Ю. Проблеми тлумачення норм права: монографія / Ю. Власов. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – С. 74–80.

акти, які суперечать основному законодавству²⁶⁵. Водночас оперативність у тлумачному словнику роз'яснюється як безпосереднє здійснення чого-небудь, виконання якогось завдання; пов'язаність із безпосереднім практичним виконанням яких-небудь завдань; здатність правильно і швидко виконувати ті чи інші практичні завдання²⁶⁶; доповнення – додавання чого-небудь до того, що вже є або відоме, його наповнення²⁶⁷, зміна – перехід, перетворення чогось у щось якісно інше²⁶⁸.

Крім цього, загальний пояснюється як такий, що містить основне, суттєве, без подробиць²⁶⁹, спеціальний – призначений лише для кого-, чого-небудь; який має особливе призначення²⁷⁰, виключний – який становить виняток серед загальних правил; винятковий, особливий²⁷¹, однорідні – які належать до того ж роду, розряду, характеризуються однаковими рисами, ознаками²⁷².

З огляду на дію щодо певних суб'єктів П. Рабінович визначає загальні норми як такі, що діють на всіх однойменних суб'єктів; спеціальні – на певну групу однойменних суб'єктів, виняткові – у передбачених законом випадках вилучають, усувають дію норм щодо певних суб'єктів²⁷³.

---

²⁶⁵ Черданцев А. Ф. Толкование права и договора: учебное пособие для вузов / А. Ф. Черданцев. – М.: Юнити-Дана, – 2003. – С. 47.

²⁶⁶ Новый словарь української мови: в 3 т. / В. Яременко, О. Сліпущко. – Вид. 2-ге, випр. – К.: Аконт, 2003. – Т. 2: К–П. – С. 465.

²⁶⁷ Новый словарь української мови: в 3 т. / В. Яременко, О. Сліпущко. – Вид. 2-ге, випр. – К.: Аконт, 2003. – Т. 1: А–К. – С. 590.

²⁶⁸ Там же. – С. 768.

²⁶⁹ Там же. – С. 691.

²⁷⁰ Новый словарь української мови: в 3 т. / В. Яременко, О. Сліпущко. – Вид. 2-ге, випр. – К.: Аконт, 2003. – Т. 3: П–Я. – С. 370.

²⁷¹ Новый словарь української мови: в 3 т. / В. Яременко, О. Сліпущко. – Вид. 2-ге, випр. – К.: Аконт, 2003. – Т. 1: А–К. – С. 213.

²⁷² Новый словарь української мови: в 3 т. / В. Яременко, О. Сліпущко. – Вид. 2-ге, випр. – К.: Аконт, 2003. – Т. 2: К–П. – С. 440.

²⁷³ Сіренко В. Ф. Систематизація законодавства України: проблеми та перспективи вдосконалення: монографія / В. Ф. Сіренко. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – С. 135.

Такі дослідження є цікавими для нас, проте зауважимо на те, що ці зв'язки розглянуто щодо «*норми права*», причому без конкретизації та проєкції на кримінальне право, тому існування більшості із перелічених зв'язків для системного тлумачення кримінального закону потребує перегляду.

Отже, враховуючи те, що зв'язки кримінального закону поділяються на системні та системоутворюючі, пропонуємо таку класифікацію функціональних зв'язків.

Насамперед до внутрішніх функціональних зв'язків кримінального закону необхідно віднести:

а) зв'язок припису, що тлумачиться, з приписами, які розкривають зміст терміна, використаного у цьому приписі, якщо припис, що розкриває зміст терміна, міститься у кримінальному законі;

б) зв'язки відсилкових статей;

в) зв'язок статей кримінального закону, які містять загальні і спеціальні норми;

г) зв'язок статей кримінального закону, які містять загальні та виключні норми;

д) зв'язок статей, які містять норми, що не співвідносяться із загальними і спеціальними, але регулюють однорідні або схожі суспільні відносини.

До зовнішніх функціональних зв'язків приписів кримінального закону належать: зв'язок із приписами Конституції України; зв'язок з нормами міжнародного права; зв'язок припису кримінального закону з принципами права; зв'язки приписів кримінального закону, які виникають унаслідок наявності у них бланкетних диспозицій норм.

Вже у разі існування бланкетних норм у тій чи іншій статті КК України, якщо безпосередньо за її допомогою не можна здійснити вичерпне тлумачення, слід розглядати всю сукупність зв'язків, на які вказує Ю. Власов.

На думку І. Спасибо-Фатеевої, у функціональних зв'язках під час тлумачення вагому роль виконують дефінітивні положення, значення яких полягає в розкритті термінів, що використовуються у законах.

Однак часто в законах дефініції взагалі не мітяться, внаслідок чого виникає потреба у тлумаченні тих чи інших понять²⁷⁴.

Видається, що варто докладніше розглянути функціональні зв'язки такої правової категорії, як галузь законодавства «кримінальне право» з іншими галузями.

Як відомо, основними функціями кримінального закону є регулятивна та охоронна, функції ж кримінального закону та кримінального права взаємопов'язані. Проте погляди з цього приводу неоднозначні. Деякі науковці зауважують, що кримінальне право та кримінальний закон виконують лише охоронну функцію, беручи так участь у регулюванні суспільних відносин²⁷⁵. Окремі науковці, наприклад, І. Шмаров, В. Коняхін²⁷⁶, говорили про, окрім інших функцій галузей права, виховну, попереджувальну, функцію соціального контролю та функцію посилення моральних заборон. Як аргументи існування виховної функції І. Шмаров наводить наявність у КК педагогічних положень про заходи виправно-трудового впливу, заходи суспільного впливу, заходи виховного впливу²⁷⁷. Таку ж позицію стосовно існування виховної функції кримінального закону займає і Р. Кравцов²⁷⁸.

З цього приводу В. Грищук зауважує, що найважливішими функціями об'єктивного кримінального права, його

---

²⁷⁴ Спасибо-Фатєєва І. Доктринальне тлумачення / І. Спасибо-Фатєєва // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 1. – С. 18.

²⁷⁵ Палій М. Питання існування кримінально-процесуальних норм у санкціях Кримінального кодексу України потребує свого вирішення / М. Палій, С. Назимко // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 6. – С. 125.

²⁷⁶ Коняхин В. П. Теоретические основы построения Общей части российского уголовного права / В. П. Коняхин; предисл. проф., д-ра юрид. наук А. В. Наумова. – СПб.: Юридический Центр Пресс, 2002. – С. 145.

²⁷⁷ Шмаров И. В. Воспитательная функция отраслей права, регулирующих борьбу с преступностью / И. В. Шмаров // Советское государство и право. – 1980. – № 7. – С. 61.

²⁷⁸ Кравцов Р. В. К вопросу о воспитательном воздействии уголовного права (на примере уголовно-правовой охраны отдельных конституционных ценностей) / Р. В. Кравцов // Конституционные основы уголовного права: материалы I Всероссийского конгресса по уголовному праву, посвященного 10-летию Уголовного кодекса Российской Федерации. – М.: Велби, 2006. – С. 288.

основними напрямками впливу на суспільні відносини є такі функції: 1) інформативна; 2) регулятивна; 3) охоронна; 4) виховна. Щодо функцій суб'єктивного українського кримінального права, то тут науковець підтверджує наявність охоронної функції, яка реалізується через охоронні правовідносини, та виховної функції, що реалізується через регулятивні і охоронні кримінальні правовідносини²⁷⁹.

Низка науковців вважають, що існують й інші функції, такі як організаційно-інтегративна, соціально-економічна, інформаційно-комунікативна, культурно-виховна, регулятивно-аксіологічна²⁸⁰.

З огляду на зазначене слід віднести до основної функції приписів Загальної частини КК України регулюючу функцію, а до приписів Особливої частини КК України – охоронну функцію. Такі висновки є небезпідставними, адже статті Загальної частини спрямовані на врегулювання кримінально-правових відносин, які виникають з моменту вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке підпадає під ознаки злочину. Такі приписи кримінального закону відповідно регулюють загальні положення; визначають, що належить до закону про кримінальну відповідальність; поняття злочину, його види та стадії; звільнення від кримінальної відповідальності; покарання та його види; призначення покарання та ін.

Оскільки регулююча функція приписів кримінального закону в Загальній частині КК України є домінуючою, то за відповідними горизонтальними зв'язками такі приписи найбільш взаємопов'язані з приписами кримінально-процесуального закону. Такий зв'язок виникає внаслідок того, що основною функцією положень кримінально-процесуального закону є регулююча

---

²⁷⁹ Гришук В. К. Вибрані наукові праці / В. К. Гришук. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – С. 761.

²⁸⁰ Ковальський В. С. Методологічне значення теорії охоронної функції права / В. С. Ковальський // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: Міжнародний симпозіум (11–12 вересня 2009 року). – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С. 117.

функція, яка водночас виконується у межах кримінально-правових відносин, що виникають у разі вчинення злочину.

Як ми вже зауважили, основною функцією приписів Особливої частини КК України є охоронна. Знову ж таки, для виконання цієї функції кримінальний закон пов'язаний із кримінальним процесуальним законом. Крім цього, значна частина приписів кримінального закону за системними функціональними зв'язками пов'язана із приписами адміністративного закону, а точніше із приписами, що розміщені в Основних положеннях Кодексу про адміністративні правопорушення України, оскільки і у них основною функцією є охоронна.

Як зауважує Л. Брич, між такими приписами існує співвідношення певного характеру (ми б зауважили, що це системний функціональний зв'язок – Т. К.).

Співвідношення між нормами адміністративного та кримінального закону, на думку науковця, може мати такий характер: 1) склад злочину і склад адміністративного правопорушення передбачені нормами, що конкурують між собою; 2) склад адміністративного правопорушення і склад злочину є суміжними між собою; 3) склад адміністративного правопорушення і склад злочину передбачені нормами, що перебувають у колізії²⁸¹.

На думку О. Бойка, сусідство адміністративного та кримінального права запрограмоване близькістю їх предметів і методів. У результаті на міждисциплінарній межі назбиралась значна частина схожих деліктів і вона буде збільшуватись у зв'язку із постійним ускладненням соціальної організації людства²⁸².

---

²⁸¹ Брич Л. П. Диференціація юридичної відповідальності за посягання на довкілля / Л. П. Брич // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування та перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: Міжнародний симпозіум (11–12 вересня 2009 року). – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С. 35.

²⁸² Бойко А. И. Административная преюдиция в свете дифференциации уголовной ответственности / А. И. Бойко // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування та перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: Міжнародний симпозіум (11–12 вересня 2009 року). – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С. 42.

У іншій своїй праці О. Бойко зауважує, що про високу ступінь спорідненості кримінального та адміністративного права свідчить зіставлення галузевих кодексів: 1) у сфері завдань; 2) за принципами переслідування деліктів; 3) за формами вини; 4) за віком відповідальності; 5) за крайньою необхідністю; 6) на неосудністю і її правовими наслідками; 7) за загальними правилами призначення покарання; 8) за переліком пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставин; 9) за строками давності та ін.²⁸³

Окрім цього, донедавна йшлося про існування так званої адміністративної преюдиції, повернення до використання якої залишається актуальним і сьогодні. Як зауважує В. Тацій та В. Сташис, в КК України 2001 року у статтях Особливої частини відмовились від вказівки на адміністративну преюдицію як умову кримінальної відповідальності. Така умова призводила до того, що адміністративні проступки за повторного їх вчинення автоматично визнавались злочинними діями. Значна частина норм КК України 1960 року, якими були передбачені формальні склади злочинів (це стосується і норм з адміністративною преюдицією), трансформовані в новому кодексі в норми, які мають матеріальні склади злочинів²⁸⁴.

Про проблеми, які виникали під час внесення змін до кримінального закону статей із адміністративною преюдицією, вказувала і С. Коліна, яка зауважувала, що законодавець, декриміналізуючи у 1982 році повторну дрібну спекуляцію, у 1986 році знову включає її в КК, проте з подвійною адміністративною преюдицією. Такі зміни пояснюються неврахуванням думки вчених під час розробки та обговорення

---

²⁸³ Бойко А. И. Система и структура уголовного права: в 3-х т. – Т. III: Структура уголовного права и его идентификация в национальной юриспруденции / А. И. Бойко. – Ростов н/Д: Изд-во СКАГС, 2008. – С. 110.

²⁸⁴ Борисов В. И. Решение вопросов Особенной части в новом Уголовном кодексе Украины / В. И. Борисов // Уголовное право в XXI веке: материалы Международной научной конференции на юридическом факультете МГУ им. В. М. Ломоносова (31 мая – 1 июня 2001 г.). – М.: ЛексЭст, 2002. – С. 76; Тацій В. Новый Уголовный кодекс Украины / В. Тацій, В. Сташис // Законность. – 2002. – № 1. – С. 50.

законопроектів²⁸⁵. Проте частина науковців знову порушує питання з приводу повернення адміністративної преюдиції. Наприклад, О. Бойко звертає увагу науковців та законотворців на те, що доктрина має повернутись до обговорення питання необхідності і межам використання міжгалузевих преюдицій – на благо юриспруденції та для посилення кримінально-правових заборон²⁸⁶.

Низка науковців вважають, що до функціонального призначення кримінально-правових відносин належать регулятивні та охоронні правовідносини²⁸⁷. А. Козявін зауважує, що традиційно право наділяють юридичними функціями (регулятивною та охоронною) і соціальними функціями, перелік яких і термінологія для їх позначення в юридичній літературі ще до кінця не визначені. Щодо соціальних функцій права загалом, то науковець визначає економічну, політичну, ідеологічну, культурно-історичну і функцію соціального контролю²⁸⁸.

Б. Разгільдієв заперечує факт наявності регулятивних відносин у кримінальному праві, з чим ми категорично не погоджуємось. Він зауважує, що кримінальне право за своєю сутністю не може бути регулятивним, а тому і не може зумовлювати регулятивні правовідносини²⁸⁹.

Ми не можемо погодитись із вказаними положеннями, оскільки вони можуть видатися правильними лише під час

---

²⁸⁵ Келина С. Г. Некоторые направления совершенствования уголовного законодательства / С. Г. Келина // Советское государство и право. – 1987. – № 5. – С. 66.

²⁸⁶ Бойко А. И. Административная преюдиция в свете дифференциации уголовной ответственности / А. И. Бойко // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування та перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: Міжнародний симпозіум (11–12 вересня 2009 року). – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С. 43.

²⁸⁷ Тацій В. Новый Уголовный кодекс Украины / В. Тацій, В. Сташис // Законность. – 2002. – № 1. – С. 52.

²⁸⁸ Козявин А. А. Социальное назначение и функции уголовного судопроизводства: монография / А. А. Козявин. – М.: Юрлитинформ, 2010. – С. 75–76.

²⁸⁹ Разгильдиев Б. Т. Функциональное назначение уголовно-правовых отношений по уголовному праву РФ / Б. Т. Разгильдиев // Правоведение. – 1995. – № 1. – С. 104.

розгляду Особливої частини КК України. Наприклад, зокрема в Загальній частині КК України визначаються загальні положення, вина та її форми, обставини, що виключають злочинність діяння, звільнення від кримінальної відповідальності, покарання та його види й ін. Водночас і в Особливій частині КК України є норми, які свідчать про існування регулятивних правовідносин. Наприклад, до регулятивних можна віднести відносини, що виникають у разі застосування ч. 4 ст. 307 КК України щодо «особи, яка добровільно здала наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги і вказала джерело їх придбання...», проте вони не виключають наявність охоронюваних відносин, що виникають у разі застосування цієї статті, та спрямовані на розкриття «злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом...» та збереження суспільних відносин, що оберігаються кримінальним законом.

Логічні зв'язки правових категорій кримінального закону

Кожен науковець має власну думку з приводу того, як мають називатися зв'язки між нормами і чим вони характеризуються. Наприклад, Г. Чернобель вважає, що це логічні зв'язки. Він зауважує, що логічна взаємообумовленість правових норм на різних рівнях їх змістовного функціонування, їх різноманітні логічні зв'язки і взаємовідносини (галузеві і міжгалузеві) – універсальний логічний параметр нормативно-правової системи. Кожна правова норма – визначене кільце в загальній нормативній ланці чинного законодавства. У процесі функціонування, на думку науковця, вона логічно пов'язана з арсеналом інших норм права і реалізується повною мірою лише в межах цілісного нормативно-правового утворення²⁹⁰.

З цього приводу можемо зауважити, що мислення – процес логічний. Фактично будь-які дії з розміщення норм права в тій чи іншій частині маси законодавства має бути логічним.

---

²⁹⁰ Чернобель Г. Т. Структура норм права и механизм их действия / Г. Т. Чернобель // Правоведение. – 1983. – № 6. – С. 41.

Як зазначається у тлумачному словнику, одним із тлумачень поняття «логіка» є «внутрішня закономірність» або «хід міркувань, умовиводів»²⁹¹. Оскільки законодавство (зокрема кримінальний закон) є системою, то відповідно зв'язки між елементами системи (а також і структури системи) мають бути логічними. Тут враховується юридична сила норми; юридична сила нормативного акта; галузь права (тобто сфера впливу норми права та предмет її впливу) та ін. Проте законодавство є системою, яка певною мірою створюється суб'єктивно. Ознакою системи є існування її взаємопов'язаних елементів і ці елементи пов'язані саме системними зв'язками, які за своєю природою ніяк не суперечать законам формальної логіки. Отже, у своєму дослідженні щодо цієї категорії зв'язків ми переконані у необхідності назви «системні» зв'язки та «системоутворюючі» зв'язки.

П. Недбайло наполягає на тому, що для з'ясування дійсного змісту норми права важливе значення має логічний зв'язок норм права, який відрізняється від системного тим, що зміст норми права розкривається тут не на підставі місця, яке займає норма в системі цього акта, а на основі загальних принципів законодавства, тобто ширшого зв'язку норм права. У цьому і полягає особливість логічного способу тлумачення, а саме: у зіставленні правової норми, що тлумачиться, з іншими нормами в аспекті загальних вимог права²⁹².

Зв'язки кримінального закону із його принципами частина науковців вважає за необхідне відносити до функціональних зв'язків. Проте, на нашу думку, із цією позицією можна було б погодитись, якби такі принципи були чітко прописані у КК України. Оскільки нині вони не закріплені як такі у кримінальному законі, а лише виокремлюються науковцями серед інших його приписів, то вважаємо за необхідне дослідити їх окремо.

---

²⁹¹ Новий словник української мови: в 3 т. / В. Яременко, О. Сліпущко. – Вид. 2-ге, випр. – К.: Аконтіт, 2003. – Т. 2: К–П. – С. 101.

²⁹² Власов Ю. Проблеми тлумачення норм права: монографія / Ю. Власов. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корещького НАН України, 2001. – С. 55.

Зв'язки правових категорій кримінального закону з принципами. Значну увагу науковцями приділено встановленню структурних, функціональних та логічних зв'язків, оскільки вони є більш вираженими і завдяки цьому зручними для дослідження. Проте вплив на кримінальний закон загалом та на окремі його структурні частини здійснюють також принципи кримінального закону та принципи права. Як відомо, у КК України ці принципи не винесено в окремий розділ чи статті кодексу²⁹³, як виокремлено в деяких інших сусідніх країнах, але унаслідок цього взаємозв'язок не стає меншим.

Питання дослідження окремих принципів вивчали низка науковців²⁹⁴, для нашого ж дослідження найбільш цікавим є врахування законодавцем зв'язку кримінального закону з відповідними принципами під час формулювання його приписів

---

²⁹³ Шапченко С. Д. Принцип верховенства права і Кримінальний кодекс України 2001 року: деякі теоретичні, законодавчі та правозастосовчі проблеми / С. Д. Шапченко // Законодавство України: науково-практичні коментарі. – 2002. – № 5. – С. 85.

²⁹⁴ Гришук В. К. Вибрані наукові праці / В. К. Гришук. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – С. 120–132; Демидов Ю. А. О закономерностях развития и принципах советского уголовного права / Ю. А. Демидов // Правоведение. – 1968. – № 2. – С. 80; Кибальник А. Г. Конституционное правило «толкования сомнений» и применение норм уголовного закона / А. Г. Кибальник // Конституционные основы уголовного права: материалы I Всероссийского конгресса по уголовному праву, посвященного 10-летию Уголовного кодекса Российской Федерации. – М.: Велби, 2006. – С. 250; Мальцев В. В. Принципы уголовного права и уголовное законодательство / В. В. Мальцев // Правоведение. – 2003. – № 1. – С. 123; Навроцкий В. О. Про законність підстав кримінально-правової кваліфікації / В. О. Навроцкий // Життя і право. – 2004. – № 3. – С. 62; Уголовное право. Общая часть: учебник / под ред. д-ра юрид. наук, проф. Л. В. Иногамовой-Хегай, д-ра юрид. наук, проф. А. И. Рарога, д-ра юрид. наук, проф. А. И. Чучаева. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: КОНТРАКТ: ИНФРА-М, 2008. – С. 6; Фефелов П. А. Принципы советского уголовного права / П. А. Фефелов // Правоведение. – 1989. – № 2. – С. 38; Черданцев А. Ф. Толкование права и договора: учебное пособие для вузов / А. Ф. Черданцев. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – С. 32–33; Шапченко С. Д. Принцип верховенства права і Кримінальний кодекс України 2001 року: деякі теоретичні, законодавчі та правозастосовчі проблеми / С. Д. Шапченко // Законодавство України: науково-практичні коментарі. – 2002. – № 5. – С. 91.

і те, як можна використовувати такі зв'язки під час системного тлумачення кримінального закону.

Інші зовнішні зв'язки кримінального закону

На думку О. Бойка, в кримінальному законі наявні прямі вказівки про його зовнішні детермінанти. Наприклад, системний вплив середовища згадується в таких позиціях та варіантах: 1) пряма залежність КК від Конституції та міжнародного права; 2) обіцянка ігнорувати різноманітні варіанти соціальної ідентифікації злочинця з метою досягнення ідеалу рівності; 3) кримінальна відповідальність і покарання залежать від обставин, зовнішніх для злочину; 4) зв'язок кримінальної відповідальності з місцем злочину, фактом його засудження в іншій державі і наявності відповідних договорів; 5) ставка на вік і стан здоров'я та ін.²⁹⁵ М. Клейменов говорить про зв'язок кримінального закону із кримінально-правовим прогнозуванням²⁹⁶. Є. Прянішников зауважує на те, що законодавчий акт знаходиться у складній системі зв'язків з низкою інших явищ. Одним із таких зв'язків є така єдність: явище дійсності – поняття – термін. Основним, визначальним та первинним у цій єдності є дійсність. Поняття є відображенням дійсності у свідомості людей, а термін є словесним виразом поняття. Іншою ознакою цієї єдності є те, що непостійним та мінливим елементом у ній є явище дійсності, більш незмінними поняття і найбільш стійкими є терміни²⁹⁷.

Ю. Власов зауважує на визначення зв'язків тлумачення норм права і державної політики залежно від напрямів її проведення та методи впливу соціальних інтересів на тлумачення

---

²⁹⁵ Бойко А. И. Система и структура уголовного права: в 3 т. – Т. 1: Системология и структурализм в современной познавательной культуре / А. И. Бойко. – Ростов н/Д: Изд-во ЮФУ, 2007. – С. 393.

²⁹⁶ Клейменов М. П. Обеспечение системности в уголовном праве / М. П. Клейменов // Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2007 г.). – М.: Велби; Проспект, 2007. – С. 180–182.

²⁹⁷ Прянишников Е. А. Единство «явление – понятие – термин» и его значение для законодательства / Е. А. Прянишников // Советское государство и право. – 1971. – № 2. – С. 114.

правових норм. Як зауважує науковець, соціальні інтереси здійснюють опосередкований вплив на тлумачення норм права через державну політику і систему правових норм, систему цінностей, суспільних норм і суспільну свідомість та безпосередньо через суб'єктів тлумачення, котрі є носіями цих інтересів²⁹⁸. Про це йдеться і у М. Ковальова, який зауважує, що кримінальний закон є явищем політичним²⁹⁹, а, отже, вплив політики на нього є постійним.

М. Шаргородський надає вагомого значення зв'язку тлумачення закону з правосвідомістю особи, яка тлумачить закон. Таку позицію відстоює науковець у зв'язку з тим, що залежно від того, яку ідеологію та інтереси якого класу відстоює особа, яка здійснює тлумачення, ці норми будуть витлумачені так чи інакше³⁰⁰.

М. Ковальов із цього приводу зауважує, що особливо яскраво такий вплив правосвідомості буде виявлятися у тому разі, коли береться до уваги індивідуальний рівень правосвідомості особи, яка може впливати на законодавчі рішення³⁰¹ або ухвалювати рішення стосовно офіційного тлумачення того чи іншого закону, що здійснюють судді Конституційного Суду України.

З огляду на вказане вважаємо обґрунтованим під час визначення поняття системного тлумачення кримінального закону включення до нього такої істотної ознаки, як потреба *врахування системних та системоутворюючих зв'язків кримінального закону*.

---

²⁹⁸ Власов Ю. Проблеми тлумачення норм права: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Ю. Л. Власов. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. – С. 11, 14.

²⁹⁹ Ковалев М. И. Роль правосознания и юридической техники в развитии уголовного законодательства / М. И. Ковалев // Советское государство и право. – 1985. – № 8. – С. 75.

³⁰⁰ Шаргородский М. Д. Избранные труды по уголовному праву / М. Д. Шаргородский. – СПб.: Юридический Центр Пресс, 2003. – С. 173.

³⁰¹ Ковалев М. И. Роль правосознания и юридической техники в развитии уголовного законодательства / М. И. Ковалев // Советское государство и право. – 1985. – № 8. – С. 73.

Крім уже вказаних ознак, слід також зауважити на те, що системне тлумачення кримінального закону – це спосіб тлумачення, тому у формулюванні його ознак та поняття потрібно врахувати і це.

Загалом науковці не надають особливого значення визначенню понять способів тлумачення. Відтак, проаналізувавши дослідження Ю. Власова, можна зробити висновок, що основною відмінністю логічного способу³⁰², мовного способу³⁰³, системного способу³⁰⁴, історичного способу³⁰⁵ є існування характерних для них прийомів та правил тлумачення.

М. Дурманов пояснював граматичне (філологічне) тлумачення як уявлення смислу закону шляхом етимологічного і синтаксичного розбирання буквального тексту закону³⁰⁶; системне тлумачення як зіставлення аналізованого припису кримінального закону з іншими положеннями того ж закону або іншого закону³⁰⁷; історичне тлумачення як встановлення смислу закону шляхом дослідження тих уявлень, які були покладені в основу закону³⁰⁸.

П. Люблінський вважав, що історичне тлумачення – встановлення смислу на основі історії закону (мотивів законодавця, підстав його прийняття), а системного – встановлення смислу із зіставлення цього законодавчого припису з іншими³⁰⁹.

О. Черданцев у своїх дослідженнях вважав за необхідне оперувати такими термінами і їх поняттями: «прийом» – окрема дія (правило); «спосіб» – сукупність таких правил (прийо-

---

³⁰² Власов Ю. Проблеми тлумачення норм права: монографія / Ю. Власов. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – С. 54.

³⁰³ Там же. – С. 65.

³⁰⁴ Там же. – С. 71.

³⁰⁵ Там же. – С. 81.

³⁰⁶ Дурманов Н. Д. Советский уголовный закон / Н. Д. Дурманов. – М.: Изд-во МГУ, 1967. – С. 295.

³⁰⁷ Там же. – С. 299.

³⁰⁸ Там же. – С. 302.

³⁰⁹ Люблинский П. И. Техника, толкование и казуистика уголовного кодекса / П. И. Люблинский; под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. – М.: Зерцало, 2004. – С. 97.

мів), однорідних у певному сенсі; «метод» – сукупність способів тлумачення³¹⁰, отже вважає, що окремий спосіб тлумачення може характеризуватись існуванням сукупності правил (прийомів), характерних для цього способу.

О. Піголкін, говорячи про окремі способи тлумачення правової норми, також зауважує на необхідність використання певних прийомів залежно від виду тлумачення³¹¹.

Оскільки системне тлумачення кримінального закону – це спосіб його тлумачення, а спосіб передбачає існування певних дій, прийому або системи прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось³¹², то ще однією істотною ознакою системного тлумачення кримінального закону слід визнати *наявність певних прийомів, за допомогою яких здійснюється таке тлумачення.*

Хоча О. Черданцев і ототожнював поняття прийомів та правил способів тлумачення³¹³, проте ми не вбачаємо для цього достатніх підстав, адже прийом – це спосіб виконання або здійснення чого-небудь; метод дослідження, вивчення чого-небудь³¹⁴, а правило – в найпростіших випадках це речення виду: (за якихось умов) дозволяється (чи вимагається) здійснити (чи не здійснити) таке (дії чи бездіяльність)³¹⁵. Отже, ці терміни слід розрізняти і ототожнювати їх не можна, а іншою істотною ознакою системного тлумачення кримінального закону слід визнати *наявність певних правил, за допомогою яких здійснюється таке тлумачення.*

---

³¹⁰ Черданцев А. Ф. Толкование права и договора: учебное пособие для вузов / А. Ф. Черданцев. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – С. 120.

³¹¹ Пиголкин А. С. Толкование нормативных актов в СССР / А. С. Пиголкин. – М.: Гос. изд-во юридической литературы, 1962. – С. 53, 76, 87.

³¹² Новий словник української мови: в 3 т. / В. Яременко, О. Сліпущко. – Вид. 2-ге, випр. – К.: Аконті, 2003. – Т. 3: П–Я. – С. 390.

³¹³ Черданцев А. Ф. Толкование права и договора: учебное пособие для вузов / А. Ф. Черданцев. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – С. 120.

³¹⁴ Новий словник української мови: в 3 т. / В. Яременко, О. Сліпущко. – Вид. 2-ге, випр. – К.: Аконті, 2003. – Т. 2: К–П. – С. 891.

³¹⁵ Москва А. С. Правило / А. С. Москва // Философская энциклопедия / гл. ред. Ф. В. Константинов. – М.: Советская энциклопедия, 1967. – Т. 4. – С. 329.

Оскільки дослідження прийомів та правил тлумачення щодо кожного зі способів потребує особливої уваги, а щодо системного тлумачення кримінального закону розглянуто науковцями лише поверхнево, то вважаємо за необхідне розглянути це питання в окремому розділі.

Крім цього, можна виокремити й інші ознаки системного тлумачення кримінального закону, проте вважаємо, що їх не слід вважати істотними, такими, які потрібно вносити до змісту цього поняття. До таких ознак належать такі:

1. Якість застосування системного способу тлумачення кримінального закону прямо залежить від якості систематизації законодавства та кримінального закону.

Стосовно систематизації, то у праві під нею розуміється діяльність щодо забезпечення системності права, щодо приведення чинних нормативних актів в єдину, узгоджену, цілісну систему; діяльність, спрямовану на впорядкування системи законодавства. У загальноправовій літературі вважається загальноприйнятим поділ систематизації на дві основні якісно відмінні у своїй юридичній природі форми: а) кодифікацію права і б) інкорпорацію чинних нормативних актів³¹⁶.

На думку окремих науковців, систематизація законодавства здійснюється у таких формах, як інкорпорація, консолідація та кодифікація³¹⁷; інші ж виокремлюють ще форму

---

³¹⁶ Кругликов Л. Л. Унификация в уголовном праве / Л. Л. Кругликов, Л. Е. Смирнова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2008. – С. 90; Кудін С. В. Кодифікація карного законодавства в Україні в X–XVI ст. / С. В. Кудін // Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1999. – С. 164; Макаренко О. В. Систематизація законодавства та її вплив на діяльність органів виконавчої влади / О. В. Макаренко // Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1999. – С. 485.

³¹⁷ Бобровник С. В. Систематизація законодавства / С. В. Бобровник // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енциклопедія, 1998. – Т. 5. – С. 489; Лавриненко М. Ф. До питання якості систематизації законодавства України та парламентського контролю / М. Ф. Лавриненко // Систематизація законодавства в Україні: проблеми

обліку³¹⁸. На думку деяких науковців, існують лише такі види систематизації, як інкорпорація та кодифікація³¹⁹.

Окремі дослідники розділяють такі поняття, як кодифікація та систематизація³²⁰. Інші вважають, що кодифікація все-таки – це форма систематизації³²¹, але водночас із консолідацією, є також формою правотворчості³²². Деякі правознавці

теорії і практики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1999. – С. 172; Сіренко В. Ф. Систематизація законодавства України: проблеми та перспективи вдосконалення: монографія / В. Ф. Сіренко. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – 220 с.

³¹⁸ Борщевський І. В. Теоретичні засади систематизації законодавства / І. В. Борщевський // Часопис Київського університету права. – 2007. – № 3. – С. 19–24.

³¹⁹ Горбунова Л. М. Техніка систематизації нормативно-правових актів. Офіційне оприлюднення нормативно-правових актів / Л. М. Горбунова // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2004. – № 7. – С. 90–99; Керимов Д. А. Кодификация и законодательная техника / Д. А. Керимов. – М.: Гос. изд-во Юридической литературы, 1962. – С. 26; Опришко В. Ф. Загальнотеоретичні та практичні проблеми систематизації законодавства України / В. Ф. Опришко // Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1999. – С. 13–27; Суходрев В. Н. О некоторых вопросах теории и практики систематизации советского законодательства / В. Н. Суходрев // Советское государство и право. – 1960. – № 8. – С. 93; Шемшученко Ю. С. Наукові засади систематизації законодавства України / Ю. С. Шемшученко // Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1999. – С. 30.

³²⁰ Юрков М. К. Место юридической техники в правотворчестве / М. К. Юрков // Правоведение. – 1979. – № 5. – С. 45.

³²¹ Кудін С. В. Кодифікація кримінального законодавства в Україні в Х–ХVI ст. / С. В. Кудін // Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1999. – С. 164; Макаренко О. В. Систематизація законодавства та її вплив на діяльність органів виконавчої влади / О. В. Макаренко // Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1999. – С. 485; Чулінда Л. І. Юридико-лінгвістичне тлумачення текстів нормативно-правових актів: монографія / Л. І. Чулінда. – К.: Атіка, 2006. – С. 12.

³²² Власов Ю. Систематизація та тлумачення норм права в Україні: проблеми взаємозв'язку та взаємовпливу / Ю. Власов // Систематизація зако-

говорять про кодифікацію як про «більш високий вид правотворчості, що забезпечує системний розвиток права»³²³. Проте водночас не заперечують, що це форма систематизації, оскільки в її процесі здійснюється упорядкування нормативного матеріалу.

Низка науковців найвищим етапом систематизації вважають «створення зводу законів». До них належать О. Бойко, В. Навроцький, Н. Пархоменко, В. Опришко³²⁴.

Із систематизацією, як зауважують Л. Кругликов та Л. Смірнова, діє уніфікація, під якою вони розуміють здійснюваний правотворчими органами процес, що забезпечує єдине правове регулювання схожих (однорідних) або співпадаючих (тотожних) суспільних відносин під час створення або вдосконалення нормативно-правових приписів або їх елементів³²⁵. Як зауважують В. Ортинський та О. Марін, уніфікацією є фактично зворотній диференціації процес зменшення обсягу

нодавства в Україні: проблеми теорії і практики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1999. – С. 163.

³²³ Алексеев С. С. Советское право как система: методологические принципы исследования / С. С. Алексеев // Советское государство и право. – 1974. – № 7. – С. 15.

³²⁴ Бойко А. И. Система и структура уголовного права: в 3 т. – Т. 1: Системология и структурализм в современной познавательной культуре / А. И. Бойко. – Ростов н/Д: Изд-во ЮФУ, 2007. – С. 362; Навроцкий В. А. Соотношение уголовно-правовых норм и норм законодательства об административной ответственности / В. А. Навроцкий // Соотношение преступлений и иных правонарушений: современные проблемы: материалы IV Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 250-летию образования Моск. ун-та им. М. В. Ломоносова, состоявшейся на юрид. фак-те МГУ им. М. В. Ломоносова (27–28 мая 2004 г.). – М.: ЛексЭст, 2005. – С. 420; Опришко В. Ф. Загально-теоретичні та практичні проблеми систематизації законодавства України / В. Ф. Опришко // Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1999. – С. 21; Пархоменко Н. Звід Законів / Н. Пархоменко // Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондрагьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К.: Ін Юре, 2003. – Т. 1. – С. 236–237.

³²⁵ Кругликов Л. Л. Унификация в уголовном праве / Л. Л. Кругликов, Л. Е. Смирнова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2008. – С. 15.

нормативного матеріалу, об'єднання чи усунення з тексту закону спеціальних чи конкретизуючих норм із збереженням існуючого обсягу криміналізації³²⁶.

Від рівня систематизації залежить система кримінального закону, її цілісність, існування відповідних системних та системоутворюючих зв'язків. У разі формулювання відповідних правил системного тлумачення кримінального закону особливості їх застосування будуть залежати від належної систематизації кримінального закону та системи законодавства загалом. Що вищий рівень систематизації, то менша можливість помилки, і навпаки, що більше ознак несистемності кримінального закону та системи законодавства, то прискіпливіше слід ставитися до результатів системного тлумачення.

2. Використання системного способу тлумачення кримінального закону є обов'язковим у разі наявності відсильних та бланкетних норм.

Залежно від повноти відображення елементів юридичної норми в статті законодавчого акта використовують три прийоми законодавчої техніки викладення норм, а саме: прямий (повний або, як зауважує М. Ковальов, простий³²⁷), відсильний і бланкетний. Такої ж позиції дотримуються й інші науковці, зокрема О. Бахуринська, А. Нечитайленко, В. Соколов, В. Риндюк, Ю. Старіш та інші. Сьогодні найбільш ґрунтовні дослідження з вітчизняних науковців у цій галузі провела Г. Яремко, яка захистила дисертацію на тему «Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України»³²⁸.

---

³²⁶ Ортинський В. Л. Диференціація та уніфікація – два основні вектори розвитку кримінального законодавства (замість вступного слова) / В. Л. Ортинський, О. К. Марін // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: Міжнародний симпозиум (11–12 вересня 2009 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С. 4.

³²⁷ Ковалев М. И. О технике уголовного законодательства / М. И. Ковалев // Правоведение. – 1962. – № 3. – С. 144.

³²⁸ Яремко Г. З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» / Г. З. Яремко. – Львів, 2010. – 409 с.

Згідно з п. 3 Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 8, 81 КК України (справа про зворотну силу кримінального закону в часі) від 19 квітня 2000 р. № 6-рп/2000 в теорії кримінального права залежно від опису ознак конкретного складу злочину розрізняють такі види диспозицій: проста, описова, відсильна, бланкетна і змішана³²⁹. У разі відсильного викладення юридична норма викладається в різних статтях (частинах статей) одного й того ж або іншого законодавчого акта. За бланкетного викладення відсутні елементи юридичної норми заповнюються правилами визначеного виду, що згодом можуть змінюватися, тобто дається «відкритий бланк», посилання на вид правил (наприклад, правила техніки безпеки). Відсильний та бланкетний прийоми викладення юридичних норм передбачають використання посилаць – вказівок на те, що звертатися за якимось елементом юридичної норми слід до відповідної структурної частини (пункту, статті, глави, розділу) цього або іншого законодавчого акта, інших законодавчих актів загалом або їх структурних частин, підзаконних нормативно-правових актів.

Як відомо, у бланкетній диспозиції відсилання робиться до положень інших нормативних актів, у яких є відсутні елементи цього нормативно-правового припису.

Найбільш часто бланкетний спосіб викладу правової норми використовується в розділах про екологічні злочини, про злочини у економічній діяльності, проти суспільної безпеки, безпеки руху і експлуатації транспорту, під час конструювання складів злочинів, пов'язаних з порушенням різних правил робіт, поведження з небезпечними для життя та людини речовинами тощо. Звичайно, ці правила не можуть бути включені до

---

³²⁹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 8, 81 КК України (справа про зворотну силу кримінального закону в часі) від 19 квітня 2000 р. № 6-рп/2000 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 39. – С. 77.

тексту КК, оскільки це невиправдано збільшить обсяг правового матеріалу³³⁰.

О. Бойко робить такий висновок: «бланкетність – фрагмент зв'язку закону з його найближчим (юридичним) середовищем³³¹. Як зауважує І. Бокова, конструювання значної кількості норм заставляє для правильності визначення і встановлення ознак об'єктивної сторони звертатись до чисельних підзаконних відомчих нормативних актів, що регулюють відносини в різних галузях права³³².

Водночас із позитивами використання бланкетної диспозиції існують і деякі негативні сторони її використання або її неправильного використання. Зокрема частина науковців вважає, що бланкетні норми містять відсилання до інших правових норм, не називаючи їх джерел³³³. Інші зауважують на те, що наявність бланкетної диспозиції зумовлює питання про джерело кримінального закону³³⁴.

---

³³⁰ Кругликов Л. Л. Унификация в уголовном праве / Л. Л. Кругликов, Л. Е. Смирнова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2008. – С. 226.

³³¹ Бойко А. И. Система и структура уголовного права: в 3-х т. – Т. III: Структура уголовного права и его идентификация в национальной юриспруденции / А. И. Бойко. – Ростов н/Д: Изд-во СКАГС, 2008. – С. 105.

³³² Бокова И. Н. Проблемы технико-юридического конструирования норм об ответственности за преступления в сфере экономической деятельности / И. Н. Бокова // Конституционные основы уголовного права: материалы I Всероссийского конгресса по уголовному праву, посвященного 10-летию Уголовного кодекса Российской Федерации. – М.: Велби, 2006. – С. 80.

³³³ Власов Ю. Проблемы толмачения норм права: монографія / Ю. Власов. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького НАН України, 2001. – С. 79; Гаухман Л. Д. Проблемы УК РФ: бланкетность, декларативность, казуистичность / Л. Д. Гаухман // Уголовное право в XXI веке: материалы Международной научной конференции на юридическом факультете МГУ им. М. В. Ломоносова (31 мая – 1 июня 2001 г.). – М.: ЛексЭст, 2002. – С. 49; Уголовное право. Общая часть: учебник. / под ред. д-ра юрид. наук, проф. Л. В. Иногамовой-Хегай, д-ра юрид. наук, проф. А. И. Рарога, д-ра юрид. наук, проф. А. И. Чучаева. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: КОНТРАКТ; ИНФРА-М, 2008. – С. 26.

³³⁴ Гаухман Л. Д. Проблемы УК РФ: бланкетность, декларативность, казуистичность / Л. Д. Гаухман // Уголовное право в XXI веке: материалы Международной научной конференции на юридическом факультете МГУ им. М. В. Ломоносова (31 мая – 1 июня 2001 г.) – М.: ЛексЭст, 2002. – С. 51; Пикуров Н. И. Уголовное право в системе межотраслевых связей: монографія / Н. И. Пикуров. – Волгоград: ВЮИ МВД России, 1998. – С. 148.

З приводу цього проблемного питання існує офіційне тлумачення, яким визначено, що «Кримінальний закон і за наявності нового, конкретизованого іншими нормативно-правовими актами змісту бланкетної диспозиції кримінально-правової норми не можна вважати новим – зміненим»³³⁵.

Із бланкетною диспозицією системне тлумачення обов'язково використовується і у разі наявності відсильної диспозиції або відсилань у санкції у кримінальному законі, адже встановити дійсний зміст норми кримінального закону можливо, лише дослідивши всі її елементи. А у кримінальному законі, як відомо, є значна кількість норм із бланкетною диспозицією і значна кількість норм із відсильною диспозицією, усі ж санкції Особливої частини відсилають до положень Загальної частини КК України. Пояснення щодо необхідності використання відсильної диспозиції аналогічні, як і до бланкетної: економія обсягу кримінального закону, адже якщо кожен раз викладати повний текст норми, кодекс невиправдано збільшиться.

3. Системний спосіб тлумачення дає можливість встановлення колізій та їх вирішення на основі зв'язків норм кримінального закону.

Про суперечності у чинному законодавстві йдеться у багатьох науковців, серед них Л. Аістова, С. Лихова, В. Малков, Л. Савюк та інші. Як зауважував Є. Васьковський, виявити помилки чи суперечності та показати, в чому вони виявляються, а також усунути пов'язані із цим проблеми можна лише шляхом тлумачення³³⁶.

Така можливість виникає у правозастосувача через те, що під час використання системного тлумачення необхідно встановити всі зв'язки припису, що потребує тлумачення.

---

³³⁵ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 8, 81 КК України (справа про зворотну силу кримінального закону в часі) від 19 квітня 2000 р. № 6-рп/2000 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 39. – С. 77.

³³⁶ Васьковський Е. В. Руководство к толкованию и применению законов: для начинающих юристов / Е. В. Васьковский. – М.: Изд. Бр. Башмаковых, 1913 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z533.html.

Так можна виявити суперечності у взаємопов'язаних приписах однієї чи декількох галузей, які потребують вирішення. Як відомо, системний спосіб тлумачення не обмежується лише прийомом встановлення зв'язків, але й зобов'язує обґрунтувати, чому одним зв'язкам надано пріоритет над іншими.

Як приклад, можемо зазначити колізії між приписами кримінального та цивільного законодавства. Як зауважує А. Жалінський, міжгалузеві колізії вивчені найменше. У цьому разі визнання їх існування означає, що правозастосовні органи мають на свій розсуд вирішувати, нормами якої галузі регулюються ті чи інші відносини, що виявляються через виникнення юридичних фактів.

На думку науковця, існують дві групи таких колізій: явні та приховані. Кожна з них може належати до відповідних правил поведінки – складу діянь, тобто до виникнення обов'язку вчинити визначені дії, санкції тощо. Відтак А. Жалінський наводить приклад, що характеристика майна як чужого в кримінальному законі Російської Федерації не співвідноситься з поняттям загальної власності. Незрозумілі також відмінності між речовими правами і вимогами, що виникають із зобов'язань. Останні виявляються значними під час так званого «вибивання боргів».

Необхідно вирішити, є борг чужим майном чи існує вчинення громадянином на свій розсуд належного йому цивільного права³³⁷. Український законодавець також не дав відповіді на це запитання.

Наведені ознаки системного тлумачення кримінального закону не є вичерпними. Із збільшенням кількості досліджень у цій галузі науковці будуть виявляти все нові та нові істотні та неістотні ознаки системного тлумачення кримінального закону, проте вважаємо, що наведені нами ознаки є необхідними та достатніми для формулювання змісту поняття системного тлумачення кримінального закону.

---

³³⁷ Жалинский А. Э. О соотношении уголовного и гражданского права в сфере экономики / А. Э. Жалинский // Государство и право. – 1999. – № 12. – С. 50.

Визначившись із змістом поняття системного тлумачення кримінального закону, необхідно встановити і його обсяг. Кількість і значення ознак сукупно, що належать до визначення, має повністю відповідати обсягу і значенню предмета³³⁸.

Оскільки фактично обсяг поняття становить сукупність предметів або явищ, мислимих у понятті³³⁹, то вважаємо найкращим визначення критеріїв обсягу системного тлумачення кримінального закону за ознаками, які становлять його зміст.

Зокрема серед основних видів тлумачення кримінального закону розрізняємо такі:

- залежно від суб'єкта тлумачення – офіційне (нормативне і казуальне) і неофіційне (доктринальне, повсякденне);
- за ступенем впливу на суспільні відносини – нормативне, казуальне і буденне;
- за формою зовнішнього вираження – письмове і усне;
- залежно від наслідків – роз'яснює, підтверджує, виправляє та скасовує;
- залежно від кількості приписів, що тлумачаться, – тлумачення одного припису та комплексне тлумачення;
- залежно від врахування зв'язків кримінального закону – тлумачення за системними зв'язками, тлумачення за системоутворюючими зв'язками, комплексне тлумачення та інші.

Однак з огляду на те, що обсяг тлумачення не має практичного значення для дослідження системного тлумачення кримінального закону, вважаємо за необхідне виокремити лише такий вид системного тлумачення, який характерний безпосередньо для нього, а саме: залежно від врахування зв'язків кримінального закону – тлумачення за системними зв'язками, тлумачення за системоутворюючими зв'язками та комплексне тлумачення.

---

³³⁸ Козлов А. П. Понятие преступления / А. П. Козлов. – СПб.: Юридический Центр Пресс, 2004. – С. 24.

³³⁹ Жеребкін В. Є. Логіка: підручник для юрид. вузів і фак-тів / В. Є. Жеребкін. – Х.: Основа, 1995. – С. 28.

Маємо зауважити, що приписи обох частин КК України зазвичай тлумачаться із комплексним використанням системних та системоутворюючих зв'язків, адже кожна стаття кримінального закону чи її структурна частина перебувають у зв'язку із приписами того ж розділу, де вони розміщені, і з приписами тієї частини КК, де вони розміщені, і крім того, ще й тлумачаться за допомогою системних зв'язків із системою законодавства.

Проведене нами дослідження спрямоване на виявлення основних системних та системоутворюючих зв'язків усього КК України.

Унаслідок проведення дослідження ознак системного тлумачення кримінального закону у науці кримінального права, кримінальному законодавстві, теорії права, використовуючи окремі способи визначення понять, вдалося визначити певну групу ознак, що притаманні системному тлумаченню кримінального закону:

- 1) це інтелектуально-вольова діяльність;
- 2) що здійснюється відповідними суб'єктами тлумачення;
- 3) щодо з'ясування (усвідомлення) смислу кримінального закону;
- 4) щодо роз'яснення смислу кримінального закону у окремих ситуаціях;
- 5) ґрунтується на врахуванні зв'язків кримінального закону, які стали основою системи кримінального закону;
- 6) ґрунтується на врахуванні зв'язків кримінального закону як підсистеми системи законодавства;
- 7) полягає у наявності певних прийомів, за допомогою яких здійснюється таке тлумачення;
- 8) полягає у наявності певних правил, за допомогою яких здійснюється таке тлумачення.

Водночас дає підстави стверджувати, що саме ці ознаки є необхідними та достатніми і шляхом їхнього складання можна отримати визначення поняття системного тлумачення кримінального закону.

Системне тлумачення кримінального закону – це інтелектуально-вольова діяльність, спрямована на з'ясування (усвідомлення) та (чи) роз'яснення смислу кримінального закону (його окремих приписів), що ґрунтуються на використанні сукупності прийомів та правил, розроблених на підставі вчення про систему законодавства, врахуванні системоутворюючих та системних зв'язків кримінального закону, а також результати цієї діяльності.

2.2. Структура тлумачення кримінального закону

Тлумачення приписів кримінального закону можна подати у вигляді такої схеми: суб'єкт тлумачення, об'єкт тлумачення, предмет тлумачення і результат тлумачення³⁴⁰.

Варто зауважити, що для проведення дослідження автор обрав об'єктом тлумачення саме закон, а не право або волю законодавця чи нормативно-правовий акт, оскільки положення ст.ст. 6, 19, 106, 113, 118, 135 Конституції України зобов'язують органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадових осіб діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та Законами України. Ст. 8 Конституції передбачає, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права, проте найважливіші суспільні відносини в Україні можуть бути врегульовані виключно законами. Хоча принцип верховенства закону і визнавався на конституційному рівні ще у радянські часи (зокрема в Конституції УРСР 1978 р.), про його «дійсне» сприйняття та реалізацію сьогодні говорити важко.

---

³⁴⁰ Бондар Ю. Тлумачення норм права (суб'єкт, об'єкт, предмет і результат) / Ю. Бондар // Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К.: Ін Юре, 2003. – Т. 1. – С. 1038.

На думку Л. Горбунової, на догоду прагненням партійного апарату в юридичній науці і практиці превалювали погляди щодо доцільності поширення терміна «закон» на нормативно-правові акти будь-яких органів державної влади, зокрема й тих, які не утворюються народом безпосередньо³⁴¹. Слід зауважити, що чіткої визначеності також не отримав термін «законодавство», оскільки одні науковці до нього відносять лише обсяг законів, другі – і закони, й інші нормативно-правові акти, зокрема постанови, укази, рішення тощо.

Аналізуючи практику офіційного тлумачення, вважаємо, що термін «законодавство» досить широко використовується у правовій системі зазвичай у значенні сукупності законів та інших нормативно-правових актів, які регламентують ті чи інші суспільні відносини і є джерелами певної галузі права. Цей термін без визначення його змісту використовує і Конституція України (ст. 9, 19, 118; п. 12 Перехідних положень). У законах залежно від важливості і специфіки суспільних відносин, що регулюються, цей термін вживається в різних значеннях: в одних маються на увазі лише закони; в інших, насамперед кодифікованих, в поняття «законодавство» включаються як закони та інші акти Верховної Ради України і акти Президента України, Кабінету Міністрів України, а в деяких випадках – і нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади³⁴².

Широкі підходи стосовно тлумачення поняття «закон», що тривалий час визначали напрями діяльності національних суб'єктів правозастосування, зумовили непоодинокі спроби групи представників теорії права в перші роки після кардинальних змін у суспільно-політичному курсі України взагалі від-

---

³⁴¹ Горбунова Л. М. Закон – основа підзаконної нормотворчості / Л. М. Горбунова // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2004. – № 12. – С. 28.

³⁴² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміна «законодавство») від 9 липня 1998 р. № 12-рп/98. Справа № 17/81-97 № 1-1/98 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 32. – С. 59.

мовитися від вживання категорії верховенства закону на користь принципу верховенства права³⁴³. Проте ми є прихильниками позиції інших науковців. Зокрема В. Шаповал у своїй статті «Верховенство закону як принцип Конституції України» зауважує, що погляди щодо заміни верховенства закону верховенством права є неперспективними з позицій формування стрункої та ефективної системи права, визначення чітких орієнтирів у правозастосуванні. Він наголошує, що «ці наміри супроводжуються не завжди коректним і критичним сприйняттям змісту певних, демократичних за загальним смислом ідей, таких, як правова держава і верховенство права. Нерідко сприйняття цих ідей означає спробу нав'язати допозитивність (конструкцію примата права над державою) чи надпозитивність (юснатуралізм) права, роз'єднання змісту і форми права, протиставлення права й закону. Цим принижується або навіть ігнорується роль вищої юридичної сили закону як першої за ієрархією «підконституційної» форми права»³⁴⁴. Крім того, основною перевагою використання терміна «закон» із правом є те, що він визначений, закріплений на державному рівні, доступний для вивчення чи ознайомлення, на відміну від права.

Щодо переваги використання терміна «закон» із волею законодавця, то вона очевидна. Воля законодавця взагалі поняття абстрактне. В ті історичні часи, коли закони видавала одна особа (король, імператор), можна було говорити про його волю, хоча навіть тоді іншим особам важко було сказати, для чого саме, з якою метою було видано певний закон та як його тлумачити. Зараз у нашій державі немає можливості конкретизувати, волю якого законодавця містить закон, оскільки закони ухвалюються колегіальним органом, представники якого мають часто різну волю. Закон уособлює волю кожного з тих депутатів, які голосували за цей закон, водночас волю кожного

---

³⁴³ Горбунова Л. М. Закон – основа підзаконної нормотворчості / Л. М. Горбунова // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2004. – № 12. – С. 28.

³⁴⁴ Чулінда Л. І. Юрико-лінгвістичне тлумачення текстів нормативно-правових актів: монографія / Л. І. Чулінда. – К.: Атіка, 2006. – С. 5.

виборця, який голосував за свого представника в парламенті. Отже, у своїх дослідженнях вважаємо за необхідне вивчати саме «закон».

Окремі науковці можуть зауважити, що об'єктом нашого дослідження мав би бути не кримінальний закон, а законодавство про кримінальну відповідальність, або ж просто КК України, оскільки ст. 3 КК України передбачає саме поняття законодавства про кримінальну відповідальність. З цього приводу маємо вказати, що вважаємо таке визначення, як «законодавство про кримінальну відповідальність» недостатньо інформативним стосовно того, що в нього вклав законодавець, адже насправді КК України із сукупністю приписів про кримінальну відповідальність містить і інші приписи. Крім цього, такий термін, як «кримінальний закон», вживався у КК України 1960 року і ми вважаємо необґрунтованою повну відмову від нього у сучасному КК України.

Щодо суб'єктів тлумачення, то науковці одностайні у тому, що за суб'єктами і юридичними наслідками тлумачення поділяється на офіційне і неофіційне³⁴⁵. Офіційне тлумачення – це тлумачення правової норми, що сформульоване у спеціальному акті уповноваженим органом у межах його компетенції і є формально обов'язковим для всіх суб'єктів застосування і реалізації цієї норми. Офіційне тлумачення норм права має юридичну обов'язкову силу для всіх, хто застосовує норми, що роз'яснюються³⁴⁶.

---

³⁴⁵ Балинська О. М. Проблеми теорії держави і права: навч. посібник / О. М. Балинська, Т. З. Гарасимів. – Вид. 2-ге, доп. і перероб. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – С. 284; Власов Ю. Проблеми тлумачення норм права: монографія / Ю. Власов. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – С. 97; Дурманов Н. Д. Советский уголовный закон / Н. Д. Дурманов. – М.: Изд-во МГУ, 1967. – С. 288; Михайлович Д. М. Офіційне тлумачення закону: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Д. М. Михайлович. – Х.: Національний університет внутрішніх справ МВС України, 2003. – С. 14.

³⁴⁶ Балинська О. М. Проблеми теорії держави і права: навч. посібник / О. М. Балинська, Т. З. Гарасимів. – Вид. 2-ге, доп. і перероб. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – С. 284.

Схожої позиції дотримується і Д. Михайлович, який доводить, що офіційне юридичне тлумачення – це здійснене уповноваженим на те суб'єктом усвідомлення дійсного змісту відповідних нормативно-правових приписів, результати якого закріплюються в офіційному письмовому документі з метою їх доведення до відома всіх адресатів інтерпретованих приписів³⁴⁷.

Вважаємо, що потреби зупинятись на дослідженні офіційного тлумачення кримінального закону немає, оскільки це питання було об'єктом досліджень частково і комплексно. Слід лише зауважити, що дискусійним щодо офіційного тлумачення є питання, хто може бути його суб'єктом, адже окремі науковці вважають, що таким суб'єктом, крім Конституційного Суду України, може бути і Верховна Рада України³⁴⁸. Інші ж стверджують, що навіть законодавчі дефініції є різновидом тлумачення, що здійснюється законодавцем³⁴⁹. На думку прибічників третьої позиції, до ухвалення Конституції України 1996 р. таке тлумачення здійснювала Верховна Рада України, сьогодні ж автентичне тлумачення фактично не застосовується³⁵⁰.

Водночас із цього приводу ще у 1997 році з'явилася офіційна позиція, в якій вказано: «Верховна Рада України тимчасово, на період до створення Конституційного Суду України, мала право здійснювати тлумачення лише законів України

---

³⁴⁷ Михайлович Д. М. Офіційне тлумачення закону: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Д. М. Михайлович. – Х.: Національний університет внутрішніх справ МВС України, 2003. – С. 16.

³⁴⁸ Михайлович Д. М. Толкование закона: монография / Д. М. Михайлович. – Х.: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2004. – С. 103; Цвік М. Про офіційне тлумачення законів України / М. Цвік // Вісник Академії правових наук України. – 1997. – № 4. – С. 51; Чернишова Н. В. Кримінальне право України (Загальна частина): навч. посібник / Н. В. Чернишова. – К.: Атіка, 2003. – С. 22.

³⁴⁹ Подорожна Т. Законодавчі дефініції як різновид тлумачення: теоретико-правовий аспект / Т. Подорожна // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 11. – С. 135.

³⁵⁰ Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько, О. О. Дудоров та ін.; за ред. М. І. Мельника, В. А. Климента. – 5-те вид., переробл. та доповн. – К.: Атіка, 2009. – С. 28.

і не мала права тлумачити Конституцію України»³⁵¹. Відтак офіційне тлумачення законів Верховною Радою України не визнається.

У цій ситуації ми схильні до позиції М. Цвіка, який зауважує, що Верховна Рада України може здійснювати автентичне тлумачення законів і навіть Конституції України у тому разі, якщо воно здійснюється тим же складом, що й ухвалював цей закон чи Конституцію³⁵².

Найбільш обґрунтованою вважаємо позицію казахського науковця Є. Абдрасулова, який вважає, що деякі дослідники спрощено розуміють офіційне тлумачення закону, вкладаючи в це поняття лише його нормативний вигляд. Інша справа, що юридична сила результатів офіційного тлумачення різних суб'єктів неоднакова³⁵³.

У цьому контексті офіційне тлумачення поділяється на нормативне і казуальне³⁵⁴, де під нормативним тлумаченням розуміють офіційне роз'яснення, яке поширюється на значну кількість суспільних відносин – необмежену кількість випадків, передбачених нормою, що тлумачиться. Своєю чергою, нормативне тлумачення поділяється на:

---

³⁵¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України Постанови Верховної Ради України від 1 жовтня 1996 року «Про тлумачення статті 98 Конституції України» (справа щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України статті 98 Конституції України) від 11 липня 1997 р. № 3-зп/1997. Справа № 1/1909-97 // Офіційний вісник України. – 1997. – № 29. – С. 85.

³⁵² Цвік М. Про офіційне тлумачення законів України / М. Цвік // Вісник Академії правових наук України. – 1997. – № 4. – С. 59.

³⁵³ Абдрасулов Е. Б. Толкование закона и норм конституции: теория, опыт, процедура: автореф. дис. на соиск. уч. степ. док. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / Е. Б. Абдрасулов. – Алмаата: Казахский академический ун-т, 2003. – С. 20.

³⁵⁴ Воппенко Н. Н. Официальное толкование норм права / Н. Н. Воппенко. – М.: Юридическая литература, 1976. – С. 12; Матвеева Л. Г. Правозастосувальні акти та акти тлумачення права / Л. Г. Матвеева // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2002. – № 1. – С. 127; Тодыка Ю. И. Толкование Конституции и законов Украины: теория и практика / Ю. И. Тодыка. – Х.: Факт, 2003. – С. 65.

– автентичне – де зміст припису тлумачить той орган, що її встановив, тобто автор припису;

– легальне – загальнообов'язкове тлумачення припису здійснює орган, який цей припис не встановлював, але уповноважений законом тлумачити його постійно або одноразово³⁵⁵.

Під казуальним тлумаченням розуміють офіційне роз'яснення, обов'язкове лише для конкретного випадку та для осіб, стосовно яких воно провадиться. Отже, суб'єктами казуального тлумачення кримінального закону можуть бути органи слідства, прокуратури, суду.

Частина науковців поділяють тлумачення залежно від суб'єктів на:

- легальне (офіційне),
- судове,
- наукове (доктринальне)³⁵⁶.

Однак тут не йдеться про звичайне буденне тлумачення, яке хоч не закріплюється в актах правозастосування і не викладається у наукових дослідженнях, але існує і здійснюється всіма особами, так чи інакше пов'язаними із застосуванням кримінального закону, адже тлумачення – це насамперед уясування його змісту, а тоді вже роз'яснення для інших осіб.

До неофіційного тлумачення слід віднести уявлення та (або) роз'яснення норм права, яке дається не уповноваженими на це суб'єктами, а тому позбавлене юридичної сили і не може спричинити юридичних наслідків.

Сила та значення неофіційного тлумачення – у переконливості, обґрунтованості, науковості, в авторитеті тих суб'єктів, якими воно дається. Воно може виражатися в усній

---

³⁵⁵ Балинська О. М. Проблеми теорії держави і права: навч. посібник / О. М. Балинська, Т. З. Гарасимів. – Вид. 2-ге, доп. і перероб. – Львів: Вид-во ЛьвДУВС, 2010. – С. 285.

³⁵⁶ Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін.; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – С. 51–52.

або письмовій формі³⁵⁷. Можуть бути такі види неофіційного тлумачення: доктринальне, компетентне та буденне.

Найбільш вагомого значення набуває такий вид неофіційного тлумачення, як доктринальне, і його вплив на практику застосування правових приписів, оскільки у зв'язку з процесом оновлення законодавчої бази України збільшується значення наукових розробок, правових концепцій. Кожен нормативно-правовий акт має ґрунтуватися на науковій доктрині. Її носіями є або самі творці акта, оскільки посадові особи часто є також і науковими працівниками, або ті вчені, які розробляли рекомендації до його проекту, беруться до уваги також інші пропозиції вчених³⁵⁸.

З огляду на те, які нормативно-правові акти можуть мати значення джерел тлумачення кримінального закону, набувати статусу об'єкта системного тлумачення та його ієрархічної узгодженості, В. Грищук викладає їх у такій послідовності залежно від юридичної сили: 1) Закони України, ухвалені всеукраїнським референдумом (досі не ухвалювалися); 2) Конституція України; 3) міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України; 4) рішення Європейського Суду з прав людини; 5) рішення Конституційного Суду України; 6) КК України 1960 та 2001 років; 7) постанови Пленуму Верховного Суду України; 8) норми права інших галузей права³⁵⁹.

Загалом погоджуємося із окресленою послідовністю та коментарями науковця з приводу такої ієрархії, проте пропонуємо її дещо змінити та розглянути через призму встановлення предмета системного тлумачення кримінального закону, а саме встановлення зв'язків приписів кримінального закону із положеннями інших нормативно-правових актів системи законодавства.

---

³⁵⁷ Майстренко О. В. Роль тлумачень та роз'яснень законодавства / О. В. Майстренко // Бюлетень Міністерства Юстиції України. – 2007. – № 2 (64). – С. 113.

³⁵⁸ Чулінда Л. І. Юридико-лінгвістичне тлумачення текстів нормативно-правових актів: монографія / Л. І. Чулінда. – К.: Атіка, 2006. – С. 25.

³⁵⁹ Грищук В. К. Вибрані наукові праці / В. К. Грищук. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – С. 771.

На першому місці у разі існування комплексу системних зв'язків в ієрархії законодавства під час системного тлумачення припису кримінального закону, вважаємо за необхідне розмістити зв'язок кримінального закону із *Конституцією України* (рис. 2.2.1.), адже ст. 8 Конституції передбачає, що вона має найвищу юридичну силу, Закони та інші нормативно-правові акти ухвалюються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії³⁶⁰.

Рис. 2.2.1. Системні зв'язки кримінального закону в ієрархії законодавства

³⁶⁰ Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР (із змінами і доповненнями) / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

Далі пропонуємо на одному рівні розмістити зв'язки із чинними міжнародними договорами України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України (рис. 2.2.1).

Наприклад, ст. 9 Конституції передбачає, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України³⁶¹.

У ч. 2 ст. 19 Закону України від 29 червня 2004 р. «Про міжнародні договори України» зазначено, що якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору³⁶².

З цього приводу можуть виникнути зауваги щодо того, що можлива ситуація, коли міжнародні договори України матимуть інші правила, ніж Конституція України, яка є актом законодавства України. Отже, міжнародні договори України мають бути на вищому рівні. Проте така ситуація неможлива, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 9, укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України.

Водночас, як зауважує П. Андрушко, Конституцією України не вирішується ситуація, коли виникає суперечливість між окремими положеннями Конституції України та положеннями міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою України. Очевидно, така суперечливість може бути усунена

---

³⁶¹ Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР (із змінами і доповненнями) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

³⁶² Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 року № 1906-IV (із змінами і доповненнями) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>

(ліквідована) двома способами: 1) внесенням змін до Конституції України; 2) денонсацією міжнародного договору чи внесенням до Закону про його ратифікацію застережень, що такі-то положення договору не застосовуються³⁶³.

Але можлива ситуація, коли той чи інший договір було ратифіковано Верховною Радою України і вже після цього до нього були внесені зміни, які суперечать Конституції України. З цього приводу висловлює свою позицію суддя Конституційного Суду України М. Савенко на прикладі Конвенції про захист прав людини і основних свобод, яка набула чинності 3 вересня 1953 р., після підписання її вісімкою членів Ради Європи.

Як він зауважує, Конвенція спочатку не містила всього переліку прав і свобод, визначених у Загальній декларації прав людини, і тільки пізніше Додатковими протоколами до неї, які є самостійними договорами і стають обов'язковими для держав, котрі підписали Конвенцію, лише після надання згоди на їх обов'язковість, включено майже всі громадянські і політичні права³⁶⁴.

Отже, будь-які зміни до міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких дала Верховна Рада України, мають бути також ратифіковані.

Із системними зв'язками з чинними міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою, рекомендуємо розмістити зв'язки із *практикою Європейського Суду з прав людини* (рис. 2.2.1), оскільки відповідно до ст. 17 Закону України від 23 лютого 2006 р. «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду

---

³⁶³ Андрушко П. П. Поняття прогалини у кримінальному законі: їх види, шляхи подолання / П. П. Андрушко // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Прогалини у кримінальному законодавстві: Міжнародний симпозіум (12–13 вересня 2008 р.: тези і реферати доповідей, тексти повідомлень). – Львів: ЛьвДУВС, 2008. – С. 25.

³⁶⁴ Савенко М. Роль міжнародно-правових актів у діяльності Конституційного Суду України із захисту прав і свобод людини / М. Савенко // Вісник Конституційного Суду України. – 2001. – № 2. – С. 72.

з прав людини», під час розгляду справ суди застосовують практику згаданого суду як джерела права³⁶⁵.

Як зауважує О. Лисенкова, практика Європейського Суду з прав людини характеризується лише поодинокими випадками посилай на норми національного права. Загальна ж тенденція його діяльності свідчить про відсторонення від тлумачення, а тим більше від застосування норм національного права³⁶⁶.

На наступному рівні пропонуємо розмістити зв'язок із рішеннями Конституційного Суду України (рис. 2.2.1.). Як зауважує В. Тихий, юридична сила офіційного тлумачення Конституційним Судом України положень Конституції та законів України полягає в тому, що воно (тлумачення) має державний, загальнообов'язковий характер, а це за юридичною силою наближає його до роз'яснювальних положень Конституції України та законів України³⁶⁷.

Ст. 150 Конституції України відносить до повноважень Конституційного Суду України: 1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; 2) офіційне тлумачення Конституції України та законів України³⁶⁸. Відповідно до ст. 1 Закону України від 16 жовтня 1996 р. «Про Конституційний Суд України» Конституційний Суд України – це єдиний

---

³⁶⁵ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV (із змінами і доповненнями) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

³⁶⁶ Лисенкова О. С. Основні методи і принципи інтерпретації Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року в судовій практиці Європейського Суду з прав людини / О. С. Лисенкова // Законодавство України: науково-практичні коментарі. – 2002. – № 4. – С. 123.

³⁶⁷ Тихий В. П. Конституційний Суд України: повноваження та правова природа його рішень / В. П. Тихий // Законодавство України: науково-практичні коментарі. – 2006. – № 10. – С. 9.

³⁶⁸ Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР (із змінами і доповненнями) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

орган конституційної юрисдикції в Україні, а ст. 13 вказаного Закону передбачає серед повноважень Конституційного Суду ухвалення рішення та надання висновків щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України³⁶⁹.

Із зв'язками з рішеннями Конституційного Суду України слід розмістити зв'язки із *Законами України* (рис. 2.2.1.). Тут слід надати КК України від 28 грудня 1960 р., оскільки випадки застосування його передбачені прикінцевими та перехідними положеннями КК України від 5 квітня 2001 р. Також з огляду на велику кількість бланкетних норм у КК України слід врахувати зв'язки із значною частиною чинних законів України, що перебувають у взаємозв'язку з кримінальним законом.

На наступному рівні слід розмістити зв'язки з *іншими актами Верховної Ради України та актами Президента України* (рис. 2.2.1.). Включення зазначених актів обумовлене існуванням бланкетних норм у статтях КК України.

Рис. 2.2.1. Системні зв'язки кримінального закону в ієрархії законодавства

³⁶⁹ Про Конституційний Суд України: Закон України від 16 жовтня 1996 року № 422/96-ВР (із змінами і доповненнями) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

Нижче слід розмістити зв'язки із *актами Кабінету Міністрів України*. Відповідно до ст. 117 Конституції України Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, які є обов'язковими до виконання. Крім цього, згідно з ст. 113 Конституції України Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених цією Конституцією. Кабінет Міністрів України діє згідно з цією Конституцією та законами України, а також указами Президента України та постановами Верховної Ради України, ухваленими відповідно до Конституції та законів України³⁷⁰.

Отже, акти Кабінету Міністрів України мають меншу юридичну силу, ніж зазначені. Проте провідну роль у роз'ясненні законодавства здійснює Міністерство юстиції України. Як зауважує О. Майстренко, відповідно до підпункту 14 п. 4 Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого Указом Президента України від 30 грудня 1997 р. № 1396/97, Мін'юст України відповідно до покладених на нього завдань дає роз'яснення чинного законодавства державним органам, підприємствам, установам і організаціям³⁷¹.

Щодо юридичної сили окремих актів зазначених суб'єктів можемо зауважити, що хоч науковці і беруть до уваги на високий ступінь дослідження законів порівняно з актами, які мають меншу юридичну силу, проте і надалі вивчають саме закони, залишаючи без належної уваги інші акти³⁷².

Окреме місце у цій структурі слід надати зв'язкам кримінального закону із *постановами Пленуму Верховного Суду*

---

³⁷⁰ Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР (із змінами і доповненнями) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

³⁷¹ Майстренко О. В. Роль тлумачень та роз'яснень законодавства / О. В. Майстренко // Бюлетень Міністерства Юстиції України. – 2007. – № 2 (64). – С. 116.

³⁷² Пархоменко Н. М. Система джерел права: ознаки, властивості та зміст / Н. М. Пархоменко // Часопис Київського університету права. – 2007. – № 3. – С. 8–12.

України та рекомендаційними роз'ясненнями з питань застосування законодавства щодо вирішення питань відповідної судової юрисдикції (рис. 2.2.1.). Постанови Пленуму Верховного Суду України, хоч і не мали загальнообов'язкового значення, проте п. 2 ч. 2 ст. 47 Закону України від 7 лютого 2002 р. «Про судоустрій України» передбачав, що Верховний Суд України дає судам роз'яснення з питань застосування законодавства на основі узагальнення судової практики та аналізу судової статистики; у п. 6 ч. 2 ст. 55 вказаного Закону йшлося про те, що Пленум Верховного Суду України дає роз'яснення судам загальної юрисдикції з питань застосування законодавства³⁷³. Ухваленим 7 липня 2010 р. Законом України «Про судоустрій і статус суддів» законодавець у п. 4 ст. 32 надав повноваження у сфері надання рекомендаційних роз'яснень з питань застосування законодавства щодо вирішення справ відповідної судової юрисдикції Вищим спеціалізованим судам, у цьому разі Вищому спеціалізованому суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ³⁷⁴. Питання щодо юридичної сили постанов Пленуму Верховного Суду України, які ухвалені ним до набрання чинності новим Законом у цій сфері, залишається не вирішеним. На думку провідного російського вченого О. Бойка, акти тлумачення кримінального закону в постановах Пленуму Верховного Суду є у вітчизняній правовій культурі унікальним явищем, яке потребує збереження, оскільки його право на існування підтверджено десятиліттями кваліфікованого тлумачення в правосудді з практичною метою³⁷⁵.

Проте під час застосування зазначених постанов без врахування зв'язків кримінального закону можуть виникнути

---

³⁷³ Про судоустрій України: Закон України від 7 лютого 2002 року № 3018-III (із змінами і доповненнями) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

³⁷⁴ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 7 липня 2010 року № 2453-VI // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

³⁷⁵ Бойко А. И. Система и структура уголовного права: в 3-х т. – Т. III: Структура уголовного права и его идентификация в национальной юриспруденции / А. И. Бойко. – Ростов н/Д: Изд-во СКАГС, 2008. – С. 255.

передумови його неправильного тлумачення. Наприклад, О. Дудоров звертає увагу науковців на те, що в Постанові Пленуму Верховного суду від 8 жовтня 2004 р. № 15 «Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» є положення, які не повною мірою враховують чинне законодавство у цій сфері³⁷⁶.

Зв'язком кримінального закону із постановами Пленуму Верховного Суду під час тлумачення тих чи інших положень кримінального закону користується значна кількість науковців, а саме О. Бітюцька, А. Галахова, Н. Іванов, А. Музика, О. Тьомушкін, В. Ткаченко, М. Феоктистов, С. Шапченко, Р. Янович та інші. Така ситуація свідчить про авторитетність та обґрунтованість окресленого у зазначених постановах.

Окрім вже зазначеного, слід зауважити, що будь-яке системне тлумачення кримінального закону (офіційне і неофіційне) завжди закінчується відповідним результатом, що може відобразитися в акті тлумачення відповідного припису кримінального закону. Однак під «актом тлумачення» треба розуміти не тільки письмовий документ, а й усні роз'яснення дійсного змісту приписів кримінального закону. Відповідно, якщо здійснюється нормативне офіційне системне тлумачення кримінального закону, то результат може бути зафіксований у вигляді письмового акта тлумачення і усного. Вважаємо, що результат офіційного казуального тлумачення мав би виражатись лише письмовим актом тлумачення. Якщо ж йдеться про неофіційне системне тлумачення кримінального закону, то акти такого тлумачення не мають юридичної сили обов'язкового характеру і формально доктринальне тлумачення може стати рекомендаціями щодо адекватного з'ясування дійсного змісту приписів кримінального закону.

З урахуванням зазначеного можна констатувати, що об'єктом системного тлумачення кримінального закону має

---

³⁷⁶ Дудоров О. О. Службова особа підприємства, установи, організації як суб'єкт ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів / О. О. Дудоров // Наука і правоохорона. – 2008. – № 1. – С. 45–54.

бути встановлення змісту його положень, а не воля законодавця, законодавство про кримінальну відповідальність чи кримінальне право. За суб'єктом тлумачення системне тлумачення кримінального закону може бути офіційним та неофіційним. Офіційне тлумачення може здійснювати Конституційний Суд України (відповідно до своїх повноважень) та Верховна Рада України (проте того скликання, за час повноважень котрої було ухвалено припис кримінального закону, який тлумачиться).

Суб'єктами системного казуального тлумачення кримінального закону можуть бути органи прокуратури, слідства, суду. Предметом системного тлумачення кримінального закону вважаємо за доцільне розглядати зв'язки кримінального закону з елементами системи законодавства, які слід враховувати відповідно до ієрархії їх розташування у цій системі. Результатом системного тлумачення кримінального закону може бути письмовий або усний акт тлумачення.

2.3. Співвідношення системного тлумачення кримінального закону з іншими способами тлумачення

Як відомо, у теорії держави та права існує декілька позицій щодо кількості способів тлумачення. Зауважимо, що основною відмінністю, яка розмежовує способи тлумачення, на відміну від значної частини науковців, вважаємо використання різних прийомів і правил під час тлумачення.

Відтак деякі дослідники розрізняють мовне, логічне, системне, функціональне тлумачення³⁷⁷.

Деякі є прихильниками існування таких способів тлумачення, як граматичний, системний, історичний³⁷⁸.

---

³⁷⁷ Черданцев А. Ф. Гносеологическая природа толкования права / А. Ф. Черданцев // Советское государство и право. – 1972. – № 10. – С. 108.

Інші розрізняють філологічне (текстове, граматичне), системне, історичне та цільове (телеологічне)³⁷⁹. Наприклад, Ю. Бондар розмірковує про наявність таких способів тлумачення, як граматичний, логічний, систематичний (синтомний), спеціально-юридичний, історико-політичний, функціональний, телеологічний (цільовий)³⁸⁰. Про історико-політичне тлумачення йдеться також у І. Алексеєнка³⁸¹, Б. Єбзєєва³⁸².

Водночас спостерігається практика перейменування або надання іншої назви системному тлумаченню. Зокрема А. Пінаєв системне тлумачення називає порівняльно-правовим³⁸³ і пояснює це тим, що таке тлумачення передбачає встановлення змісту кримінального закону через зіставлення з іншими його нормами або з нормами інших галузей права. Таке пояснення

³⁷⁸ Уголовное право. Общая часть: учебник / под ред. д-ра юрид. наук, проф. Л. В. Иногамовой-Хегай, д-ра юрид. наук, проф. А. И. Рарога, д-ра юрид. наук, проф. А. И. Чучаева. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: КОНТРАКТ; ИНФРА-М, 2008. – С. 33.

³⁷⁹ Ващенко Ю. С. Филологическое толкование норм права: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / Ю. С. Ващенко. – Саратов, 2002. – 18 с.; Гіжевський В. К. Популярна юридична енциклопедія / В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 479; Люблинский П. И. Техника, толкование и казуистика уголовного кодекса / П. И. Люблинский; под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. – М.: Зерцало, 2004. – С. 157; Михайлович Д. М. Офіційне тлумачення закону: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Д. М. Михайлович. – Х.: Національний університет внутрішніх справ МВС України, 2003. – С. 11.

³⁸⁰ Бондар Ю. Тлумачення норм права способи / Ю. Бондар // Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К.: Ін Юре, 2003. – Т. 1. – С. 1038.

³⁸¹ Алексеєнко І. Г. Загальнотеоретичні аспекти тлумачення конституції та законів органами конституційної юстиції / І. Г. Алексеєнко // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2000. – № 4. – С. 13.

³⁸² Эбзеев Б. С. Толкование Конституции Конституционным Судом Российской Федерации: теоретические и практические проблемы / Б. С. Эбзеев // Государство и право. – 1998. – № 5. – С. 7.

³⁸³ Пинаев А. А. Курс лекций по общей части уголовного права: «О преступлении» / А. А. Пинаев. – Х.: Харьков юридический, 2001. – С. 27.

не є вдалим, адже, як відомо, назва має бути інформативною, а у цьому разі така назва має смислове навантаження лише на один із прийомів системного способу тлумачення і не характеризує інші.

У наших дослідженнях наголошуємо на співвідношенні системного тлумачення із мовним, логічним та історичним, оскільки сумнівів щодо виокремлення таких способів у науковців немає; аргументи на спростування необхідності виокремлення функціонального, телеологічного, термінологічного та інших способів наведені О. Балинською³⁸⁴, Ю. Власовим³⁸⁵, Л. Чуліндою³⁸⁶ та іншими науковцями і, на нашу думку, не потребують додаткового обґрунтування у цьому монографічному дослідженні.

Найчастіше, як видається, існують проблеми у розмежуванні таких способів тлумачення, як системний та логічний. Зокрема Є. Васьковський взагалі не розмежовував їх і називав терміном «реальне», а у зміст цього поняття включав сукупність прийомів системного та логічного способів тлумачення³⁸⁷. Така позиція науковця може бути пояснена недостатнім відмежуванням прийомів, якими оперують під час застосування кожного з перелічених способів, та неврахуванням того, що використання лише законів формальної логіки під час тлумачення не є підставою для узагальнення його як логічного способу, адже використання законів формальної логіки характерне для будь-якого способу тлумачення і для будь-якого процесу мислення.

---

³⁸⁴ Балинська О. М. Проблеми теорії держави і права: навч. посібник / О. М. Балинська, Т. З. Гарасимів. – Вид. 2-ге, доп. і перероб. – Львів: Вид-во ЛьвДУВС, 2010. – С. 282–283.

³⁸⁵ Власов Ю. Проблеми тлумачення норм права: монографія / Ю. Власов. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького НАН України, 2001. – С. 84–97.

³⁸⁶ Чулінда Л. І. Юридико-лінгвістичне тлумачення текстів нормативно-правових актів: монографія / Л. І. Чулінда. – К.: Атіка, 2006. – С. 48–49.

³⁸⁷ Васьковський Е. В. Руководство к толкованию и применению законов. Для начинающих юристов / Е. В. Васьковский. – М.: Издание Бр. Башмаковых, 1913 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z533.html.

Наші погляди не збігаються з поглядами деяких учених. Зокрема М. Коркунов зауважував на те, що врахування порядку викладу окремої статті і порядок розміщення декількох статей є основою логічного, а не системного способу тлумачення³⁸⁸.

Л. Рогачова, В. Ткаченко, М. Цвік називають особливістю логічного способу тлумачення правових приписів використання законів і правил логіки для осмислення їх змісту, причому інтерпретатор не повинен виходити за межі тексту закону³⁸⁹. Хоча у цьому не можемо погодитись із вказаними науковцями, проте слід віддати їм належне у виокремленні певних прийомів логічного способу тлумачення, а саме: логічного перетворення, виведення норм з норм, аналогії та ін.

Для М. Дворнікова розмежування логічного та системного способів тлумачення не є проблематичним – він без зайвих вагань розмежує їх так: предметом системного тлумачення є системні зв'язки, а предметом логічного тлумачення – логічні зв'язки³⁹⁰. Проте чи можуть бути системні зв'язки у системі логічними, на це питання науковець відповіді не дає. Тим більше, що є протилежна позиція, яку відстоює Л. Чулінда, а саме: «системний спосіб тлумачення допомагає встановити зміст правових норм, враховуючи їх логічні зв'язки з іншими нормами»³⁹¹.

Як зауважує М. Дворніков, системне тлумачення необхідно відрізнити від комплексного використання декількох чи всіх можливих способів тлумачення. Наприклад, якщо Конституційний Суд використовує логічний і граматичний способи

---

³⁸⁸ Коркунов Н. Лекции по общей теории права / Н. Коркунов. – 9-е изд. – СПб.: Изд-во Юридического Книжного Магазина Н. К. Маргшова, 1914. – С. 353.

³⁸⁹ Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Рогачова та ін.; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х.: Право, 2002. – С. 375.

³⁹⁰ Дворников Н. Л. Системное толкование норм права: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Н. Л. Дворников. – Волгоград, 2007. – С. 18.

³⁹¹ Чулінда Л. І. Юридико-лінгвістичне тлумачення текстів нормативно-правових актів: монографія / Л. І. Чулінда. – К.: Атіка, 2006. – С. 63.

тлумачення, ми можемо говорити про застосування цих двох способів в системі. Однак у такому разі системний спосіб тлумачення може і не використовуватися в інтерпретаційному процесі. Тоді спотворюється сама сутність системної інтерпретації, оскільки не здійснюється зіставлення правових приписів. Тому М. Дворніков дає формулювання комплексного тлумачення норм права, де вказує, що комплексне тлумачення – це використання декількох чи всіх можливих способів тлумачення в процесі усвідомлення правового припису³⁹².

Як зазначав Є. Васьковський, системний елемент наближується за своїм значенням до логічного у тих випадках, коли розміщення норм у системі права здійснено самим законодавцем, тобто коли він сам розподілив норми за розділами чи главами і назвав їх.

У таких випадках положення кожної норми в системі права визначає погляд законодавця на логічне співвідношення норм і веде до усвідомлення їх дійсного смислу. Тому нормі має бути наданий той смисл, який відповідає її розташуванню у системі права, надане їй самим законодавцем³⁹³.

Як уже було зазначено, більшість науковців підтверджує існування такого способу тлумачення, як *мовний*. Щодо системного способу тлумачення і щодо мовного існують різні позиції стосовно його назви. Відтак одні дослідники вважають за доцільне називати його власне мовним³⁹⁴, інші ж граматичним³⁹⁵,

---

³⁹² Дворніков Н. Л. Системное толкование норм права: автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Н. Л. Дворніков. – Волгоград, 2007. – С. 13.

³⁹³ Васьковський Е. В. Руководство к толкованию и применению законов. Для начинающих юристов / Е. В. Васьковський. – М.: Издание Бр. Башмаковых, 1913. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z533.html.

³⁹⁴ Кострова М. Грамматическое или языковое толкование уголовного закона? / М. Кострова // Законность. – 2002. – № 3. – С. 38–43; Кострова М. Б. О «языковом» толковании уголовного закона / М. Б. Кострова // Правоведение. – 2002. – № 3 (242). – С. 136–149; Черданцев А. Ф. Вопросы толкования советского права / А. Ф. Черданцев. – Свердловск: Свердловский юридический институт, 1972. – 191 с.

текстуальним³⁹⁶, філологічним³⁹⁷, словесним³⁹⁸, термінологічним тлумаченням. Серед захищених нещодавно дисертаційних досліджень у галузі тлумачення існує дисертаційне дослідження Л. Чулінди на тему «Юридико-лінгвістичне тлумачення нормативно-правових актів», у якому науковцем обґрунтовується саме така назва способу тлумачення. Ми ж підтримуємо позицію тих науковців, які називають таке тлумачення «мовним». Підстав називати таке тлумачення термінологічним, граматичним, текстуальним, філологічним, словесним немає, оскільки більшість частин перелічених назв лише частково інформують про призначення такого способу тлумачення.

Філологічний же спосіб тлумачення мав би передбачати вивчення і мови, і літератури³⁹⁹, проте вплив літератури на

³⁹⁵ Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько, О. О. Дудоров та ін.; за ред. М. І. Мельника, В. А. Климента. – 5-те вид., переробл. та доповн. – К.: Атіка, 2009. – С. 30; Нечитайленко А. А. Основы теории права: учебное пособие / А. А. Нечитайленко. – Х.: Консум, 1998. – С. 98; Уголовное право. Общая часть: учебник. / под ред. д-ра юрид. наук, проф. Л. В. Иногамовой-Хегай, д-ра юрид. наук, проф. А. И. Рарога, д-ра юрид. наук, проф. А. И. Чучаева. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: КОНТРАКТ; ИНФРА-М, 2008. – С. 33.

³⁹⁶ Гіжевський В. К. Популярна юридична енциклопедія / В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 479.

³⁹⁷ Алексєєнко І. Г. Загальнотеоретичні аспекти тлумачення конституції та законів органами конституційної юстиції / І. Г. Алексєєнко // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2000. – № 4. – С. 12; Ващенко Ю. С. Филологическое толкование норм права: автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / Ю. С. Ващенко. – Саратов, 2002. – 18 с.; Гіжевський В. К. Популярна юридична енциклопедія / В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 478; Панова Л. Доктринальное толкование: филологический аспект гражданско-правового понятия «бездокументарные ценные бумаги» / Л. Панова // Підприємство, господарство і право. – 2004. – № 2. – С. 73.

³⁹⁸ Васьковський Е. В. Руководство к толкованию и применению законов. Для начинающих юристов / Е. В. Васьковський. – М.: Издательство Бр. Башмаковых, 1913 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z533.html.

³⁹⁹ Новий словник української мови: в 3 т. / В. Яременко, О. Сліпущко. – Вид. 2-ге, випр. – К.: Аконті, 2003. – Т. 3: П–Я. – С. 657.

тлумачення законодавства є неактуальним, тому вживання такої назви способу вважаємо необґрунтованим.

На думку Л. Чулінди, юридико-лінгвістичне тлумачення є загальноновизнаним, це підтримують усі дослідники тлумачення текстів нормативно-правових актів, проте аналіз юридичної літератури свідчить, що на позначення цього способу тлумачення використовуються різні назви: юридико-лінгвістичний, граматичний, словесний, філологічний, текстовий, мовний⁴⁰⁰. Дійсно, мова – знакова система, що визначає правила побудови інформаційних кодів і сукупність носіїв цих кодів, що забезпечують їхнє тривале функціонування-існування в просторі та часі⁴⁰¹. Проведеними дослідженнями Л. Чулінди, які зазначені у написаній нею монографії, встановлено, що термін юридико-лінгвістичне тлумачення означає, що розглядається вся сукупність правил і засобів цього способу тлумачення, які відрізняють його від інших, неюридичних способів інтерпретації, які є у філології (наприклад, від лінгвістичного аналізу, тлумачення художнього тексту)⁴⁰².

Однак з аналізу наведених науковцем правил та прийомів так званого юридико-лінгвістичного способу тлумачення видається, що сфера дії цього способу частково охоплює сферу дії системного способу тлумачення, чого ми ніяк підтримати не можемо. Зокрема, ми не погоджуємось із тим, що не системним способом тлумачення мають встановлюватись поняття юридичних термінів норми, що потребує тлумачення, і тих, які містяться не у цій нормі. Адже науковець не пояснює, за якими правилами цей термін має тлумачитись саме тим чи іншим визначенням, та й не може це пояснити засобами юридико-лінгвістичного способу тлумачення, бо вибір у суперечливих місцях здійснюється залежно від системоутворюючих чи

---

⁴⁰⁰ Чулінда Л. І. Юридико-лінгвістичне тлумачення текстів нормативно-правових актів: монографія / Л. І. Чулінда. – К.: Атіка, 2006. – С. 52.

⁴⁰¹ Старіш О. Г. Системологія: підручник / О. Г. Старіш. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – С. 68.

⁴⁰² Чулінда Л. І. Юридико-лінгвістичне тлумачення текстів нормативно-правових актів: монографія / Л. І. Чулінда. – К.: Атіка, 2006. – С. 54.

системних зв'язків норми. Тому вважаємо таку позицію Л. Чулінди недостатньо обґрунтованою.

Крім уже вказаних способів, нас зацікавив спеціально-юридичний спосіб тлумачення особливістю обґрунтування його наявності. Наприклад, А. Нечитайленко зауважує, що спеціально-юридичний спосіб тлумачення ґрунтується на знаннях, отриманих юридичною наукою на основі узагальнення практики застосування норм права стосовно конкретних обставин і конкретних життєвих ситуацій, а також на основі розробок вчених-юристів у розкритті смислу та змісту різних правових норм, включенні у законодавство нових термінів і понять. Засобами такого тлумачення використовуються знання, отримані вченими під час дослідження проблем побудови норм права, вимог до їх правильного застосування⁴⁰³. Водночас С. Лисенков називає такий спосіб тлумачення підвидом мовного тлумачення і вказує, що його використовують для тлумачення норм, насичених спеціальною термінологією, поняттями та виразами, правильне розуміння яких вимагає від інтерпретатора знання не тільки правил граматики, але й положень різних галузей науки⁴⁰⁴. Ці твердження не можуть не піддаватися критиці, адже такі узагальнюючі висловлювання теж зазіхають на сферу застосування системного тлумачення, оскільки терміни, які потребують тлумачення, можуть бути юридичними і знаходитись у зв'язку з нормативно-правовими актами системи законодавства, де вони вже є закріплені законодавцем. У цій ситуації слід зробити уточнення щодо використання для тлумачення норм, насичених спеціальною неюридичною термінологією.

З огляду на вказане, логічним є питання, чи має значення використання мовного тлумачення кримінального закону для системного тлумачення кримінального закону? Видається,

---

⁴⁰³ Нечитайленко А. А. Основы теории права: учебное пособие / А. А. Нечитайленко. – Х.: Консум, 1998. – С. 98.

⁴⁰⁴ Лисенков С. Л. Тлумачення (інтерпретація) норм права: причини необхідності, види та способи / С. Л. Лисенков // Законодавство України: науково-практичні коментарі. – 2006. – № 5. – С. 7.

що відповідь однозначна – цей та й інші способи мають використовуватись комплексно для правильного тлумачення кримінального закону. Крім цього, під час використання будь-якого із способів тлумачення можна встановити огріхи, які допустив законодавець під час формулювання припису кримінального закону. У разі усунення таких помилок спрощується процедура застосування всіх необхідних у конкретному випадку способів тлумачення.

Наприклад, як зауважують Н. Корольова та М. Хавронюк, яскравою проблемою в Особливій частині КК України є чимала кількість приписів, які сформульовані за допомогою віддієслівних іменників, які, за підрахунками вказаних науковців, простежуються у диспозиціях норм Особливої частини КК близько п'ятисот разів. Наприклад, у ч. 2 ст. 130 КК України йдеться про зараження іншої особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекції хвороби особою, яка знала про те, що вона є носієм цього вірусу. Здійснюючи тлумачення вказаної статті з огляду на віддієслівний іменник «зараження» постає проблема у встановленні, чи цей злочин є злочином з формальним або з матеріальним складом, коли саме його слід вважати закінченим, вчиняється він умисно чи через необережність? Для того, щоб запобігти виникненню подібних проблем, у кримінальних законах багатьох країн відповідні діяння позначають за допомогою інших термінологічних конструкцій. Наприклад, таких: «той, хто позбавляє людину волі, підлягає покаранню ...» (ст. 189 КК Польщі), «той, хто приймає викрадене, карається...» (ст. 256 КК Японії), «особа, яка умисно ... пошкоджує печатку ... підлягає покаранню ...» (ст. 199 КК Голландії), «той, хто підпалить ліс ... карається» (ст. 352 КК Іспанії)⁴⁰⁵.

Врахування таких неточностей під час правотворчого процесу усуне суперечності, які можуть виникнути під час тлумачення кримінального закону та правозастосування, оскільки

---

⁴⁰⁵ Хавронюк М. Віддієслівні іменники у Кримінальному кодексу України: значення правильного з'ясування їхнього змісту для кваліфікації злочинів / М. Хавронюк, Н. Корольова // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 4. – С. 94–95.

правозастосовувач зобов'язаний у разі неясності кримінального закону вважати неприпустимою реалізацію такої норми або тлумачити всі сумніви на користь особи, обвинуваченої у вчиненні злочину⁴⁰⁶. Завдання законодавця – не допустити вказаних суперечностей. Формулювання тексту будь-якої норми кримінального закону, вибір тих чи інших варіантів лексичних одиниць передбачає врахування усіх юридично значимих зв'язків слова і терміну, а також чіткий розподіл першого і другого⁴⁰⁷.

Стосовно *логічного* способу тлумачення, то частина науковців вважає, що він полягає у дослідженні логічної структури окремих положень нормативного акта за допомогою правил формальної та діалектичної логіки⁴⁰⁸, на підставі правил логіки⁴⁰⁹. Інші говорять про те, що зміст логічного способу тлумачення становить сукупність логічних прийомів і правил, використання яких необхідне для з'ясування дійсного смислу норми права⁴¹⁰. Деякі дослідники взагалі оминають висловлення своїх поглядів стосовно необхідності або відсутності потреби у виокремленні логічного способу тлумачення⁴¹¹.

---

⁴⁰⁶ Кибальник А. Г. Конституционное правило «толкования сомнений» и применение норм уголовного закона / А. Г. Кибальник // Конституционные основы уголовного права: материалы I Всероссийского конгресса по уголовному праву, посвященного 10-летию Уголовного кодекса Российской Федерации. – М.: Велби, 2006. – С. 248–250.

⁴⁰⁷ Пикуров Н. И. Уголовное право в системе межотраслевых связей: монография / Н. И. Пикуров. – Волгоград: ВЮИ МВД России, 1998. – С. 103.

⁴⁰⁸ Бондар Ю. Тлумачення норм права способи / Ю. Бондар // Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К.: Ін Юре, 2003. – Т. 1. – С. 1039.

⁴⁰⁹ Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько, О. О. Дудоров та ін.; за ред. М. І. Мельника, В. А. Климента. – 5-те вид., переробл. та доповн. – К.: Атіка, 2009. – С. 30.

⁴¹⁰ Власов Ю. Проблеми тлумачення норм права: монографія / Ю. Власов. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – С. 55.

⁴¹¹ Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін.; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – С. 52–53.

На нашу думку, за такого формулювання змісту логічного способу тлумачення немає потреби визначати його як окремий спосіб. Нашу позицію можемо пояснити тим, що тлумачення закону – це різновид мислення. Під час тлумачення встановлюється воля законодавця, вкладена у зміст того чи іншого нормативно-правового акта з метою його правильного правозастосування. Внаслідок тлумачення закону отримуємо умовиводи, які обов'язково мають бути правильними, а не хибними. Закони формальної логіки та правила логіки використовуються у всіх способах тлумачення, якщо результатом має бути правильне судження, а не ставиться за мету отримання софізму. Хоча з цього приводу існують й інші думки. Наприклад, О. Черданцев у своїй праці зауважує, що під час використання будь-якого способу тлумачення використовуються засоби мови. Як зазначає науковець, інакше і бути не може, оскільки мова є елементом, в якому виражається життя думки. Поза мовою нема ні мислення, ні тлумачення. Проте з огляду на те, що всі способи ґрунтуються на мові, ніхто не робить висновку про те, що нема мовного тлумачення⁴¹². Такої ж позиції у своїх дослідженнях дотримується і Ю. Власов⁴¹³.

Л. Чулінда зауважує на те, що з'ясування значення правової норми здійснюється з одночасним використанням правил і прийомів інших способів тлумачення, оскільки кожен ґрунтується на даних певних наук, зокрема, на здобутках лінгвістики і логіки, тому процес тлумачення має здійснюватися за законами логіки⁴¹⁴. Водночас Л. Чулінда висловлює й інші думки з приводу логічного тлумачення. Відтак вона зауважує, що у процесі застосування логічного способу досліджуються внутрішні зв'язки між частинами нормативно-правового акта, логічна структура правових норм, використовуються засоби

---

⁴¹² Черданцев А. Ф. Вопросы толкования советского права / А. Ф. Черданцев. – Свердловск: Свердловский юридический институт, 1972. – С. 81.

⁴¹³ Власов Ю. Проблеми тлумачення норм права: монографія / Ю. Власов. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – С. 70.

⁴¹⁴ Чулінда Л. І. Юридико-лінгвістичне тлумачення текстів нормативно-правових актів: монографія / Л. І. Чулінда. – К.: Атіка, 2006. – С. 48.

формальної логіки. Відповідно до логічної природи права загалом використовуються формально-логічні прийоми – логічний аналіз понять, аналогія, перетворення речення, доведення до абсурду, аргументи від протилежного тощо. У результаті таких операцій абстрактний зміст правової норми отримує більш конкретний, розгорнутий характер, наближений до певної ситуації⁴¹⁵.

Не можемо повністю погодитися із такою позицією науковця, оскільки дослідження зв'язків приписів чи законів здійснюється під час системного тлумачення і, як вже неодноразово ми зауважували, такі поняття, як структура, зв'язки та елементи у системі законодавства, характерні саме для системного тлумачення.

Будь-який із способів тлумачення може визнаватись як такий, що існує у разі наявності певних прийомів та правил, які будуть характерними лише для нього, оскільки це основна істотна ознака, яка відрізняє різні способи тлумачення кримінального закону. До таких прийомів у логічному тлумаченні О. Черданцев відносить: логічне перетворення, виведення норм із норм, умовиводи ступеня, умовиводи із понять, умовиводи за аналогією, умовиводи від протилежного, доведення до абсурду⁴¹⁶. Позицію науковця у цьому випадку можемо лише підтримати, адже вона, на наш погляд, є достатньо обґрунтованою.

Щодо сфери застосування логічного способу тлумачення кримінального закону, то у разі можливості використання законів формальної логіки та правил логіки в інших способах тлумачення актуальними залишаються завдання розкриття змісту загального (норми права) під час застосування до окремого. Як зауважує О. Черданцев, загальний і абстрактний характер норм права залежить від використання законодавцем загальних і абстрактних понять, які потребують тлумачення і з якими інтерпретатор проводить мисленнєві операції

---

⁴¹⁵ Чулінда Л. І. Юридико-лінгвістичне тлумачення текстів нормативно-правових актів: монографія / Л. І. Чулінда. – К.: Атіка, 2006. – С. 61.

⁴¹⁶ Черданцев А. Ф. Толкование права и договора: учебное пособие для вузов / А. Ф. Черданцев. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – С. 162.

(аналіз, синтез, визначення, поділ, порівняння понять та ін.)⁴¹⁷. Видається, що логічний спосіб доцільно використовувати у разі проектування тих чи інших норм закону на конкретний випадок.

Ю. Власов зауважує на те, що у разі застосування *історичного* способу тлумачення використовують джерела, які знаходяться поза межами чинної системи права, а саме: скасовані правові норми, що регулюють однакові суспільні відносини з нині чинною нормою права; матеріали підготовки й ухвалення норми права; преамбули до нормативних актів, які містять відповідну норму; матеріали, в яких є роз'яснення норми, що тлумачиться. У зв'язку з цим важливим є питання про доказову цінність таких аргументів⁴¹⁸.

Зокрема А. Пінаєв пояснює необхідність історичного тлумачення тим, що воно є ретроспективним встановленням змісту цього кримінального закону і тих, які йому передували. Науковець зауважує, що історичний спосіб тлумачення зазвичай використовують науковці з метою встановлення тих економічних, соціально-політичних та інших факторів, які стали передумовою ухвалення закону, а також тих завдань, які слід за його допомогою вирішити⁴¹⁹. А. Нечитайленко також вважає, що історичний спосіб тлумачення – це уявлення змісту і вимог правових норм на основі конкретних історичних умов їх прийняття⁴²⁰.

На нашу думку, таке пояснення застосування історичного способу є надто поверхневим, адже він використовується не лише науковцями, а може зацікавити і практичного працівника під час кваліфікації того чи іншого діяння як злочину. Відтак

---

⁴¹⁷ Черданцев А. Ф. Гносеологическая природа толкования права / А. Ф. Черданцев // Советское государство и право. – 1972. – № 10. – С. 109.

⁴¹⁸ Власов Ю. Проблеми тлумачення норм права: монографія / Ю. Власов. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корещького НАН України, 2001. – С. 81.

⁴¹⁹ Пінаєв А. А. Курс лекцій по общей части уголовного права: «О преступлении» / А. А. Пінаєв. – Х.: Харьков юридический, 2001. – С. 27.

⁴²⁰ Нечитайленко А. А. Основы теории права: учебное пособие / А. А. Нечитайленко. – Х.: Консум, 1998. – С. 100.

сукупно із системним способом тлумачення можна встановити зв'язки певної норми кримінального закону, що потребує тлумачення, а саме у зв'язку із якими нормативно-правовими актами перебуває чи перебувала ця норма у момент вчинення суспільно небезпечного діяння. Адже, скориставшись системним способом тлумачення, можна встановити зв'язки, в яких норма кримінального закону перебуває на цей момент, проте на момент вчинення суспільно небезпечного діяння могла бути інша ситуація. У такому випадку, як ми вже зауважили, слід системний спосіб тлумачення використовувати сукупно з історичним.

За результатами дослідження, викладеними у цьому розділі роботи, можна зробити такі загальні **висновки**:

1. До необхідних та достатніх істотних ознак досліджуваного тлумачення кримінального закону відносимо такі:

– ті, що характеризують «тлумачення кримінального закону» як вид родового поняття «тлумачення»:

- 1) це інтелектуально-вольова діяльність,
- 2) що здійснюється відповідними суб'єктами тлумачення,
- 3) щодо з'ясування (усвідомлення) смислу кримінального закону,
- 4) щодо роз'яснення смислу кримінального закону у окремих ситуаціях;

– ті, що характеризують кримінальний закон та законодавство як систему:

1) ґрунтується на врахуванні зв'язків кримінального закону, які стали основою системи кримінального закону,

2) ґрунтується на врахуванні зв'язків кримінального закону як підсистеми системи законодавства;

– ті, що визначають системне тлумачення кримінального закону як спосіб його тлумачення:

1) полягає у наявності певних прийомів, за допомогою яких здійснюється таке тлумачення,

2) полягає у наявності певних правил, за допомогою яких здійснюється таке тлумачення.

Крім перелічених ознак, до істотних слід віднести такі, які не є необхідними для визначення поняття «системне тлумачення кримінального закону», проте характеризують його:

1) якість застосування системного способу тлумачення кримінального закону безпосередньо залежить від якості систематизації законодавства та кримінального закону;

2) використання системного способу тлумачення кримінального закону є обов'язковим у разі наявності відсильних та бланкетних норм;

3) системний спосіб тлумачення дає можливість встановлення колізій та їх вирішення на основі зв'язків норм кримінального закону.

2. До неістотних ознак системного тлумачення кримінального закону слід віднести такі:

1) роз'яснення смислу кримінального закону,

2) результат тлумачення у вигляді прийняття акта правозастосування.

3. Системне тлумачення кримінального закону – це інтелектуально-вольова діяльність, спрямована на з'ясування (усвідомлення) та (чи) роз'яснення смислу кримінального закону (його окремих приписів), що ґрунтується на використанні сукупності прийомів та правил, розроблених на підставі вчення про систему законодавства, врахуванні системоутворюючих та системних зв'язків кримінального закону, а також результати цієї діяльності.

4. Зв'язки кримінального закону слід поділяти залежно від меж їх поширення на системні (зв'язки між приписами кримінального закону та системою законодавства) та системоутворюючі (зв'язки всередині кримінального закону). Системоутворюючі, своєю чергою, слід поділяти на близькі та віддалені, а системні – на безпосередні та опосередковані.

5. Зв'язки кримінального закону за критерієм урахування форми чи змісту правових категорій поділяються на:

1) структурні зв'язки правових категорій (діють з урахуванням складових системи та їх взаємного розташування і взаємодії);

2) функціональні зв'язки правових категорій (діють з урахуванням змісту правових категорій);

3) логічні зв'язки правових категорій (діють з урахуванням форми правових категорій).

6. Зміст системного тлумачення кримінального закону полягає у встановленні системних та системоутворюючих зв'язків кримінального закону і вирішенні питання про те, які з системних зв'язків мають пріоритет під час такого тлумачення, а саме: 1) зв'язки із Конституцією України; чинними міжнародними договорами України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України; із практикою Європейського Суду з прав людини; 2) зв'язки з рішеннями Конституційного Суду України; Законами України; 3) зв'язки з іншими актами Верховної Ради України та актами Президента України; 4) зв'язки з актами Кабінету Міністрів України; 5) зв'язки з Постановами Пленуму Верховного Суду України та рекомендаційними роз'ясненнями з питань застосування законодавства щодо вирішення питань відповідної судової юрисдикції.

7. У наукових працях та навчальній літературі обсяг та зміст понять системного, логічного, мовного та історичного способів тлумачення кримінального закону не чітко розмежовані через відсутність критеріїв розмежування. Основна частина досліджень проводилась стосовно видів тлумачення і назв способів тлумачення, а не щодо визначення понять та їх відмінностей.

Розділ 3

ПРАВИЛА І ПРИЙОМИ СИСТЕМНОГО ТЛУМАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

3.1. Поняття та види правил і прийомів тлумачення закону

На думку Ч. Беккарія, «тлумачення законів – зло»⁴²¹. В нашій інтерпретації це звучить так: неправильне тлумачення або таке, яке здійснене не за відповідними правилами, не має права на використання.

Дійсно, якщо під час тлумачення не діяти згідно з загальним принципом «якщо твердження логічно необхідне, то воно істинне»⁴²², а – правилами тлумачення, то користь від нього буде беззаперечною.

Зважаючи на те, що існування прийомів та правил окремих способів тлумачення кримінального закону є їх істотною ознакою, вважаємо за необхідне розглянути правила, за допомогою яких воно здійснюється.

Як зазначено у філософській енциклопедії, правило – в найпростіших випадках це речення виду: (за якихось умов) дозволяється (чи вимагається) здійснити (чи не здійснити) таке (дії чи бездіяльність). Ці найпростіші правила, або приписи,

---

⁴²¹ Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Ч. Беккариа; сост. и предисл. В. С. Овчинского. – М.: ИНФРА, 2004. – Вып. VI. – С. 94.

⁴²² Ивин А. А. По законам логики / А. А. Ивин. – М.: Мол. гвардия, 1983. – С. 152.

називаються відповідно дозволами або вимогами (наказами); вимоги не вчиняти дії називаються заборонами цієї дії. Складні правила утворюються шляхом тих чи інших приписів, які застосовуються до інших приписів або їх списків. Прикладом таких правил є звичайні правила граматики⁴²³.

На думку юристів, правила – різновид підзаконних нормативно-правових актів, які приймаються (затверджуються) в установленому порядку компетентними державними органами або посадовими особами з метою встановлення єдиного порядку організації здійснення певної діяльності чи окремих дій, єдиних вимог до поведінки учасників правовідносин у відповідній галузі⁴²⁴.

З цього визначення видається, що різноманітні види діяльності формуються на основі закріплених на відповідному рівні правил, що ж до такої діяльності як тлумачення, зокрема системного тлумачення кримінального закону, то тут немає будь-яких закріплених правил. Правозастосувач у цьому разі радше застосовує правила логіки або інтуїцію під час тлумачення кримінального закону, що не може підтримуватися науковцями.

Щодо правил тлумачення загалом, то глибокі дослідження у цьому напрямі здійснив ще Є. Васьковський, який узагальнив низку правил, котрі слід використовувати під час тлумачення.

Зокрема він наводить декілька правил, які серед інших слід використовувати під час системного способу тлумачення:

1) внутрішній смисл норм має встановлюватись шляхом врахування їх відношення одна до одної, розміщення в системі права, наданого їм законодавцем і очевидного або встановленого із внутрішніх основ;

⁴²³ Москва А. С. Правило / А. С. Москва // Философская энциклопедия; гл. ред. Ф. В. Константинов. – М.: Советская энциклопедия, 1967. – Т. 4. – С. 329.

⁴²⁴ Нагребельний В. П. Правила / В. П. Нагребельний // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енциклопедія, 1998. – Т. 5: П–С. – 2003. – С. 712.

2) у разі зіткнення декількох однорідних основ перевагу слід надавати найближчій;

3) у разі неможливості встановити смисл норми за допомогою вказаних засобів слід звернутись до зовнішніх джерел і надати їй того смислу, який мав на увазі сам законодавець⁴²⁵.

Також науковець формулює й інші правила, зокрема стосовно словесного тлумачення:

1) якщо в самому законі вказано, в якому смислі вживається це слово, то саме в такому смислі воно має розумітися;

2) якщо смисл слова прямо не визначений у самому законі, то слід установити його на основі зіставлення паралельних місць;

3) у разі відсутності в законі визначень термінів і паралельних місць, необхідно звернутись до тих даних, від яких може залежати смисл слів;

4) слова закону мають розумітися у тому смислі, в якому вони вживаються у місцевій мові чи діалекті;

5) смисл кожного слова залежить від тих слів, з якими воно поєднане в тому чи іншому випадку, а тому слова мають тлумачитись не окремо, а у взаємозв'язку⁴²⁶.

Крім цього, в такому напрямку працювали й інші науковці. Деякі з них згрупували свої висновки щодо здійснення тлумачення у певні правила, які є цікавими для нас, оскільки містять низку принципів положень, важливих під час тлумачення. Серед таких науковців О. Бойко, С. Лисенков, Т. Подорожна, О. Черданцев, Л. Чулінда та інші.

Наприклад, одне правило виокремив О. Бойко, який зауважив, що кримінальне право не може не орієнтуватись на бланкетні установки, але в кардинальних питаннях рішення повинні ухвалюватися на основі норм кримінального закону⁴²⁷.

---

⁴²⁵ Васьковский Е. В. Руководство к толкованию и применению законов. Для начинающих юристов / Е. В. Васьковский. – М.: Издание Бр. Башмаковых, 1913 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z533.html.

⁴²⁶ Там же.

⁴²⁷ Бойко А. И. Система и структура уголовного права: в 3-х т. – Т. III: Структура уголовного права и его идентификация в национальной юриспруденции / А. И. Бойко. – Ростов н/Д: Изд-во СКАГС, 2008. – С. 86.

С. Лисенков сформулював декілька правил мовного тлумачення, а саме: 1) словам і виразам слід надавати значення, що зафіксоване в літературній мові і є загальноживаним. Винятки можливі, коли відмінні від загальноживаних значення слів і виразів доводяться за допомогою інших способів тлумачення або містяться в офіційно визначених дефініціях; 2) якщо законодавець у законі або іншим шляхом визначив значення певного слова або виразу, то йому необхідно надавати тільки такого значення; 3) якщо в законі декілька разів використовуються одні й ті ж слова або вирази, то їм не можна надавати різного значення, за винятком випадків, коли це визначено в самому законі; 4) різним словам і виразам без достатніх для того підстав не можна надавати одного і того ж значення; 5) у праці тлумачення жодне слово або граматичний знак, що міститься в тексті закону, не можуть тлумачитись як зайві⁴²⁸.

Т. Подорожна формулює таке правило: якщо є законодавча дефініція, то термін слід розуміти саме в такому значенні, яке вона встановлює; найбільш точно інтерпретувати термін можна лише за допомогою відповідного визначення⁴²⁹. Проте науковець не враховує у визначених правилах тієї можливості, що дефініцій одного терміна може бути декілька, а яку з них обрати серед інших за цими правилами не визначено.

О. Черданцев подає такі правила системного способу тлумачення:

1) якщо визначення терміна або інший спосіб його розкриття є в загальній частині кодексу, то таке визначення стосується до всіх норм цієї галузі;

2) якщо визначення є в нормах визначеного інституту, то безсумнівно воно охоплює всі норми відповідного інституту;

---

⁴²⁸ Лисенков С. Л. Тлумачення (інтерпретація) норм права: причини необхідності, види та способи / С. Л. Лисенков // Законодавство України: науково-практичні коментарі. – 2006. – № 5. – С. 7.

⁴²⁹ Подорожна Т. Законодавчі дефініції як різновид тлумачення: теоретико-правовий аспект / Т. Подорожна // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 11. – С. 135.

3) перед тим, як використовувати легальні визначення однієї галузі (або інституту) для інтерпретації норм іншої галузі (інституту), слід встановити, чи є в цій галузі інше легальне визначення, або за допомогою інших прийомів тлумачення встановити, чи не вживається цей термін у іншому смислі⁴³⁰.

Л. Чулінда здійснила спробу виокремлення правил так званого юридико-лінгвістичного способу тлумачення, зокрема вивчала такі правила у окремому підрозділі дослідження.

Відтак дослідниця формулює та аргументує такі правила:

1) слова і словосполучення в нормативно-правовому акті мають таке ж значення, як і в літературній мові, якщо немає підстав для їх іншої інтерпретації;

2) якщо існує легальна дефініція терміна або якщо правотворець в інший спосіб визначив його значення, то саме в цьому значенні й повинен розумітися термін;

3) значення терміна, встановлене для однієї галузі права, не поширюється на інші галузі без достатніх підстав;

4) якщо в нормативно-правовому акті не визначено у будь-який спосіб значення юридичних термінів, то їм надається те значення, в якому вони вживаються в юридичній науці та практиці;

5) якщо в нормативно-правовому акті використано технічні або інші спеціалізовані терміни, значення яких не визначено правотворцем, то їм надається те значення, яке вони мають у відповідних галузях знань;

6) якщо термін неодноразово згадується в одному нормативно-правовому акті, необхідно виходити з того, що він вживається в одному значенні;

7) різним термінам не надається одного й того ж значення без вагомого обґрунтування;

8) окремі слова і словосполучення тексту нормативно-правового акта не можуть бути зайвими або позбавленими значення;

---

⁴³⁰ Черданцев А. Ф. Толкование права и договора: учебное пособие для вузов / А. Ф. Черданцев. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – С. 168.

9) словам і словосполученням тексту нормативно-правового акта надається те значення, в якому вони вжиті правотворцем на момент його видання;

10) значення складних висловлювань встановлюється відповідно до синтаксичних правил мови, якою сформульовано текст нормативно-правового акта;

11) під час тлумачення тексту нормативно-правового акта, викладеного не на мові першоджерела, звертаються до тексту першоджерела⁴³¹.

Вважаємо, що такі дослідження у галузі тлумачення є ґрунтовними та цікавими, проте щодо кримінального закону мають свої особливості.

Захоплення виокремленням правил тлумачення поділяють не всі науковці. Наприклад, Н. Єфімова робить висновок, що зіставлення правил тлумачення з винятками з правил доводить, що будь-які рекомендації відносні і уможливають вільний вибір моделі інтерпретатора юристом⁴³². Не можемо погодитись із нею щодо відносності рекомендацій у сфері тлумачення, адже такі висновки є її власною позицією і стосувалися окремих нечітко сформульованих правил, що лише може стимулювати до створення обґрунтованих правил.

З огляду на особливості системного тлумачення кримінального закону, вплив на нього законів формальної логіки та взаємозв'язку з іншими способами тлумачення вважаємо за необхідне виокремити такі види правил системного тлумачення кримінального закону:

– правила, які виникають із системних та системоутворюючих зв'язків кримінального закону;

– правила, які виникають із використання законів формальної логіки у системному тлумаченні кримінального закону;

---

⁴³¹ Чулінда Л. І. Юридико-лінгвістичне тлумачення текстів нормативно-правових актів: монографія / Л. І. Чулінда. – К.: Атіка, 2006. – С. 93–124.

⁴³² Єфімова Н. О. Принципи тлумачення норм права / Н. О. Єфімова // Держава та регіони. Серія: Право (гуманіт. університет «ЗІДМУ»). – 2007. – № 2. – С. 110.

– правила, які виникають із співвідношення тлумачення з іншими способами тлумачення кримінального закону.

Окрім існування правил системного тлумачення кримінального закону, істотною ознакою такого способу тлумачення є наявність притаманних йому прийомів. Як відомо, прийом – це спосіб виконання або здійснення чого-небудь; метод дослідження, вивчення чого-небудь⁴³³. Стосовно прийомів тлумачення та системного тлумачення зокрема, зауважимо, що існує мала кількість літератури, де б науковці називали та обґрунтовували використання тих чи інших прийомів такого тлумачення. Проте окремі дослідження у цьому напрямі все ж таки здійснювались.

Як зауважує О. Черданцев, системний спосіб тлумачення здійснюється з використанням таких його прийомів: 1) встановлення місця норми в системі права; 2) визначення зв'язку норми, що тлумачиться, з іншими нормами; 3) зіставлення взаємопов'язаних норм⁴³⁴. Щодо встановлення місця норми в системі права та інших прийомів системного тлумачення, то, як вважає науковець, окремим прийомам не можна надавати рівноцінне та самостійне значення. Наприклад, використання першого вказаного прийому і встановлення, до якої галузі права, інституту, законодавчого акта чи його структурної частини належить та чи інша норма, ще не дає достатніх підстав для того, щоб одну норму розглядати як основу для тлумачення іншої. Необхідно, щоб між ними були функціональні зв'язки і вони регламентували одні і ті ж суспільні відносини або відносини, близькі за змістом⁴³⁵. Цю позицію О. Черданцева підтримав у своєму дослідженні Ю. Власов⁴³⁶.

Окрім науковці однобічно розглядають системне тлумачення, роз'яснюючи його зміст використанням лише одного

---

⁴³³ Новий словник української мови: в 3 т. / В. Яременко, О. Сліпушко. – Вид. 2-ге, випр. – К.: Аконіт, 2003. – Т. 2: К–П. – С. 891.

⁴³⁴ Черданцев А. Ф. Вопросы толкования советского права / А. Ф. Черданцев. – Свердловск: Свердловский юридический институт, 1972. – С. 77.

⁴³⁵ Там же. – С. 116

⁴³⁶ Власов Ю. Проблеми тлумачення норм права: монографія / Ю. Власов. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – С. 72.

з його прийомів. Відтак І. Алексеєнко стверджує, що уясування сенсу норми здійснюється шляхом встановлення її системних зв'язків з іншими нормами⁴³⁷.

Також і П. Люблінський зауважує на те, що окрема стаття закону не існує як ізольоване тіло, а є лише клітиною в складі загального організму законодавства; роль і значення її може бути встановлена лише у складі цілого. Цей прийом встановлення змісту закону можна назвати встановленням внутрішнього зв'язку закону. На його думку, у разі тлумачення незрозумілих частин кодифікаційного права насамперед необхідно використовувати цей прийом⁴³⁸.

Аналіз поглядів різних дослідників щодо системи кримінального закону та законодавства загалом дав підстави сформулювати такі *прийоми системного способу тлумачення*:

1) встановлення місця норми в системі кримінального закону – під час цього прийому правозастосувач встановлює, до якої частини КК, інституту кримінального закону належить норма, що потребує тлумачення. Необхідність використання цього прийому пояснюється потребою врахування структури кримінального закону. Адже норми Загальної частини КК України, як відомо, мають загальний характер і можуть перебувати у зв'язку із будь-якою структурною складовою Особливої частини; найтісніші зв'язки певного інституту кримінального закону можуть знаходитись у межах самого інституту тощо;

2) встановлення інших норм, які перебувають у взаємозв'язку із нормою, що потребує тлумачення, на основі системоутворюючих зв'язків. Будь-який нормативно-правовий акт, зокрема і кримінальний закон, має свою структуру. Крім цього, ще однією властивістю кримінального закону є те, що він є системою. Існування системи обумовлюється існуванням системо-

---

⁴³⁷ Алексеєнко І. Г. Загальнотеоретичні аспекти тлумачення конституції та законів органами конституційної юстиції / І. Г. Алексеєнко // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2000. – № 4. – С. 12.

⁴³⁸ Люблінський П. И. Техника, толкование и казуистика уголовного кодекса / П. И. Люблінський; под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. – М.: Зерцало, 2004. – С. 154.

утворюючих зв'язків. Законодавець розмістив норми кримінального закону у його структурних частинах з огляду на низку обставин: технічні особливості КК; коло відносин, які вони регулюють або охороняють; функції, які вони виконують та ін. із врахуванням зв'язків, які існують всередині кримінального закону як системи;

3) встановлення інших норм, які перебувають у взаємозв'язку із нормою, що потребує тлумачення, на основі системних зв'язків. Окрім системоутворюючих зв'язків кримінального закону, які ще можна назвати внутрішніми, кримінальний закон має і зовнішні зв'язки, оскільки він є структурною частиною більшої системи – системи законодавства. Структурні частини кримінального закону або його приписи перебувають у зв'язках із структурними частинами законодавства і формуються із врахуванням суспільних відносин, які вони регулюють;

4) встановлення юридичної сили всіх норм, які перебувають у зв'язку із нормою, що потребує тлумачення. Без встановлення юридичної сили норм, які перебувають у зв'язку із нормою, що потребує тлумачення, немає можливості обґрунтувати використання тої чи іншої норми під час тлумачення;

5) зіставлення, порівняння і розмежування норм, які перебувають у зв'язку із нормою, що потребує тлумачення. Використовуючи цей прийом правозастосувач має можливість виявити чи реально із використанням певних зв'язків витлумачити норму, що потребує тлумачення; зрозуміти, чи повною мірою здійснене тлумачення, чи виникає необхідність у застосуванні додаткових прийомів або способів тлумачення. Крім цього, виникає можливість встановлення суперечностей між нормами однієї чи різних юридичних сил.

Отже, лише встановлення норм, які перебувають у зв'язку з приписом кримінального закону під час його системного тлумачення, ще не дає підстав для негайного їх використання у цьому тлумаченні. Наприклад, залишається невирішеним питання притягнення до кримінальної відповідальності за незаконне виготовлення самогону з недоброякісної сировини,

що призвело до отруєння людей, оскільки хоч ч. 3 ст. 204 КК України і передбачає кримінальну відповідальність за незаконне виготовлення алкогольних напоїв з недоброякісної сировини (матеріалів), що становлять загрозу для життя і здоров'я людей, а так само незаконний збут таких товарів, що призвело до отруєння людей чи інших тяжких наслідків, однак саможон не можна віднести до алкогольного напою, тому що визначення поняття алкогольного напою закріплене законодавцем у Податковому кодексі України від 2 грудня 2010 р. із вказівкою на те, що поняття, які викладено у ньому, вживаються в такому значенні лише в тексті цього кодексу⁴³⁹. Тому, хоча і є системний зв'язок між приписом кримінального закону та нормативно-правовим актом, використовувати його слід лише ретельно проаналізувавши таку можливість.

Деякі науковці вважають, що можна говорити про наявність певного «алгоритму тлумачення»⁴⁴⁰, тобто про необхідність використання окремих способів тлумачення у певній послідовності. Наприклад, Д. Михайлович пропонує такий схематичний вигляд такого алгоритму: «граматичне тлумачення – логічне тлумачення – системне тлумачення – телеологічне тлумачення – історичне тлумачення». Таке твердження, на нашу думку, не може бути правильним, оскільки таку послідовність можна застосувати лише до окремих ситуацій. Зазвичай послідовність застосування способів необхідно визначати безпосередньо у кожній ситуації. Крім цього, в окремому випадку можлива ситуація, коли у застосуванні певних способів тлумачення взагалі немає потреби, а якимось слід скористатися декілька разів. Водночас користування правилами граматики під час тлумачення чи, наприклад, законами формальної логі-

---

⁴³⁹ Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI (із змінами і доповненнями) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

⁴⁴⁰ Михайлович Д. М. Офіційне тлумачення закону: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Д. М. Михайлович. – Х.: Національний університет внутрішніх справ МВС України, 2003. – С. 11.

ки ще не свідчить про застосування того чи іншого способу тлумачення, на чому ми вже наголошували раніше.

Інші дослідники надають особливого значення та надзвичайної важливості способам тлумачення. Зокрема С. Лисенков зауважує, що логічний спосіб тлумачення полягає у встановленні дійсного змісту норми права шляхом безпосереднього використання законів мислення (формальної логіки) без застосування інших способів тлумачення⁴⁴¹. Ми не погоджуємося з цим висловлюванням, оскільки важко обґрунтовано виокремити такі способи тлумачення, як логічне, системне, історичне та мовне, і сказати, що тлумачення можна здійснити лише одним з них. Дійсно, ці способи відрізняються, мають різні правила, принципи та прийоми тлумачення, проте у той же час взаємодіють.

Наприклад, під час здійснення тлумачення певної норми кримінального закону видається необхідним використання мовного способу тлумачення для з'ясування дійсного смислу певних слів. З'ясовуючи зміст юридичних термінів, використовуємо системний спосіб, оскільки визначення цього терміна можемо знайти у цій самій нормі і в іншій нормі цього ж нормативно-правового акта, або ж у нормі іншого нормативно-правового акта. Після з'ясування смислу термінів використовуємо логічний спосіб тлумачення і отримуємо попереднє тлумачення зазначеної норми закону.

Крім цього, є ще один аргумент на користь одночасного комплексного використання різних способів тлумачення. Вважаємо, що використання лише системного тлумачення кримінального закону може бути обґрунтованим тільки у разі повної систематизації кримінального закону та усунення ознак несистемності законодавства та після використання необхідних прийомів та правил.

У такому разі системний спосіб тлумачення просто «приречений» дати правильний результат. Особа ж, яка тлумачить

---

⁴⁴¹ Лисенков С. Л. Тлумачення (інтерпретація) норм права: причини необхідності, види та способи / С. Л. Лисенков // Законодавство України: науково-практичні коментарі. – 2006. – № 5. – С. 5–7.

кримінальний закон у його зв'язках у теперішньому стані законодавства лише системним способом, має бути готова до можливості неправильного тлумачення. Для усунення негативних наслідків у такому разі слід використовувати й інші способи тлумачення.

Маємо зауважити, що якщо підстав для визначення певного «алгоритму тлумачення» науковцями обґрунтовано не було, а ми взагалі відмовились від необхідності його застосування, то алгоритм застосування прийомів системного тлумачення кримінального закону та його правил цілком можливий.

Відтак прийоми системного тлумачення кримінального закону мають використовуватись у такій послідовності, у якій вони визначені у цьому дослідженні:

1) встановлення місця припису в системі кримінального закону;

2) встановлення інших приписів, які взаємодіють із приписом, що потребує тлумачення на основі системоутворюючих зв'язків;

3) встановлення інших приписів, які взаємопов'язані із приписом, що потребує тлумачення на основі системних зв'язків;

4) встановлення юридичної сили всіх приписів, які перебувають у зв'язку із приписом, що потребує тлумачення;

5) зіставлення, порівняння і розмежування приписів, які перебувають у зв'язку із приписом, що потребує тлумачення.

Щодо правил такого тлумачення, то:

– насамперед потрібно використовувати ті правила системного тлумачення кримінального закону, які ґрунтуються на використанні системоутворюючих зв'язків,

– далі слід використовувати ті, які ґрунтуються на використанні системних зв'язків,

– останніми використовувати ті, які передбачають можливість перевірки отриманого результату використання попередніх правил системного тлумачення кримінального закону.

3.2. Правила системного тлумачення кримінального закону та їх характеристика

Чимала кількість помилок під час кваліфікації суспільно небезпечного діяння пов'язана із небажанням або неможливістю правильно витлумачити ті чи інші приписи кримінального закону у їх системних чи системоутворюючих зв'язках. Зокрема, досить часто особи, від яких насамперед залежить кримінально-правова кваліфікація вчиненого діяння, діють під час ухвалення рішення у кримінальній справі не згідно з нормативно-правовими актами, пов'язаними відповідними зв'язками із кримінальним законом, а коментарями з не завжди оновленою відповідно до чинного законодавства інформацією. Фактично у кримінальному законі немає будь-яких правил його тлумачення. Такі правила поодинокі пропонуються науковцями стосовно окремих способів тлумачення, проте специфіка кримінального закону у цій ситуації не досліджується. В. Навроцький простежує такий негативний, на наш погляд, зв'язок: відсутність в КК правил тлумачення його норм → неправильне встановлення змісту кримінально-правових норм → помилки у кримінально-правовій кваліфікації.

Водночас закріплення таких правил на законодавчому рівні не тільки необхідне з огляду на становлення законності, з врахуванням практики правозастосування, а й цілком можливе з урахуванням сучасних досягнень теорії кримінального права⁴⁴².

Як зауважує Т. Марітчак, перше місце серед причин і умов помилок, які допускаються під час кваліфікації злочинів, за ступенем суб'єктивного сприйняття займає такий фактор, як неясність і суперечливість законодавства⁴⁴³.

---

⁴⁴² Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посібник / В. О. Навроцький. – 2-ге вид. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – С. 265.

⁴⁴³ Марітчак Т. М. Помилки у кваліфікації злочинів: монографія / Т. М. Марітчак. – К.: Атіка, 2004. – С. 137.

Окремі ж кроки у цьому напрямі все-таки здійснюються, зокрема проводиться активна діяльність щодо введення окремого розділу КК на зразок «Терміни та термінологічні звороти кримінального законодавства», на що вже неодноразово зауважували науковці. Проте одні науковці відстоюють думку щодо відокремлення відповідного розділу⁴⁴⁴, інші зауважують про необхідність введення окремої статті чи розділу такого змісту⁴⁴⁵ або виокремлення визначення кримінально-правових термінів у окрему статтю, якою розпочинатиметься кожен розділ Загальної та Особливої частин КК України.

Деякі дослідники не є такими категоричними у своїх висловлюваннях і пропонують створити словник кримінально-правових термінів⁴⁴⁶ або словники, що визначатимуть понятійний склад законодавства⁴⁴⁷.

⁴⁴⁴ Гаухман Л. Нужен новый УК РФ / Л. Гаухман // Законность. – 1998. – № 7 (765). – С. 23; Гаухман Л. Д. Проблемы УК РФ: бланкетность, декларативность, казуистичность / Л. Д. Гаухман // Уголовное право в XXI веке: материалы Международной научной конференции на юридическом факультете МГУ им. М. В. Ломоносова (31 мая – 1 июня 2001 г.). – М.: ЛексЭст, 2002. – С. 59; Кузнецова Н. Ф. Главные тенденции развития российского уголовного законодательства / Н. Ф. Кузнецова // Уголовное право в XXI веке: материалы Международной научной конференции на юридическом факультете МГУ им. М. В. Ломоносова (31 мая – 1 июня 2001 г.). – М.: ЛексЭст, 2002. – С. 12.

⁴⁴⁵ Бойко А. И. Система и структура уголовного права: в 3-х т. Т. III: Структура уголовного права и его идентификация в национальной юриспруденции / А. И. Бойко. – Ростов н/Д: Изд-во СКАГС, 2008. – С. 44; Грищук В. К. Вибрані наукові праці / В. К. Грищук. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – С. 679; Коржанский Н. И. Очерки теории уголовного права / Н. И. Коржанский. – Волгоград: ВСШ МВД РФ, 1992. – С. 35; Пиголкин А. С. Язык советского закона и юридическая терминология / А. С. Пиголкин // Правоведение. – 1968. – № 5. – С. 50; Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія / М. І. Хавронюк. – К.: Юрисконсульт, 2006. – С. 618; Чухвичев Д. В. Кодификационные акты, их специфика и значение в системе права / Д. В. Чухвичев // Государство и право. – 2009. – № 8. – С. 7.

⁴⁴⁶ Миренский Б. А. Законодательная техника и проблемы уголовного права / Б. А. Миренский // Советское государство и право. – 1986. – № 12. – С. 109.

⁴⁴⁷ Арт Л. Ф. Систематизация понятий в актах российского законодательства / Л. Ф. Арт // Систематизация законодательства в Украине: проблемы теории і практики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1999. – С. 84.

Окремі науковці, крім цього, зауважують на те, що кодекс не має замінювати собою підручник і рясніти визначеннями, тому слід визначитись, які поняття включити в КК, а які залишити в науці та теорії кримінального права⁴⁴⁸.

Хоча наявність такого розділу і не стосуватиметься безпосередньо правил тлумачення кримінального закону, проте активно сприятиме однаковому тлумаченню окремих його приписів, допоможе частково врахувати системоутворюючі та системні зв'язки кримінального закону.

Якщо ж охарактеризувати кримінальні кодекси деяких держав ближнього зарубіжжя, то видається, що вони не надто відрізняються від КК України. Правил тлумачення у досліджених КК немає, як і у КК України, проте існують інші відмінності, які мають фрагментарне значення для тлумачення кримінального закону.

Наприклад, немає окремого розділу щодо тлумачення термінів та термінологічних зворотів у КК Естонської Республіки⁴⁴⁹ (але у цьому кодексі не передбачено надання визначення певних термінів у примітках, як у КК України); КК Республіки Таджикистан (проте у примітках до ст. 244 «Крадіжка» є визначення поняття «викрадення»; в примітці до ст. 260 «Фіктивне підприємництво» подано визначення терміна «дохід», який має тлумачитись саме так у цій главі та ін.)⁴⁵⁰; КК Республіки Казахстан (терміни та термінологічні поняття тут роз'яснюються лише у диспозиціях його статей та в декількох примітках, які розміщені в кінці статей. Крім цього, ст. 366 КК називається «Поняття військового злочину» і, відповідно, роз'яснює зміст цього терміна, але ця стаття містить лише диспози-

---

⁴⁴⁸ Кругликов Л. Л. Унификация в уголовном праве / Л. Л. Кругликов, Л. Е. Смирнова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2008. – С. 206; Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України: монографія / З. А. Тростюк. – К.: Атіка, 2003. – С. 53–54.

⁴⁴⁹ Уголовный кодекс Эстонской республики / науч. ред. и перевод с эстонского В. В. Запелалова. – СПб.: Юридический Центр Пресс, 2001. – 262 с.

⁴⁵⁰ Уголовный кодекс Республики Таджикистан (с изменениями и дополнениями на 1 декабря 2001 г.). – СПб.: Юридический Центр Пресс, 2001. – 410 с.

цію)⁴⁵¹; КК Республіки Грузія (тлумачення певних термінів здійснюється в перших частинах окремих статей; ст. 307 КК «Державна зрада» цілком присвячена розкриттю змісту терміна «державна зрада»; у ст. 382 КК «Поняття злочинів проти військової служби» дається визначення відповідного поняття)⁴⁵²; КК Республіки Латвії (визначення термінів надаються безпосередньо в статтях КК)⁴⁵³.

Кримінальні закони деяких країн дещо краще сформульовані у сфері вирішення цієї проблеми. Наприклад, у КК Республіки Узбекистан є розділ восьмий Особливої частини, який цілком присвячений роз'ясненню вживаних у кодексі термінів і називається «Правове значення термінів» (у цьому розділі міститься роз'яснення 45-ти вжитих у цьому кодексі термінів та термінологічних зворотів)⁴⁵⁴; КК Республіки Молдова містить окрему главу XIII, у якій дається визначення певних термінів, що вживаються у цьому кодексі (відмінністю від КК Республіки Узбекистан є те, що роз'яснення кожного терміна винесено в окрему статтю (ст. 120–134 КК)⁴⁵⁵; КК Республіки Білорусь містить у Загальній частині окрему статтю, де надається визначення окремих термінів (ст. 4 має назву «Роз'яснення окремих термінів Кримінального кодексу», і в ній подано визначення 16-ти термінів, які найбільш часто вживаються у КК; крім цього, визначення певних термінів є у примітках, які розміщені на початку окремих глав (зокрема 24, 25, 26, 29, 30, 35, 37) та на початку одного розділу (розділ X))⁴⁵⁶; КК Болгарії після глави

---

⁴⁵¹ Уголовный кодекс Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями на 1 августа 2001 г.). – СПб.: Юридический Центр Пресс, 2003. – 466 с.

⁴⁵² Уголовный кодекс Грузии (с изменениями и дополнениями на 1 августа 2001 г.). – СПб.: Юридический Центр Пресс, 2002. – 409 с.

⁴⁵³ Уголовный кодекс Республики Латвии / науч. ред. А. И. Лукашов. – СПб.: Юридический Центр Пресс, 2003. – 313 с.

⁴⁵⁴ Уголовный кодекс Республики Узбекистан (с изменениями и дополнениями на 15 июля 2001 г.). – СПб.: Юридический Центр Пресс, 2001. – 338 с.

⁴⁵⁵ Уголовный кодекс Республики Молдова / науч. ред. А. И. Лукашов. – СПб.: Юридический Центр Пресс, 2003. – 408 с.

⁴⁵⁶ Уголовный кодекс Республики Беларусь. – СПб.: Юридический Центр Пресс, 2001. – 474 с.

XI Загальної частини цього КК міститься Додаткове положення, у якому у ст. 93 дається роз'яснення змісту певних термінів⁴⁵⁷.

Як вже зауважувалось, правил тлумачення кримінального закону немає у жодному із досліджених КК зарубіжних держав, відповідно немає правила системного способу тлумачення кримінального закону, які хоч інтуїтивно використовуються під час правозастосування, проте ще не набули офіційного визначення та закріплення.

Слід зазначити, що у зв'язку з відсутністю закріплення правил тлумачення кримінального закону в КК під час дослідження вироків у кримінальних справах у Єдиному державному реєстрі судових рішень України простежити використання тих чи інших правил системного тлумачення виявилось неможливим, адже у вироків немає пояснення щодо обґрунтування того чи іншого тлумачення припису кримінального закону. Проте під час вивчення вироків у кримінальних справах виявлено низку зауважень, які можуть засвідчити про можливі порушення внаслідок необґрунтованого тлумачення, а саме:

1. Деякі суди у вироків у кримінальних справах щодо порушення статей КК України із бланкетною диспозицією зазначають лише те, який нормативно-правовий акт було порушено без вказівки на те, порушення яких статей, пунктів, параграфів відбулося.

Наприклад, Рожнятівським районним судом Івано-Франківської області у кримінальній справі № 1-102/2009 від 3 вересня 2009 року щодо обвинувачення особи у вчиненні злочину, передбаченого ст.ст. 263 ч. 1, 15, 263 ч. 1 КК України, у вирокі встановлено: «оцінюючи та аналізуючи детально досліджені у судовому засіданні докази в їх сукупності, суд приходить до висновку, що дії підсудного слід кваліфікувати за ст. 263 ч. 1 КК України, оскільки він носив та зберігав вогнепальну зброю без передбаченого законом дозволу, а також вчинив замах на збут вогнепальної зброї без передбаченого

---

⁴⁵⁷ Уголовный кодекс Республики Болгария. – СПб.: Юридический Центр Пресс, 2001. – 298 с.

законом дозволу»⁴⁵⁸. Однак у жодній частині вироку немає вказівки на те, що положеннями певного закону передбачена обов'язковість отримання дозволу для вогнепальної зброї.

2. Окремі суди у вироках у кримінальних справах щодо порушення статей КК України із бланкетною диспозицією не розкривають суті допущеного порушення. Наприклад, Старосамбірський районний суд Львівської області у кримінальній справі №1-75/2009 від 28 грудня 2009 р. щодо обвинувачення особи у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 286 КК України, у вироку зазначає: «Своїми діями С. порушив вимоги: пунктів 1.1; 1.2, 1.3, абзац 1 п. 1.4, підпункт «б» п. 2.1, підпункт «в» п. 2.8, пунктів 11.2, 12.1, 12.2, 12.3, 12.4, підпункт «б» п. 12.9, пункт 13.3 Правил дорожнього руху України, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 31 грудня 1993 р. № 1094»⁴⁵⁹, проте суть порушень не розкрив.

Відтак вважаємо за необхідне сформулювати та охарактеризувати правила системного тлумачення кримінального закону з огляду на зазначені їх види, визначити особливості їх застосування.

3.2.1. Правила, які виникають із системних та системоутворюючих зв'язків кримінального закону

Маємо зауважити, що хоча нами і обґрунтовується необхідність письмового закріплення відповідних правил системного тлумачення кримінального закону, проте низка правозастосувачів, використовуючи відповідні прийоми та правила, не поєднують їх використання із системним тлумаченням.

---

⁴⁵⁸ Єдиний державний реєстр судових рішень України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.

⁴⁵⁹ Там же.

Наприклад, під час опитування окремої категорії правозастосувачів (слідчих працівників міліції) було встановлено, що вони використовують під час тлумачення приписів кримінального закону його окремі системоутворюючі зв'язки (зв'язки між приписами Загальної та Особливої частин КК України) та системні зв'язки (зв'язки окремих приписів Особливої частини КК України з іншими нормативно-правовими актами законодавства), однак не вказують, що використовують системне тлумачення а отже, не розуміють змісту системного тлумачення.

Враховуючи окреслене, правозастосувачі потребуватимуть роз'яснення окремої термінології та особливостей використання запропонованих у дослідженні правил тлумачення кримінального закону.

Правило: *під час системного тлумачення кримінального закону у разі існування системоутворюючих і системних зв'язків у приписі кримінального закону насамперед слід враховувати його системоутворюючі зв'язки.*

Це правило активно використовується під час правозастосування. Наприклад, Постановою Пленуму Верховного Суду України № 13 від 23 грудня 2005 р. «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» у частині першій вказується на необхідність врахування норми КК України; положення статей Особливої частини КК, якими передбачено додаткові ознаки спеціальних видів таких груп чи організацій⁴⁶⁰.

Крім цього, з огляду на таку послідовність викладу, вказану у Постанові, можна зробити висновок про вказівку на пріоритетність застосування положень Загальної частини.

---

⁴⁶⁰ Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 13 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

Проте, якщо норму кримінального закону неможливо вилучити лише за допомогою системоутворюючих зв'язків, ті ж постанови Пленуму Верховного Суду спрямовують до інших нормативно-правових актів. Наприклад, у п. 6 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 12 від 23 грудня 2005 р. «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» звернено увагу суддів на необхідність використання зв'язку кримінального закону із Кодексом України про адміністративні правопорушення, а саме із статтями 173, 173-1, 174, 178, 179, 181, 181-1, 182, 183 та інші схожі спрямування.

Маємо зауважити, що загалом науковцями та правозастосувачами правильно використовуються системоутворюючі зв'язки норм кримінального закону. Однак деякі зауваження виникають стосовно зв'язків із назвою статті кримінального закону, оскільки періодично під час формулювання кримінального закону законодавець не передбачав необхідності врахування зв'язку норми кримінального закону із назвою статті, де вона розміщена. Звичайно, назва статті кримінального закону має лише інформативну функцію, проте і цю функцію завдяки законодавцю вона не може виконувати належно. Зокрема ст. 156 КК України називається «Розбещення неповнолітніх». Вважаємо, що у цій статті мало б йтися про вчинення певного діяння, потерпілими від якого мали бути хоча б дві особи у віці від 14 до 18 років. Однак уже в першій частині цієї статті частково йдеться про малолітню особу (причому про одну, а не двох чи більше, як зазначено в назві статті). Аналізуючи законодавство, видається, що поняття терміна «неповнолітній» не охоплює поняття терміна «малолітній», адже неповнолітньою є особа від 14 до 18 років, а малолітньою – до досягнення нею 14 років⁴⁶¹.

---

⁴⁶¹ Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 року № 2947-III (із змінами і доповненнями) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>; Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство із змінами та доповн. на 04 вересня 2014 року: (відповідає офіційному текстові). – К.: Алерта, 2014. – С. 4.

Враховуючи зміст диспозиції статті та її зв'язок із назвою статті, слід було б зауважити, що кваліфікувати за частиною першою цієї статті можна було б лише вчинення розпусних дій щодо особи у віці від 14 до 16 років. У другій же частині вказаної статті взагалі йдеться лише про малолітню особу.

Вважаємо, що таку назву статті законодавець обрав без урахування зв'язків кримінального закону із ст. 6 Сімейного кодексу України та змісту диспозиції самої статті. З огляду на це, назва статті мали б звучати так «Розбещення особи, яка не досягла 16-річного віку» або «Розбещення малолітнього чи малолітньої».

Таке зауваження можна обґрунтовувати не лише до вказаної статті. Незрозумілою видається позиція законодавця, коли в частині статей КК України з їх назви розуміємо, що дії можуть бути одноактні або вчинені щодо однієї особи, а інші вже передбачають чисельність, наприклад, ст. 147 «Захоплення заручників», ст. 150 «Експлуатація дітей», ст. 164 «Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей», ст. 171 «Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів», ст. 178 «Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків», ст. 194-1 «Умисне пошкодження об'єктів електроенергетики» та інші. Хоча, на перший погляд, зазначене більше становить проблему лінгвістики, проте це вказує на порушення зв'язків між диспозицією та назвою статті, що може викликати суперечності у разі застосування системного тлумачення кримінального закону.

Так можна охарактеризувати і зв'язок назви розділу із статтями, що в ньому знаходяться. Відтак вже неодноразово науковці звертають увагу законодавця на необхідність зміни назви III розділу КК України «Злочини проти волі, честі та гідності особи» у зв'язку із відмовою від статей у попередньому КК із відповідним об'єктом посягання.

Крім цього, варті уваги і висловлювання щодо необхідності зміни назви розділу XVI «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та

комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку» на «Злочини у сфері комп'ютерної інформації»⁴⁶².

Правило: *під час системного тлумачення кримінального закону слід використовувати системоутворюючі зв'язки з урахуванням їх сили.*

Використання цього правила ґрунтується на тому, що системоутворюючий зв'язок між Загальною та Особливою частинами КК України має бути безпосереднім, жодна норма однієї з частин кодексу не має суперечити чи ставити під сумнів положення іншої частини. Цей висновок зумовлений тим, що кодекс – це звід кримінальних законів, які, звичайно, пройшли процес кодифікації. Як відомо, під час кодифікації закони, які їй піддаються, набувають змін. Ці зміни можуть стосуватися не тільки зовнішнього вигляду викладу певних положень, але й змісту. Видається, якщо виникають суперечності між ухваленими доповненнями до КК України та вже наявним чинним текстом, то тим же законом мають вноситися зміни до КК, щоб їх усунути. Так має бути в ідеалі, але яскравий приклад наводить В. Навроцький щодо того, що терміни Загальної частини не використовуються в тому ж значенні і в Особливій частині. Наприклад, у ч. 4 ст. 28 КК України передбачено, що злочин визнається вчиненим злочинною організацією, ... члени якої за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів... – про злочини говориться у множині. Із окремих статей Особливої частини КК розуміємо, що злочинні організації певних видів можуть створюватися і для вчинення одного злочину. Відтак у ч. 1 ст. 255 КК України йдеться про створення злочинної організації з метою вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину...; ст. 257 КК – про організацію озброєної банди з метою нападу..., участь у такій банді чи вчинюваному

---

⁴⁶² Азаров Д. С. Теоретичні основи розроблення законопроекту, спрямованого на реформування норм про відповідальність за «комп'ютерні» злочини / Д. С. Азаров // Наука і правоохорона. – 2008. – № 1. – С. 64.

нею нападі⁴⁶³. Позиція Пленуму Верховного Суду України у цьому випадку викликає сумніви щодо дотримання правил системного тлумачення кримінального закону, адже у п. 17 своєї Постанови № 13 від 23 грудня 2005 року «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» зазначено: «бандою необхідно визнавати озброєну організовану групу або *злочинну організацію*, яка попередньо створена з метою вчинення кількох нападів на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб або *одного такого нападу*, який потребує ретельної довготривалої підготовки».

Отже, найперше необхідно встановити всі системоутворюючі зв'язки припису кримінального закону. Наприклад, для диспозиції статті Загальної частини кримінального закону характерними є зв'язки між її частинами, із назвою статті, із назвою інституту (розділу) Загальної частини. Саме згідно з такою послідовністю використання системоутворюючих зв'язків статті кримінального закону слід діяти насамперед під час її системного тлумачення. Відтак, якщо виникає необхідність застосування ст. 69-1 КК України «Призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання», то сама диспозиція статті спрямовує до ст. 66, яка є у тому ж розділі Загальної частини і дає роз'яснення того, що саме можна вважати обставинами, які пом'якшують покарання. Отже, маємо тлумачення терміна ст. 69-1 КК України на основі положень диспозиції статті 66 КК України.

У разі потреби після використання для тлумачення приписів Загальної частини системоутворюючих зв'язків у Загальній частині необхідно використати для тлумачення її приписів системоутворюючі зв'язки із положеннями Особливої частини КК України. Наприклад, диспозиція статті Загальної частини кримінального закону може перебувати у зв'язку із диспозицією статті Особливої частини, із санкцією статті Особливої

---

⁴⁶³ Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посібник / В. О. Навроцький. – 2-ге вид. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – С. 263.

частини, із приміткою до статті Особливої частини кримінального закону.

Якщо говорити про зв'язок диспозиції статті Загальної частини та санкції статті Особливої частини кримінального закону, то М. Хавронюк зауважує на те, що лише на дванадцять видів покарань санкції статей Особливої частини КК України передбачають сотні варіантів застосування у різних поєднаннях і пропорціях, водночас передбачено: кілька десятків варіантів застосування штрафу; шість варіантів громадських робіт; три варіанти виправних робіт; три варіанти арешту; сім варіантів обмеження волі; тридцять дев'ять варіантів позбавлення волі⁴⁶⁴.

Такий зв'язок може виявлятися і в іншому вигляді, а саме через колізії, які можуть виникнути між диспозицією статті Загальної частини та санкцією статті Особливої частини КК України. Відтак С. Шапченко зауважує на суперечності, що виникають між положеннями ч. 2 ст. 59 та ч. 3 ст. 289 КК України, а саме:

– ч. 2 ст. 59 КК України передбачає, що конфіскація майна встановлюється за «тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини»;

– в ч. 3 ст. 289 КК України конфіскація майна передбачена як обов'язкове додаткове покарання за незаконне заволодіння транспортним засобом, вчинене за особливо обтяжуючих обставин. Водночас відповідно до ч. 1 ст. 289 КК України таке заволодіння може бути вчинене з будь-якою, зокрема й некорисливою, метою⁴⁶⁵.

---

⁴⁶⁴ Хавронюк М. І. Диференціація кримінальної відповідальності або чи не очікує Україну соціальна катастрофа? / М. І. Хавронюк // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: Міжнародний симпозіум (11–12 вересня 2009 року). – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С. 243.

⁴⁶⁵ Шапченко С. Д. Принцип верховенства права і Кримінальний кодекс України 2001 року: деякі теоретичні, законодавчі та правозастосовчі проблеми / С. Д. Шапченко // Законодавство України: науково-практичні коментарі. – 2002. – № 5. – С. 88.

Виникають і інші аналогічні колізії диспозиції ст. 59 КК України із санкціями окремих статей Особливої частини, зокрема ч. 11 ст. 158, ч. 1 ст. 176, ч. 1 ст. 177, ч. 1 ст. 203-1, ч. 2 ст. 216, ч. 1 ст. 332, ст. 334, ч. 1 ст. 361 та інших.

Можемо зауважити, що такі злочини можуть бути вчинені з корисливою і з хуліганською метою, тому виникає потреба її встановлення під час притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Крім цього, у ч. 1 та ч. 2 ст. 305 КК передбачено «конфіскацію наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що були предметом контрабанди». Однак законодавчо не обґрунтовано, як можна конфіскувати, наприклад, аналоги наркотичних засобів або їх прекурсори, якщо вони відповідно до ст. 1 Закону України від 15 лютого 1995 р. «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» заборонені до обігу на території України⁴⁶⁶ і не можуть перебувати у законній власності особи, яка вчинила діяння, передбачене ст. 305 КК України.

Таку конфіскацію здійснити неможливо, оскільки згідно з ч. 1 ст. 59 КК України «конфіскації майна полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого». Чому законодавець зауважив на обов'язкову конфіскацію цього предмета контрабанди незрозуміло, оскільки як речовий доказ у кримінальній справі він обов'язково буде вилучений і стосовно нього буде ухвалене рішення суддею під час винесення вироку особі, яка вчинила цей злочин.

Правило: використовуючи системоутворюючі зв'язки у системному тлумаченні кримінального закону, необхідно враховувати те, що зазвичай термін може мати легальне тлумачення у тому місці, де він вперше вживається.

---

⁴⁶⁶ Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори: Закон України від 15 лютого 1995 року № 60/95-ВР (із змінами і доповненнями) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

Загалом у чинному кримінальному законі та інших нормативно-правових актах законодавець згідно з правилами законодавчої техніки та логіки здійснює аутентичне (легальне) тлумачення терміна (поняття) у тому місці, де він перший раз його вживає. Тобто, якщо у цій статті немає визначення терміна, то необхідно його шукати у попередньому тексті кодексу, а не у його продовженні. Хоча і в цьому не можна бути цілком переконаним, адже визначення терміна «службова особа» ще донедавна було закріплено законодавцем лише у примітці до ст. 364 КК України, тоді як до цього він вживається у значній частині статей, а саме у ст. 127, 132, 147, 149, 157, 158, 158-1, 159 КК України та інших. Вдалим рішення законодавця було виправити цю технічну помилку, закріпивши визначення терміна «службова особа» у Загальній частині КК України, оскільки цей термін є загальноновживаним для кримінального закону і має бути визначений саме в Загальній частині КК.

Позиції науковців з цього приводу неоднозначні. Наприклад, Л. Брич висловила негативно щодо спроби законодавця доповнити статтю Загальної частини КК України поняттям службової особи. Як вона зауважує, таке доповнення є порушенням принципу системності закону. Л. Брич зазначає, що службова особа – один з кількох, відомих КК, спеціальних суб'єктів злочину, а розкривати у статті Загальної частини КК, яка дає родове поняття, ознаки лише одного з різновидів такого родового поняття нелогічно⁴⁶⁷.

Не можемо цілком погодитись із такою позицією науковця. Справді, закріплення лише однієї дефініції замало для КК України, проте треба із чогось починати; якщо законодавець не вносить до КК України відповідного термінологічного розділу, то не зайвим було б принаймі доповнення дефініціями в такий спосіб. Загалом таку тенденцію можна було б охарактеризувати як позитивну.

---

⁴⁶⁷ Брич Л. П. Про проект закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо відповідальності за корупційні правопорушення» / Л. П. Брич // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична: збірник наукових праць. – 2009. – № 1. – С. 216.

Правило: під час системного способу тлумачення кримінального закону у разі використання безпосередніх чи опосередкованих системних зв'язків кримінального закону слід враховувати юридичну силу нормативно-правових актів, які можуть стати підставою для тлумачення і насамперед використовувати безпосередні зв'язки.

Зокрема, розглядаючи зв'язки норми кримінального закону, яка є у ч. 2 ст. 84 КК України, можна встановити, що взаємопов'язана з такими нормативно-правовими актами: Перелік захворювань, які є підставою для подання в суди матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання, який міститься у Положенні про лікарсько-трудова комісію, затвердженому наказом ДДПВП та МОЗ № 3/6 від 18 січня 2000 р.; Наказ МВС № 256 від 13 травня 1992 року «Про порядок представлення в суди матеріалів про звільнення від дальшого відбуття покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу»; Закон України від 5 липня 2001 р. «Про боротьбу із захворюванням на туберкульоз».

Із цих трьох нормативно-правових актів, як відомо, найвищою юридичною силою володіє закон, проте він не пов'язаний із нормою безпосередньо, що потребує тлумачення, а лише опосередковано. Це означає, що найперше для тлумачення слід застосувати положення, що містяться в Переліку захворювань, які є підставою для подання в суди матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання. (Положення про лікарсько-трудова комісію, затверджене наказом ДДПВП та МОЗ № 3/6 від 18 січня 2000 р.), а тоді вже положення Закону України «Про боротьбу із захворюванням на туберкульоз».

Важливою та необхідною умовою виконання цього правила є встановлення всіх зв'язків норми кримінального закону. Наприклад, у коментарі до ч. 2 ст. 389 КК України М. Хавронюком встановлено системні зв'язки відповідної норми із Законом України від 21 квітня 1999 р. «Про виконавче провадження», чим і обумовлено тлумачення, надане ним до цієї статті. Відтак науковець вважає ухиленням від відбування

громадських робіт нез'явлення для виконання таких робіт, безпосередню відмову виконувати визначену для засудженого роботу тощо⁴⁶⁸. Проте ч. 3 ст. 40 Кримінально-виконавчого кодексу України передбачає, що «ухиленням від відбування покарання у вигляді громадських робіт є: невиконання встановлених обов'язків, порушення порядку та умов відбування покарання, а також притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення, які були вчинені після письмового попередження; невихід більше двох разів упродовж місяця на громадські роботи без поважних причин, а також допущення більше двох порушень трудової дисципліни упродовж місяця, поява на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння»⁴⁶⁹. На захист такої позиції науковця можна було б зауважити, що Кримінально-виконавчий кодекс України прийнятий лише у 2003 році і, можливо тому, науковцем не могли бути враховані його положення, оскільки цей коментар віддруковано також у 2003 році. Однак до того моменту був чинний Виправно-трудоий кодекс України від 23 грудня 1970 року, ч. 3 ст. 82-13 якого передбачала те, що можна вважати ухиленням від громадських робіт. Отже, тлумачення, дане у цьому разі науковцем, порівняно із тлумаченням законодавця значно обмежене, якщо не зважати на слово «тощо».

У іншому коментарі І. Туркевич та Є. Фесенко повністю врахували безпосередні зв'язки норми кримінального закону, закріпленої у ч. 2 ст. 389 КК України, із Кримінально-виконавчим кодексом України і вичерпно вказали, що саме розуміє законодавець під ухиленням від виконання громадських робіт⁴⁷⁰.

---

⁴⁶⁸ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К.: Каннон; А.С.К., 2003. – С. 389.

⁴⁶⁹ Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 липня 2003 року № 1129-IV (із змінами і доповненнями) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

⁴⁷⁰ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2 т. – Т. 2 / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. – С. 478.

3.2.2. Правила, які виникають із використання законів формальної логіки у системному тлумаченні кримінального закону

Як відомо, закони формальної логіки необхідні для будь-якого наукового дослідження. Вони допомагають чіткіше мислити, розрізняти істотне та неістотне і, головне, є інструментом спілкування між людьми, оскільки жорсткі логічні структури, які сприймаються кожним однаково, дозволяють зрозуміти один одного, знайти спільне під час спілкування⁴⁷¹.

Розгляд цього питання як окремого підрозділу та такого виду правил системного тлумачення кримінального закону зумовлено дискусіями серед науковців стосовно розмежувань системного та логічного способів тлумачення.

Дійсно, логіка – це наука про мислення. Системний спосіб тлумачення, як і будь-який інший спосіб, має здійснюватись із використанням законів формальної логіки. Ця наука навчає мислити, розмірковувати для досягнення істини, подає правила та закони здійснення мисленнєвого процесу задля встановлення істини⁴⁷².

Логічні закони є об'єктивними і не залежать від волі та свідомості людини. Влада законів логіки над людиною обумовлена тим, що вони є відображенням у людському мисленні закономірностей об'єктивного світу.

Зокрема зміст і структура правового акта викладаються з дотриманням законів логіки, що виявляється в юридико-логічній формі юридичної техніки.

Крім цього, згідно з логікою до законодавчих актів висуваються такі вимоги: дотримання принципів права, логічна єдність, логічна повнота та системність, логічна послідов-

---

⁴⁷¹ Козлов А. П. Понятие преступления / А. П. Козлов. – СПб.: Юридический Центр Пресс, 2004. – С. 20.

⁴⁷² Челпанов Г. И. Учебник логики / Г. И. Челпанов. – М.: Государственное издательство пилитической литературы «ОГИЗ», 1946. – С. 3.

ність⁴⁷³, що має вагомий вплив на кримінальний закон як законодавчий акт та як систему.

Отже, дотримання вказаних та інших вимог, які диктуються логікою, є основою використання системного тлумачення кримінального закону. Не лише загальнонаукові методи дослідження є базовими для здійснення системного тлумачення, але й закони формальної логіки. Підставою для такої нашої позиції є те, що: по-перше, система законодавства має бути сформована правотворцем логічно із використанням системних зв'язків її елементів; по-друге, під час здійснення системного тлумачення обов'язково мають використовуватися закони формальної логіки, інакше такі умовиводи можуть бути хибними.

Дотримання законів логіки є необхідною умовою досягнення істини у пізнанні і забезпечує правильність розумової діяльності людини. Основними ж рисами правильного мислення, на думку Н. Карамішевої, є визначеність думки, послідовність, несуперечливість у міркуваннях, обґрунтованість висунутих положень⁴⁷⁴. Закони логіки як закони необхідного зв'язку між думками (висловлюваннями) у процесі розумової діяльності людей називають ще формально-логічними законами. У загальній (традиційній) логіці до таких формально-логічних законів належить закон тотожності, закон несуперечності, закон виключення третього, закон достатньої підстави. Проте окрім вказаних законів, науковці пропонують враховувати й наявність інших законів логіки висловлювань, а саме: закон подвійного заперечення, закон ідемпотентності, закон комутативності, закон простої контрапозиції, закон асоціативності, закон дистрибутивності, закон де Моргана⁴⁷⁵.

---

⁴⁷³ Кодифікація законодавства України: теорія, методологія, техніка / Ю. С. Шемшученко, О. І. Ющик, Л. М. Горбунова, М. О. Теплюк, Л. В. Гульченко, В. І. Риндюк; за заг. ред. О. І. Ющика. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – С. 133–134, 138.

⁴⁷⁴ Карамішева Н. В. Логіка: посібник для студентів-правників / Н. В. Карамішева. – Львів: ПАІС, 2000. – С. 124.

⁴⁷⁵ Тофтул М. Г. Логіка: посібник для студентів вищих навчальних закладів / М. Г. Тофтул. – К.: Академія, 2003. – С. 123–127; Хоменко І. В. Логіка – юристам: підручник / І. В. Хоменко. – К.: Четверта хвиля, 1997. – С. 73–81.

Тлумачення законів як різновидність мислення може призвести до істинних суджень про зміст закону лише у тому разі, якщо воно буде правильним. Будь-яке правильне мислення має бути визначеним, послідовним і доказовим. Такому правильному мисленню вчить нас логіка. Тому процес тлумачення законів, щоб бути правильним, має відповідати правилам і законам формальної логіки⁴⁷⁶. Слід зауважити, що питанням встановлення істинності, правильності та хибності присвячено достатньо уваги дослідниками у галузі логіки, зокрема такі питання розглядали І. Герасимова⁴⁷⁷, Г. Челпанов⁴⁷⁸, А. Чкнаверянц⁴⁷⁹ та інші.

І. Герасимова, наприклад, зауважує, що одним із ключових понять семантики є поняття істини, або точніше, істинного значення⁴⁸⁰. Як відомо, порушення вимог законів логіки призводить до неправильного та нелогічного мислення. У практиці мислення трапляються двоякі логічні помилки, пов'язані з порушенням вимог законів логіки: софізми (логічний виверт, який навмисно імітує, наслідую формальну правильність мислення, щоб видати хибне міркування за істинне⁴⁸¹) та паралогізми (хибний висновок, який є наслідком ненавмисного порушення законів і правил логіки⁴⁸²).

⁴⁷⁶ Черданцев А. Ф. Гносеологическая природа толкования права / А. Ф. Черданцев // Советское государство и право. – 1972. – № 10. – С. 108.

⁴⁷⁷ Герасимова И. А. Психология познания и эпистемическая логика / И. А. Герасимова // Логика, психология и семиотика: аспекты взаимодействия: сб. науч. тр. / отв. ред. Б. А. Парахонский. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 21.

⁴⁷⁸ Челпанов Г. И. Учебник логики / Г. И. Челпанов. – М.: Государственное издательство политической литературы «ОГИЗ», 1946. – С. 5.

⁴⁷⁹ Чкнаверянц А. А. Закон тождества (ист.-лит. очерк) / А. А. Чкнаверянц. – М.: Высш. школа, 1961. – С. 15.

⁴⁸⁰ Герасимова И. А. Психология познания и эпистемическая логика / И. А. Герасимова // Логика, психология и семиотика: аспекты взаимодействия: сб. науч. тр. / отв. ред. Б. А. Парахонский. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 21.

⁴⁸¹ Новый словник української мови: в 3 т. / В. Яременко, О. Сліпущоко. – Вид. 2-ге, випр. – К.: Аконтіт, 2003. – Т. 3: П–Я. – С. 361; Український Радянський Енциклопедичний словник: в 3 т. / редкол.: ... А. В. Кудрицький (відп. ред.) та ін. – 2-ге вид. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1987. – Т. 3 – С. 262.

⁴⁸² Новый словник української мови: в 3 т. / В. Яременко, О. Сліпущоко. – Вид. 2-ге, випр. – К.: Аконтіт, 2003. – Т. 2: К–П. – С. 534; Український Радянський Енциклопедичний словник: в 3 т. / редкол.: ... А. В. Кудрицький (відп. ред.) та ін. – 2-ге вид. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1987. – Т. 2 – С. 624.

А. Чкнаверянц пояснює, що правильність характеризує думку зі сторони її структури, способу зв'язку, істинність – зі сторони відношення думки до об'єктивної дійсності, яке неможливо встановити без аналізу конкретного змісту цієї думки. Видається, що правильність мислення (доведеність, несуперечливість, послідовність) ще не є істиною⁴⁸³. Для здійснення системного тлумачення та встановлення дійсного змісту тексту закону на основі структури та способів зв'язку вагоме значення має правильність і істинність. Оскільки логіка – універсальна наука, то її категорії активно використовуються і в науці кримінального права⁴⁸⁴.

Закони логіки в результаті суспільної практики набули аксіоматичного характеру. Наприклад, закон тотожності виражає те, що залишається в речах відносно постійним, стійким упродовж певного часу. Закон несуперечності відображає те, що предмет не може одночасно мати несумісні ознаки. Закон виключення третього підтверджує, що предмет не може мати і не мати одночасно ту чи іншу ознаку: він або має цю ознаку, або ні. Закон достатньої підстави відтворює необхідний зв'язок усіх явищ⁴⁸⁵. Проте деякі науковці заперечують закон достатньої підстави як такий⁴⁸⁶. Кожному закону логічного мислення відповідають якісь вимоги. Якщо закони логічного мислення порушити не можна, то на практиці простежується безліч прикладів порушення вимог тих чи інших законів.

Відповідно до поглядів В. Бабаєва специфіка логіки права обумовлена не існуванням в арсеналі досліджень законів і правил логіки чи навіть вимог логіки діалектичної, вона

---

⁴⁸³ Чкнаверянц А. А. Закон тождества (ист.-лит. очерк) / А. А. Чкнаверянц. – М.: Высш. школа, 1961. – С. 15.

⁴⁸⁴ Вопленко Н. Н. Ошибки в правоприменении: понятие и виды / Н. Н. Вопленко // Советское государство и право. – 1981. – № 4. – С. 39; Грищук В. К. Вибрані наукові праці / В. К. Грищук. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – С. 303.

⁴⁸⁵ Чкнаверянц А. А. Закон тождества (ист.-лит. очерк) / А. А. Чкнаверянц. – М.: Высш. школа, 1961. – С. 10.

⁴⁸⁶ Ивин А. А. По законам логики / А. А. Ивин. – М.: Мол. гвардия, 1983. – С. 130.

визначається характерними ознаками самого права як явища з його сутністю і типом. Нормативність права, наприклад, вимагає особливої процедури реалізації державної волі в закон, наявності закріплених у законодавстві правових понять і визначень, сформульованих за законами логіки, логіко-юридичної структури правових норм тощо. Системність як ознака права необхідністю вбачає діалектичний зв'язок права і суспільних відносин, які ним визначаються, а також взаємодію і узгодженість структурних підрозділів правової системи. Вимоги діалектичної та формальної логіки під час аналізу державно-правових явищ змінюють право як таке. Особливими є лише їх вияви, що обумовлено специфічними рисами права⁴⁸⁷.

Через те, що закони логіки є об'єктивними, природними законами мислення, вони діють у кожному правильному мисленні, незалежно від бажання і свідомості суб'єкта, що мислить, і навіть у мисленні тих, хто ніколи не вивчав логіки і не має ніякого поняття про ці закони. Формально-логічні закони мислення мають загальносуспільний характер.

Характеризуючи закон *тотожності*, видається, що люди, які користувалися одними і тими ж предметами, помічали, що ці предмети з часом змінюються. Змінювались також і знаряддя праці, з якими їм необхідно було мати справу щодня: на них з'являлись подряпини, плями, змінювався їх колір, гостре знаряддя ставало з часом тупим тощо. Але ці зміни в знаряддях праці були настільки незначними, несуттєвими, що один предмет цілком можна було відрізнити від іншого, адже, незважаючи на всі зміни, річ зберігала свою відносну тотожність. Більше того, ця постійна мінливість речей не заважала їх звичному застосуванню і призначенню, їх продовжували використовувати в тих же цілях.

До прикладу, скільки змін і доповнень внесено до КК України за досить короткий для існування держави час, проте він виконує ту ж функцію та завдання, які були поставлені

---

⁴⁸⁷ Бабаев В. К. Логика в сфере права: понятие и основные направления исследования / В. К. Бабаев // Советское государство и право. – 1979. – № 7. – С. 45.

перед цим законодавчим актом ще в перший день набуття ним чинності.

Суть закону тотожності Арістотель прокоментував у «Метафізиці» так: «Без сумніву, що ті, хто мають намір брати участь один з одним у розмові, повинні скільки-небудь розуміти один одного. Якщо цього не відбувається, яка можлива у них один з одним участь у розмові? Тому-то кожне з імен повинно бути зрозуміле і розмовляти про що-небудь, при цьому – не про кілька речей, а тільки про одну; якщо ж у нього є кілька значень, то потрібно роз'яснити, яке з них (у нашому випадку) мається на увазі»⁴⁸⁸.

Отже, дотримуючись закону тотожності, інтерпретатор не повинен під час судження замінювати один предмет судження іншим, одну ознаку предмета, явища іншою тощо. Порушення закону тотожності може призвести до зменшення або збільшення обсягу певного поняття, яке використане законодавцем, і, як наслідок, до необґрунтованого розширюваного або обмежувального тлумачення⁴⁸⁹. Як зауважують О. Белокуров⁴⁹⁰, Є. Кісілюк⁴⁹¹, І. Козаченко⁴⁹², М. Мінаєв⁴⁹³, І. Паньонко⁴⁹⁴,

---

⁴⁸⁸ Конверський А. Є. Логіка: підручник для студентів юридичних факультетів / А. Є. Конверський. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – С. 24.

⁴⁸⁹ Черданцев А. Ф. Вопросы толкования советского права / А. Ф. Черданцев. – Свердловск: Свердловский юридический институт, 1972. – С. 65.

⁴⁹⁰ Белокуров О. В. Пределы толкования уголовного закона / О. В. Белокуров // Пять лет действия УК РФ: итоги и перспективы: материалы 11-ой Международной научно-практической конференции, состоявшейся на юридическом факультете МГУ им. М. В. Ломоносова (30–31 мая 2002 г.). – М.: ЛексЭст, 2003. – С. 175.

⁴⁹¹ Кісілюк Є. Встановлення оціночних понять при кваліфікації злочинів / Є. Кісілюк // Проблеми вдосконалення підготовки слідчих та експертів в умовах реформування правоохоронної системи в Україні: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Львів: Львівський юридичний інститут МВС України, 2005. – С. 103.

⁴⁹² Козаченко І. А. Язык – душа и совесть уголовного закона / И. А. Козаченко // Правоведение. – 2003. – № 2 (247). – С. 112.

⁴⁹³ Мінаєв М. Деякі логіко-граматичні особливості формулювання диспозиції статті 204 Кримінального кодексу України та їх вплив на кримінально-правову кваліфікацію / М. Мінаєв // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 1. – С. 84.

Ю. Петров⁴⁹⁵, підміна одного поняття іншим під час застосування кримінального закону має наслідком грубі порушення законності.

Вимоги логічного закону тотожності необхідно дотримуватися: а) в юридичній теорії (під час створення теорії права) і правотворчості (під час розробки і формулювання нормативно-правових актів як самототожних висловлювань, у яких юридичні терміни повинні мати чітко визначений юридичний зміст); б) під час кваліфікації (юридичній оцінці) злочинів; в) під час застосування нормативно-правових актів. На практиці порушення вимог, що виникають із закону тотожності, під час здійснення системного тлумачення призводять до таких логічних помилок, як «змішання юридичних термінів», «перекручення змісту понять», «використання юридичних термінів у неюридичному значенні»⁴⁹⁶. У той же час, як зауважує Г. Челпанов, закон тотожності застосовується зазвичай до понять та ознак, оскільки вони в процесі мислення мають залишатись тотожними собі, інакше буде порушено правильність мислення⁴⁹⁷. Слушними та схожими за змістом є думки С. Хижняка, який зазначає, що головним для формування змісту терміна може вважатись логічний фактор – зв'язок термінів з визначеними поняттями як формою мислення, що виражає дійсність⁴⁹⁸.

Як зазначає Н. Пікуров, дійсно важливо точно визначити лексичні межі терміна, тобто слова чи словосполучення, що дає йому ім'я⁴⁹⁹. Таку проблему не можна залишити без уваги,

---

⁴⁹⁴ Паньонко І. Тлумачення протиправних діянь: семантико-правовий аспект / І. Паньонко // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – 2001. – № 2. – С. 161.

⁴⁹⁵ Петров Ю. А. Азбука логичного мышления / Ю. А. Перов. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – С. 8.

⁴⁹⁶ Карамішева Н. В. Логіка: посібник для студентів-правників / Н. В. Карамішева. – Львів: ПАІС, 2000. – С. 128.

⁴⁹⁷ Челпанов Г. И. Учебник логики / Г. И. Челпанов. – М.: Государственное изд-во политической литературы «ОГИЗ», 1946. – С. 56.

⁴⁹⁸ Хижняк С. П. Терминология права, терминологические словари и принципы их составления / С. П. Хижняк // Правоведение. – 1994. – № 3. – С. 98.

⁴⁹⁹ Пікуров Н. И. Уголовное право в системе межотраслевых связей: монография / Н. И. Пікуров. – Волгоград: ВЮИ МВД России, 1998. – С. 130.

оскільки більшість термінологічних зворотів складається з одного або двох інших термінів та слів загального вжитку. Якщо тлумачиться термін, який є лише частиною термінологічного звороту, то логічно припустити, що в результаті системного тлумачення дати правильне визначення термінологічному звороту не видасться можливим.

Хоча необхідність ретельного розмежування термінів та термінологічних зворотів науковцями доведена, проте через неухважність, можливо через незнання та бажання зменшити обсяги кримінального закону, чи то за бажанням уникнути тавтології, законодавець вже з перших статей КК допускає розірвання термінологічного звороту. Відтак розділ VI має назву «Співучасть у злочині», у ст. 26 дається визначення терміна «співучасть у злочині», але в той же час назва самої статті звучить «Поняття співучасті», хоча, на нашу думку, мало б бути «Поняття співучасті у злочині» або «Поняття співучасті у вчиненні злочину». Крім цього, логічним продовженням цього термінологічного ряду мав би бути термін «співучасник злочину», а ми маємо назву ст. 27 «Види співучасників», а не «Види співучасників злочину». З іншого боку, помилка у вказаному прикладі не має якихось негативних юридичних наслідків, оскільки назва статті є лише інформативною і було б гірше, якби назва статті містила правильний термінологічний зворот, а у змісті диспозиції була б помилка.

Поширеною в практичному мисленні людей є також помилка суб'єктивного перекручування змісту юридичних понять, коли суб'єкти права не зацікавлені в об'єктивності своїх оцінок, рішень, постанов, інструкцій тощо і інтерпретують їх на свою користь із врахуванням лише тих приписів, які вигідні їм під час застосування.

Використання ж юридичних термінів у неюридичному значенні й, навпаки, неюридичних термінів у юридичному значенні призводить до неточності, розпливчастості формулювань, невизначеності сфери дії норм права. Наприклад, часто простежуємо так званий термін кримінального права «злочинець», проте, на нашу думку, доцільним є вживання іншого

юридичного терміна – «особа, яка вчинила злочин», оскільки саме він вживається в КК України. Хоча згідно з юридичною лінгвістикою навіть під час формулювання одного і того ж терміна є невдалі конструювання термінів. Наприклад, в ч. 4 ст. 41 КК України йдеться: «Особа, що виконала явно злочинний наказ або розпорядження...», а мало б бути: «Особа, яка виконала явно злочинний наказ або розпорядження...», і таких помилок використання юридичних термінів є безліч.

Отже, можемо сформулювати таке правило системного тлумачення кримінального закону: **якщо у законодавчому акті, який пов'язаний із кримінальним законом системними зв'язками, зазначено, що певні терміни, які використовуються у ньому, тлумачаться так тільки тут, то застосовувати їх у цьому ж значенні до кримінального закону не можна.**

З огляду на таке правило правильною вважаємо позицію тих науковців, які зауважують, що терміни, встановлені для одного правового акта, без достатньої підстави не повинні вживатися в іншому нормативному акті⁵⁰⁰. Проте результати тлумачення відрізняються від зазначеного.

Наприклад, у ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України «Визначення основних термінів Кодексу» на відміну від положень чинного КК України існує аутентичне тлумачення 26-ти термінів, частина з яких безпосередньо стосується КК України. Відтак у КК України вживаються такі терміни, роз'яснені ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України: «суддя», «прокурор», «слідчий», «близькі родичі та члени сім'ї», «малолітня особа», «неповнолітня особа» та ін. Однак виникає необхідність зауважити на текст статті, який передуює визначенню термінів, а саме: «терміни, що їх вжито в цьому кодексі, якщо немає окремих вказівок, мають таке значення...»⁵⁰¹.

---

⁵⁰⁰ Кругликов Л. Л. Унифікація в уголовном праве / Л. Л. Кругликов, Л. Е. Смирнова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2008. – С. 148.

⁵⁰¹ Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 року № 1001-05 (із змінами і доповненнями) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

Тому, хоч норми матеріального та процесуального права мали б перебувати у взаємозв'язку з огляду на функціональний зв'язок їх норм, для тлумачення приписів кримінального закону маємо використовувати інші зв'язки.

Щодо тлумачення терміна «близькі родичі», то на перший погляд із ним мало б бути найменше проблем, проте існує декілька його визначень. Наприклад, за Кримінальним процесуальним кодексом України «близькі родичі та члени сім'ї» це «чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі» (п. 1 ст. 3); Цивільний кодекс України в дужках визначає їх як «батьки, діти, брати, сестри» (ч. 1 ст. 68)⁵⁰². З огляду на те, що за вказівкою у Кримінальному процесуальному кодексі України терміни, витлумачені у ст. 3, вживаються у такому значенні лише для нього, а в ч. 1 ст. 9 Цивільного кодексу України зазначається «положення цього Кодексу застосовуються до врегулювання відносин, які виникають у сферах використання природних ресурсів та охорони довкілля, а також до трудових та сімейних відносин, якщо вони не врегульовані іншими актами законодавства», видається, що близькими родичами у кримінальному законі слід визнавати батьків, дітей, братів та сестер.

Проте п. 12 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 2 від 7 лютого 2003 р. «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» спрямовує під час визначення поняття «близькі родичі» саме до п. 11 ст. 32 КПК України (1960 року), так тлумачили ці положення і низка

---

⁵⁰² Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV (із змінами і доповненнями) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

науковців⁵⁰³ до моменту набуття чинності нового Кримінального процесуального кодексу України; деякі з них просто уникають тлумачення цього поняття⁵⁰⁴.

Законом достатньої підстави фіксується факт того, що істинність однієї думки має бути обґрунтована іншими думками, обґрунтованість яких не викликає сумнівів⁵⁰⁵. Або всяке судження перед тим, як воно визнається істинним, обов'язково має бути обґрунтованим.

Історично цей закон був відкритий і сформульований значно пізніше, ніж закони тотожності, суперечності та виключення третього, а саме у XVII ст. Готфрідом Лейбніцем⁵⁰⁶. Отже, не може виникнути жодних сумнівів у тому, що особа вчинила терористичний акт, якщо вона застосувала зброю, вчинила вибух, підпал чи інші дії, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення або з метою впливу на ухвалення рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також

---

⁵⁰³ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С. С. Яценко. – 2-ге вид., переробл. та доповн. – К.: А.С.К., 2003. – С. 126, 243, 323, 391; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 4-те вид., переробл. та доповн. – К.: Юридична думка, 2007. – С. 269; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2 т. – Т. 1 / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. – С. 295.

⁵⁰⁴ Науковий коментар Кримінального кодексу України / професор М. Й. Коржанський. – К.: Атіка; Академія; Ельга-Н, 2001. – С. 187–188, 211, 253.

⁵⁰⁵ Чкнаверянц А. А. Закон тождества (ист.-лит. очерк) / А. А. Чкнаверянц. – М.: Высшая школа, 1961. – С. 10.

⁵⁰⁶ Конверський А. Є. Логіка: підручник для студентів юридичних факультетів / А. С. Конверський. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – С. 31.

погрожувала вчиненню зазначених дій з тією ж метою, оскільки визначення терміна «терористичний акт» передбачено ч. 1 ст. 258 КК України і не може бути будь-якого іншого його трактування. На думку А. Шейко, логічну форму достатньої підстави набуває судження про те, що під доведеністю думки розуміють таке судження про дійсність, такі думки, під час яких не тільки повідомляється про істинність якого-небудь судження, а й вказуються підстави, відповідно до яких це судження необхідно вважати істинним⁵⁰⁷. Згідно з таким законом формальної логіки, як закон достатньої підстави, можна стверджувати, що істинним є те, що особа, яка вчинила дії, передбачені диспозицією ч. 1 ст. 258 КК України, вчинила терористичний акт. Як зауважує О. Черданцев, припущення та здогадки відповідно до закону достатньої підстави неприпустимі. Висунуте припущення обов'язково має бути доведене або спростоване в процесі інтерпретації⁵⁰⁸.

Правило: якщо у КК України чітко вказано на необхідність використання зв'язку із певним нормативно-правовим актом, то слід скористатися саме цим актом, а не іншим, хоч він і перебуває у зв'язку із цією нормою.

Вважаємо, що особливих проблем під час використання такого правила не повинно виникати. Водночас, як зауважує П. Андрушко, хоча у КК багато норм із бланкетними диспозиціями, окремими його нормами передбачена відповідальність за діяння, порядок та підстави вчинення яких галузевим законодавством або взагалі не врегульовані, або врегульовані нечітко. Як приклад, науковець наводить ст. 142 КК України, якою передбачено відповідальність за незаконне проведення медико-біологічних, психологічних або інших дослідів над людиною, якщо це створює небезпеку для її життя чи здоров'я. Але

---

⁵⁰⁷ Шейко А. Н. Правила логического доказательства / А. Н. Шейко. – К.: Изд-во Киевского ун-та, 1956. – С. 6.

⁵⁰⁸ Черданцев А. Ф. Вопросы толкования советского права / А. Ф. Черданцев. – Свердловск: Свердловский юридический институт, 1972. – С. 67.

законодавчих актів, у яких би регулювався порядок проведення таких дослідів або хоча б давалось визначення, що слід розуміти під такими дослідями, фактично немає (окрім припису у ч. 2 ст. 28 Конституції України, згідно з яким «жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідям»)⁵⁰⁹.

Ми підтримуємо у своїх дослідженнях думку М. Ковальова, який зауважив, що у разі використання бланкетної диспозиції необхідно точно вказати, які інші законодавчі акти має на увазі відповідна стаття, а саме їх назву та дату прийняття⁵¹⁰. На підтримку такої позиції висловлюються й інші науковці, наприклад, А. Жалінський. Він зауважує, що прийнято вважати, що бланкетна диспозиція відсилає до норми і відповідно до понять інших галузей права. Але відсилка в нормах не завжди чітко визначає адресата, тобто приналежність норми, до якої відсилають. До того ж, тлумачення поняття принципово ускладнюється, коли його приналежність, тобто правова природа, однозначно не визначена у КК⁵¹¹.

Л. Гаухман пропонує включити до змісту бланкетних диспозицій статей Особливої частини КК обов'язкові додатки, які б містили всі вказані закони або їх окремі норми, що мали б значення для правової оцінки вчиненого⁵¹². Це сприяло б підвищенню рівня правосвідомості громадян і, як наслідок, правослужняності, зручності застосування кримінально-правових норм правозастосовними органами, економії часу їх працівників, який витрачається на пошук (під час застосування чинного КК) законів та інших нормативних актів, на які здійснено посилання у цих бланкетних диспозиціях.

---

⁵⁰⁹ Андрушко П. Законодавча техніка нового Кримінального кодексу / П. Андрушко // Нова політика. – 2001. – № 5. – С. 10.

⁵¹⁰ Ковалев М. И. О технике уголовного законодательства / М. И. Ковалев // Правоведение. – 1962. – № 3. – С. 145.

⁵¹¹ Жалинский А. Э. О соотношении уголовного и гражданского права в сфере экономики / А. Э. Жалинский // Государство и право. – 1999. – № 12. – С. 52.

⁵¹² Гаухман Л. Нужен новый УК РФ / Л. Гаухман // Законность. – 1998. – № 7 (765). – С. 24.

Найбільш чітко виявляється використання взаємозв'язків кримінального закону із нормативно-правовими актами виконавчих органів у разі вживання законодавцем у кримінальному законі приписів із бланкетною диспозицією. Відтак, якщо у диспозиції статті йдеться про незаконність певних дій, то не обов'язковим є спрямування саме до законів.

Така обов'язковість може бути у разі вживання таких словосполучень: «*встановленого законом*», як-от у ч. 1 ст. 143, ч. 4 ст. 157, ч. 1 ст. 158-2, ч. 1 ст. 159-1, ст. 166, ч. 1 ст. 175 КК України та ін.; «*згідно з законом*», як у ч. 1 ст. 233 КК України; «*не передбачених законом*», як у ч. 1 ст. 260 КК України; «*без передбаченого законом*», як зазначено у ч. 1 ст. 263, ч. 1 ст. 265 КК України; «*охоронюваним законом*» ч. 2 ст. 359, ч. 1 ст. 364 КК України. У разі ж вживання поняття «незаконні дії» або відсутності відповідного закону слід звернутись до нормативно-правових актів чи підзаконних нормативно-правових актів. Наприклад, щоб правильно витлумачити ст. 216 КК України щодо поняття «незаконні дії» слід звернутись до Положення про виготовлення, зберігання, продаж марок акцизного податку та маркування алкогольних напоїв і тютюнових виробів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2010 р. № 1251, та Положення про порядок виробництва, зберігання, продажу контрольних марок та маркування примірників аудіовізуальних творів чи фонограм, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 2000 р. № 1555.

Крім цього, у нормах кримінального закону, зокрема в його Загальній частині, є вказівка на використання положень міжнародних договорів (ч. 5 ст. 3; ч. 4 ст. 6; ч. 1 ст. 7; ст. 8; ст. 10), Закону України «Про амністію» (ч. 1 ст. 74, ст. 85, ст. 86), інших законів (ч. 1 ст. 43), акта помилування (ч. 1 ст. 74, ст. 85). Також існують чіткі вказівки на необхідність використання положень конкретних галузей законодавства, зокрема адміністративного. Наприклад, в ч. 2 ст. 78, ч. 5 ст. 79, ч. 5 ст. 83 йдеться про адміністративні стягнення, що спрямовує до адміністративного законодавства.

Найбільш проблематичним є встановлення системних зв'язків приписів кримінального закону, що стосується охорони відносин у сфері господарської діяльності, оскільки вони регламентуються розгалуженою системою нормативно-правових актів, прийнятих державними органами влади різних рівнів⁵¹³.

Закон несуперечності. Цей закон у загальній логіці (або ще закон протиріччя⁵¹⁴ чи закон суперечності⁵¹⁵) формулюється так: не можуть бути водночас істинними два суперечливих висловлювання – стверджувальне і заперечне – про один і той же предмет, у одному і тому ж відношенні⁵¹⁶. На думку А. Івіна, цей закон викликає найбільше зацікавлення у науковців⁵¹⁷. Умови виконання цього закону логіки передбачають те, що предмети та явища постійно змінюються і розвиваються, вони володіють певними якостями, які з часом з'являються, змінюються або зникають, тому висновки щодо предмета чи явища можна робити у цьому контексті лише тоді, коли вони досліджуються за однакових умов.

Порушення вимог цього закону під час правотворення може негативно вплинути на використання системного способу тлумачення кримінального закону, адже воно викликає суперечності в чинному законодавстві, суперечності в правозастосуванні, непослідовність у міркуваннях або протилежність наслідків у двох послідовних міркуваннях, хоча, на перший погляд, вони є правильними.

---

⁵¹³ Берзін П. С. Поняття «незаконне використання» у статті 229 Кримінального кодексу України (проблеми визначення та тлумачення) / П. С. Берзін // Законодавство України: науково-практичні коментарі. – 2003. – № 4. – С. 24.

⁵¹⁴ Конверський А. Є. Логіка: підручник для студентів юридичних факультетів / А. Є. Конверський. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – С. 120.

⁵¹⁵ Жалинский А. Э. О соотношении уголовного и гражданского права в сфере экономики / А. Э. Жалинский // Государство и право. – 1999. – № 12. – С. 98.

⁵¹⁶ Карамішева Н. В. Логіка: посібник для студентів-правників / Н. В. Карамішева. – Львів: ПАІС, 2000. – С. 129.

⁵¹⁷ Ивин А. А. По законам логики / А. А. Ивин. – М.: Мол. гвардия, 1983. – С. 120.

Як зауважує О. Панчак щодо кримінального закону, використовуючи закон несуперечності, слід зважати на те, що закон не містить суперечливих положень. Водночас слід враховувати законодавчі приписи, якими формулюються загальні правила та винятки з них. Під час тлумачення таких «загальних» правил слід чітко визначити їх кількісні характеристики, щоб не отримувати суперечливих положень⁵¹⁸.

Зокрема, загальним правилом є те, що особа, яка вчинила дії, передбачені ч. 1 ст. 307 КК України, а саме незаконно придбала, зберігала та перевозила з метою збуту наркотичні засоби, притягується до кримінальної відповідальності. Винятком із цього загального правила є положення ч. 4 ст. 307 КК України про те, що особа, яка добровільно здала наркотичні засоби і сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом, звільняється від кримінальної відповідальності за їх незаконне придбання, зберігання та перевезення, тобто така особа не притягується до кримінальної відповідальності.

Однак під час застосування цього закону логіки у системному тлумаченні кримінального закону слід пам'ятати, що два протилежні (контрарні) судження, про які йдеться, на відміну від двох суперечних, можуть бути одночасно хибними⁵¹⁹. Закон протиріччя взаємопов'язаний із законом виключення третього, що і стало підставою для виникнення у деяких науковців враження про їх ідентичність, але у цьому разі точніше буде говорити про доповнення одного закону іншим.

Закон виключення третього. Як зауважує А. Конверський, згідно із законом виключення третього до процесу міркування є така вимога, з якої розуміємо, що з двох суперечливих суджень, в одному з яких стверджується те, що заперечується у другому, одне обов'язково істинне⁵²⁰.

---

⁵¹⁸ Панчак О. Г. Врахування основних законів формальної логіки при доктринальному тлумаченні закону про кримінальну відповідальність / О. Г. Панчак // Форум права. – 2010. – № 1. – С. 290.

⁵¹⁹ Тофтул М. Г. Логіка: посібник для студентів вищих навчальних закладів / М. Г. Тофтул. – К.: Академія, 2003. – С. 120.

⁵²⁰ Конверський А. Є. Логіка: підручник для студентів юридичних факультетів / А. Є. Конверський. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – С. 29.

Такої ж позиції у дещо іншій інтерпретації дотримуються й інші науковці, зокрема М. Бабаянц, В. Жеребкін, Н. Карамішева, М. Тофтул, І. Хоменко та інші. Всі ці науковці погоджуються також у тому, що такий закон формальної логіки, як виключення третього, не можна застосовувати до майбутнього, оскільки про його неспроможність у цій ситуації висловлювався ще Арістотель⁵²¹.

Закон виключення третього діє лише між суперечними судженнями – загальностверджувальним і частковозаперечним, загальнозаперечним і частковостверджувальним, одиничним стверджувальним і одиничним заперечним⁵²².

Крім цього, вагомою умовою застосування закону виключення третього є дотримання вимог інших законів формальної логіки. Якщо порушується вимога одного із законів формальної логіки, то стає неможливим застосування закону виключення третього⁵²³. Закон виключення третього застосований тільки до суперечних суджень⁵²⁴.

Загалом можна зауважити, що суть закону виключення третього, як і закону протиріччя, полягає у використанні зв'язку між протилежними висловлюваннями, які розглядаються за однакових умов. У разі недотримання такої вимоги однакових умов, за яких розглядаються суперечні висловлювання, не можна говорити і про можливість використання закону виключення третього.

Зокрема, якщо у кримінальному законі, а саме у ч. 1 ст. 115 КК України, сформульовано, що вбивство – це умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині, і водночас ст. 119 КК України передбачає під час вчинення вбивства і необережну форму вини, то не можна використати закон

---

⁵²¹ Хоменко І. В. Логіка – юристам: підручник / І. В. Хоменко. – К.: Четверта хвиля, 1997. – С. 71.

⁵²² Тофтул М. Г. Логіка: посібник для студентів вищих навчальних закладів / М. Г. Тофтул. – К.: Академія, 2003. – С. 121.

⁵²³ Бабаянц М. С. Закон исключения третьего / М. С. Бабаянц. – М.: Высшая школа, 1962. – С. 65.

⁵²⁴ Жеребкін В. Є. Логіка: підруч. для юрид. вузів і фак-тів / В. Є. Жеребкін. – Х.: Основа, 1995. – С. 102.

протиріччя або закон виключення третього і сформулювати висловлювання так: С. вчинив вбивство через необережність або С. не вчиняв вбивства через необережність, адже за такого формулювання і перше і друге висловлювання будуть хибними, оскільки вбивство може бути лише умисним. У цьому разі ці формулювання зводяться до нісенітниці через відмінні умови, які охоплюють їх. Якби ч. 1 ст. 115 КК України залишити без змін, а ч. 1 ст. 119 КК України викласти в такій редакції: «протиправне заподіяння смерті, вчинене через необережність», то умови висловлювань стали б однаковими. Тоді б чітко можна було сказати, що С. не вчиняв вбивство через необережність, С. протиправно заподіяв смерть через необережність.

Крім зазначеного, слід зауважити, що у правовій практиці можуть виникати і такі ситуації, коли закон виключення третього не можна застосовувати. Така ситуація можлива із урахуванням презумпції невинуватості. Наприклад, якщо не доведено, що саме ця людина є винною, то не можна сказати: «ця особа вчинила цей злочин» і «ця особа не вчинила цей злочин»⁵²⁵.

Загалом можна констатувати, що основні закони формальної логіки дозволяють застосовувати правила системного тлумачення за правильних умов, тобто:

– всі терміни, термінологічні звороти тощо під час використання системного способу тлумачення повинні мати відповідне чітке поняття;

– це поняття за однакових умов має бути тотожним самому собі;

– використовувати системний спосіб тлумачення необхідно за однакових умов (наприклад, чинні нормативно-правові акти і зв'язки нормативно-правових актів, чинних в один період часу і т. ін.).

Водночас слід взяти до уваги й інші категорії логіки, які є визначальними під час правотворчості та правозастосування. Відтак понятійний апарат визначає загальну логічну

---

⁵²⁵ Хоменко І. В. Логіка – юристам: підручник / І. В. Хоменко. – К.: Четверта хвиля, 1997. – С. 73.

культуру дії законодавця. З поняття починається логічне буття будь-якого правового нормативу. Жодна правова норма як результат правового мислення не може бути сконструйована без конкретної системи понять, які надають правовій нормі логічного смислу, обумовлюють її логічний рух у практичному застосуванні. Саме правове мислення є визначеним понятійним процесом, що зумовлює ті чи інші уявлення, ідеї, переконання, які втілюються в нормативно-правових судженнях. Специфіка правового мислення полягає в тому, що, відображаючи соціальну дійсність, воно водночас широко використовує не лише значний пласт буденних, неправових понять, але й поняття, спеціально сконструйовані – правові поняття. З давніх часів до цього виду понять висувають високі вимоги, значущою серед яких є смислова однозначність. Правова логіка не може оперувати поняттями, не достатньо ясними, розмитими, що спричиняє протиріччя у системі законодавства, невизначеного застосування правових норм⁵²⁶.

На думку Д. Керімова, сукупність правових інститутів і правових норм тієї чи іншої галузі права розміщується в кодексі у чіткій логічній системі. Здебільшого кодекси складаються з двох основних частин: загальної та особливої. Загальна частина містить ті загальні правила, які розповсюджуються на всі або низку правових інститутів і правових норм особливої частини того ж кодексу; особлива частина виокремлює правові інститути і правові норми, що регулюють визначені суспільні відносини. Відповідно поділ кодексу на дві основні частини зумовлений необхідністю його структурної побудови, має на меті усунення повторень загальних положень під час викладу кожного правового інституту, правової норми⁵²⁷.

З огляду на вказане, слід сформулювати таке правило системного тлумачення кримінального закону: ***якщо розкриття смислу норми, що потребує тлумачення, міститься***

---

⁵²⁶ Кененов А. А. Логические основы законотворческого процесса / А. А. Кененов, Г. Т. Чернобель // Правоведение. – 1991. – № 6. – С. 75.

⁵²⁷ Керимов Д. А. Законодательная техника / Д. А. Керимов. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1965. – С. 40.

у Загальній частині КК України, то її слід використовувати саме у такому значенні в усьому кримінальному законі або відповідно до вказівки.

Насамперед норми Особливої частини ґрунтуються на нормах Загальної частини, розкриття дійсного змісту норм Особливої частини неможливе без звернення до Загальної частини. Такий взаємозв'язок виявляється у тому, що під час кваліфікації діянь, ухвалення певного рішення в суді щодо звільнення від кримінальної відповідальності і покарання, тлумачення тих чи інших приписів КК України застосовуються одночасно норми однієї і другої частин⁵²⁸.

Проте знову маємо зауважити, що законодавець повною мірою не враховує необхідності дотримання під час формулювання положень кримінального закону зв'язків між його Загальною та Особливою частинами, а також пріоритету положень Загальної частини над положеннями Особливої частини. Відтак у ч. 11 та 12 ст. 158, ст. 201, ч. 1 та 2 ст. 204, ст. 209, ч. 2 ст. 216, ч. 3 ст. 240, ст. 244, ст. 246, ст. 248, ст. 249, ст. 300, ст. 301, ст. 305, ч. 1 ст. 306, ст. 332, ст. 334, ст. 361, ст. 361-1, ст. 361-2, ст. 362, ч. 2 ст. 363-1 КК України передбачено спеціальну конфіскацію. Знищення окремих предметів передбачено ч. 3 ст. 204 КК України. Одночасно спеціальна конфіскація та знищення певних предметів передбачені ст. 176, ст. 177, ст. 203-1, ст. 229 КК України. На це науковці зауважують, що конфіскація, знищення та вилучення певного виду майна не передбачені нормами Загальної частини КК України та є нетиповими для кримінального права взагалі⁵²⁹.

Видається цілком обґрунтованою позиція Т. Подковенко про те, що «лише належно оформлене інституційне утворення

---

⁵²⁸ Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін.; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – С. 18.

⁵²⁹ Палій М. Питання існування кримінально-процесуальних норм у санкціях Кримінального кодексу України потребує свого вирішення / М. Палій, Є. Назимко // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 6. – С. 126.

можна назвати «системним законодавством»⁵³⁰. Щодо кримінального закону, то маємо ознаки певної без системності, оскільки вбачається постійне стимулювання до виникнення колізій, або, як називає це явище О. Бойко, найменшої системності.

Крім того, цей науковець зауважує, що найбільшою схильністю до порушень системних зв'язків володіють норми Особливої частини, саме вони мають стати об'єктом упорядкування⁵³¹. Наявність безсистемності як дефекту кримінального закону підтверджується також П. Агаповим⁵³², Н. Івановим⁵³³, М. Феоктистовим⁵³⁴ та деякими іншими науковцями.

Як приклад неврахування зв'язків положень окремих статей Загальної частини з положеннями окремих статей Особливої частини КК України можна навести те, що в ч. 2 ст. 22 КК України передбачено відповідальність з 14 років за вчинення, зокрема, злочину, передбаченого ч. 1 ст. 296 КК України.

Проте, як зауважує В. Гришук, правозастосовна практика свідчить про складності застосування цієї статті до 14-річних неповнолітніх. Санкція цієї статті передбачає покарання у вигляді штрафу, арешту і обмеження волі. Штраф не може бути

---

⁵³⁰ Подковенко Т. Система законодавства України: стан та шляхи вдосконалення / Т. Подковенко // Підприємство, господарство і право. – 2005. – № 9. – С. 44.

⁵³¹ Бойко А. И. Система и структура уголовного права: в 3-х т. – Т. III: Структура уголовного права и его идентификация в национальной юриспруденции / А. И. Бойко. – Ростов н/Д: Изд-во СКАГС, 2008. – С. 437.

⁵³² Агапов П. В. Бессистемность как дефект текущего уголовно-правового регулирования / П. В. Агапов // Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права, состоявшегося (31 мая – 1 июня 2007 г.). – М.: Велби; Проспект, 2007. – С. 20–21.

⁵³³ Иванов Н. Г. Принцип системности уголовного закона / Н. Г. Иванов // Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2007 г.). – М.: Велби; Проспект, 2007. – С. 152.

⁵³⁴ Феоктистов М. В. Системность и бессистемность уголовного закона / М. В. Феоктистов // Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2007 г.). – М.: Велби; Проспект, 2007. – С. 426.

призначено, оскільки, як правило, у неповнолітнього немає самостійного прибутку, власних грошових коштів і майна (ч. 1 ст. 99 КК). Арешт може бути застосовано до неповнолітнього, який досяг віку 16 років (ст. 101 КК), а обмеження волі як покарання взагалі не може бути застосовано до неповнолітнього (ст. 98 КК)⁵³⁵. Загалом питанням особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх присвятив дисертацію В. Бурдін⁵³⁶.

З огляду на зазначені погляди науковців, видається, що під час впорядкування КК України відповідно до норм національного законодавства необхідно детально розглядати кожну його статтю по чергово. Слід установити логічні зв'язки кожної норми кримінального закону, наявність яких обґрунтована системністю законодавства України (нагадаємо, що такі логічні зв'язки, як ми вже пояснювали, є системними зв'язками) та проаналізувати їх на предмет змістового наповнення нормативних актів, які перебувають у зв'язку з окремою нормою кримінального закону.

Як відомо, злочинами можуть бути лише ті дії, які передбачені такими в КК України, а всі інші дії не є злочинними і не передбачають кримінального переслідування. Норми кримінального закону, на відміну від норм кримінального права, не можуть передбачати логічного розвитку.

Проте закони логіки широко застосовуються для його тлумачення. Закони формальної логіки – це спеціальні закони мислення особи, які знаходять своє відображення у правильному зв'язку думок.

---

⁵³⁵ Гришук В. К. Акцелерация и ретардация: некоторые проблемы уголовной ответственности в Украине / В. К. Гришук // Конституционные основы уголовного права: материалы I Всероссийского конгресса по уголовному праву, посвященного 10-летию Уголовного кодекса Российской Федерации. – М.: Велби, 2006. – С. 147.

⁵³⁶ Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. М. Бурдін. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2002. – 21 с.

У своїх дослідженнях ми цілковито підтримуємо позицію М. Коркунова, який зауважив, що воля законодавця лише настільки становить закон, наскільки вона виразилась у законодавчому акті⁵³⁷. Тому вважаємо обґрунтованим таке правило системного тлумачення кримінального закону, а саме: ***у разі існування сумнівів щодо правильності викладу норми кримінального закону законодавцем слід опиратись на зміст цієї норми, закріпленої у тексті КК України.***

Стосовно цього правила видається цікавою, на нашу думку, позиція законодавця щодо кола суб'єктів, яким може бути завдана шкода злочином, відповідальність за який передбачено ч. 2 ст. 147 КК України «Захоплення заручників», адже з диспозиції цієї статті розуміємо, що кваліфікованими видами цього злочину є: 1) вчинення його щодо неповнолітнього; 2) вчинення його організованою групою; 3) захоплення або тримання особи як заручника, поєднане з погрозою знищення людей; 4) спричинення ним тяжких наслідків. Так само і в інших статтях КК України йдеться про неповнолітніх осіб, причому про малолітніх не зазначено. Зокрема, це такі статті, як: ч. 3 ст. 120; ч. 3 ст. 130; ч. 2 ст. 133; ч. 1, 2 ст. 137; ч. 2 ст. 140; ст. 141; ч. 2 ст. 144 та інші. Можна було б на захист законодавця висунути теорію, що КК України було ухвалено у 2001 році, коли ще діяв Цивільний кодекс Української РСР, де неповнолітньою вважалася особа до досягнення 18 років, проте прийняття нового Цивільного кодексу України мало б означати врахування зв'язків кримінального закону з ним, і в тих нормах, де потерпілим зазначено неповнолітнього, слід було б уточнити, про кого саме йдеться – про малолітню, неповнолітню особу або ж про дитину.

Видається, що законодавець надалі буде враховувати Цивільний кодекс України, адже ухвалений він ще у січні 2003 року. Однак Законом України від 11 червня 2009 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо

---

⁵³⁷ Коркунов Н. Лекции по общей теории права / Н. Коркунов. – 9-е изд. – СПб.: Изд-во Юридического Книжного Магазина Н. К. Маргынова, 1914. – С. 349.

відповідальності за корупційні правопорушення» це знову було враховано.

Вказаний закон хоч і не набув чинності, але пропонував КК України доповнити серед інших і ч. 2 ст. 235-3, виклад якої був такий: «те саме діяння, вчинене стосовно неповнолітньої чи недієздатної особи...». Тут було б правильно вказати «стосовно особи, яка не досягла повноліття, та недієздатної особи» або «те саме діяння, вчинене стосовно дитини чи недієздатної особи».

Оскільки законодавець знову вказав «стосовно неповнолітньої особи», то так визначив межі віку потенційно потерпілої особи у цій статті від 14 до 18 років, а вчинення цього складу злочину щодо малолітньої особи мало б кваліфікуватись як обтяжуюча обставина із врахуванням п. 6 ч. 1 ст. 67 КК України, оскільки статтею 235-3 вона як особливо кваліфікуюча ознака не передбачена.

Загалом вважаємо, що законодавець не врахував зв'язок чинного КК України із ст. 6 Сімейного кодексу України щонайменше у 20-ти статтях.

Новоприйнятим ж Кримінальним процесуальним кодексом України закріплено відмінні трактування від положень Сімейного кодексу, зокрема п. 11 та 12 ч. 1 ст. 3 передбачає, що малолітньою є дитина до досягнення нею чотирнадцяти років, а неповнолітньою – малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

Слід зауважити, що ми цілком підтримуємо позицію науковців у тому, що взаємодія понятійних апаратів Особливої частини КК та інших галузей законодавства (зокрема, цивільного, трудового, адміністративного, процесуальних галузей) має відбуватися на засадах, аналогічних засадам Загальної і Особливої частин кримінального законодавства:

1) положення інших галузей законодавства повинні використовуватися в Особливій частині КК у тому ж значенні, що і в цих галузях;

2) приписи Особливої частини необхідно вживати у їх власному значенні;

З) терміни інших галузей законодавства розкривають, конкретизують зміст термінів Особливої частини КК України⁵³⁸.

Належне використання цього правила є надзвичайно актуальним і з огляду на схильність правозастосувачів до обмежувального чи розширювального тлумачення кримінального закону залежно від ситуації, що існує. Відтак деякі науковці у своїх дослідженнях щодо окремих складів злочинів пропонують збільшити санкцію відповідних статей, проте не зважають на те, що покарання, визначене у цих санкціях, здебільшого є цілком достатнім. Проблема в іншому: суд призначає покарання менше, ніж те, яке передбачено в санкції відповідної статті. Отже, особу, яка вчинила розбійний напад за обтяжуючих обставин, суд звільняє від відбування покарання з випробуванням із відчуттям повної безкарності. Якби ж суд під час застосування ст. 75 КК України врахував, що санкція ч. 1 ст. 187 КК України передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до семи років, а звільнення від відбування покарання з випробуванням можливе лише у разі призначення покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше п'яти років, то таку особу від відбування покарання не звільнив би, а науковцям не було б потреби дискутувати стосовно збільшення чи зменшення санкції зазначеної статті.

Загалом маємо зауважити, що у разі нівелювання використання законів формальної логіки під час правотворення використання їх під час правозастосування значно утруднюється і може спричинити порушення правильності та істинності висновків під час тлумачення кримінального закону та допущення помилок.

Законодавець досить часто робить спроби встигнути за стихійністю розвитку суспільних відносин і соціально-економічних умов життя суспільства, тому однією із рис сучасного законодавства є перманентний характер внесення різноманітних змін і доповнень до законів та інших нормативно-

---

⁵³⁸ Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України: монографія / З. А. Тростюк. – К.: Атіка, 2003. – С. 37.

правових актів. Адресат законодавчих вимог не може сприймати і розуміти закон як обов'язковий і стабільний інструмент регулювання його поведінки, коли сам законодавець не до кінця усвідомлює, чого саме він вимагає від виконавців. З іншого боку, у перехідний період від однієї державної системи до іншої стабільний кримінальний закон створити надзвичайно важко. Не підлягає сумніву, що система законодавства мала б бути стійкою та цілісною. У разі ухвалення будь-якого закону, який має зайняти те чи інше місце у системі, або внесення змін до вже наявного закону необхідно повністю спрогнозувати очікувані від ухвалення закону результати. Такий закон можна буде охарактеризувати як ефективний, стабільний та здатний виконувати своє призначення.

3.2.3. Правила, які виникають із співвідношення системного тлумачення з іншими способами тлумачення кримінального закону

У разі внесення змін до чинного законодавства, яке перебуває у зв'язку із кримінальним законом, законодавець мав би передбачати і відповідні зміни до кримінального закону. Не можемо заперечити, що законодавець намагається врахувати зв'язки новостворених законів і під час їх ухвалення одразу ж вносити зміни і до КК. Але слід зауважити, що законодавчі акти інколи проектують особи, які є фахівцями у галузі дії саме цих законодавчих актів, проте вони можуть не надати належного значення системним зв'язкам цих законодавчих актів із кримінальним законом. Наслідки неврахування таких системних зв'язків можуть дуже негативно вплинути на якість кримінального закону і на його системне тлумачення. У цій ситуації до внесення необхідних змін та доповнень до кримінального закону слід використовувати зв'язки норми кримінального закону, що тлумачиться, із нормативно-правовим актом, який діяв на момент її чинності.

Правило: під час системного способу тлумачення кримінального закону слід враховувати зв'язки припису кримінального закону, що потребує тлумачення, із тим нормативно-правовим актом, який діяв на момент чинності припису, що потребує тлумачення.

Наприклад, під час коментування до ст. 164 КК України «Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей» М. Хавронюк пояснює, що неповнолітніми дітьми визнаються особи віком до 18 років, якщо згідно з законом вони не набувають прав повнолітніх раніше (наприклад, внаслідок одруження). Непрацездатними є повнолітні діти, які через фізичні чи психічні вади позбавлені можливості постійно чи тимчасово працювати (це, зокрема, діти-інваліди I та II групи)⁵³⁹. Видається, що під час тлумачення норми кримінального закону в частині визначення певних осіб як неповнолітніх дітей науковець врахував чинний на момент ухвалення КК України Кодекс про шлюб та сім'ю, проте не в повному обсязі врахував положення Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р., яка була ратифікована Україною 27 лютого 1991 р. Відтак відповідно до Кодексу про шлюб та сім'ю, визначення терміна «дитина» не надається, і він тлумачиться як звичайне слово у тому ж значенні, що його вживає більшість членів суспільства. Проте у ст. 1 Конвенції про права дитини чітко визначається, що дитиною є кожна людина до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до цієї особи, вона не досягає повноліття раніше⁵⁴⁰.

Крім цього, 10 січня 2002 р. було ухвалено Сімейний кодекс України, який чітко закріпив визначення терміна «дитина». Отже, здійснюючи тлумачення положень ст. 164 КК

---

⁵³⁹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К.: Каннон; А.С.К., 2003. – С. 395.

⁵⁴⁰ Конвенція про права дитини 1989 року: ратифікована Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 року № 789-ХІІ // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

України, науковець мав би взяти до уваги на те, що вживання законодавцем терміна «непрацездатні діти» у цьому контексті статті є недоречним. Із врахуванням положень Сімейного кодексу України, а саме глави 16 «Обов'язки батьків утримувати повнолітніх дочку, сина та його виконання», текст статті кримінального закону мав би виглядати так: «...злісне ухилення батьків від утримання дитини або непрацездатних дочки чи сина, що перебувають на їх утриманні...». Таке формулювання суттєво змінює осіб, які можуть бути визнані потерпілими у цьому злочині, проте не змінило б суспільні відносини, для охорони яких було ухвалено цю статтю.

Ми цілковито підтримуємо позицію тих науковців, які зазначають, що у разі прийняття закону, внесення в нього доповнень чи змін слід здійснювати прогнозування, тобто прослідкувати весь ланцюг його взаємодії з іншими законами і підзаконними нормативними актами, вносити необхідні зміни до інших законів. Так чи інакше, але системність права обов'язково накладає свої обмеження на законодавчий процес у кримінальному праві⁵⁴¹. Однак законодавець не надто схильний враховувати такі ланцюги взаємодії під час нормотворення, що значно утруднює, а інколи й унеможливорює правильне тлумачення кримінального закону.

Річ у тому, що законодавцю слід встановити правило, відповідно до якого прийняття нового акта має здійснюватись разом з комплексом коректив щодо раніше прийнятих нормативних актів. Такі зміни і доповнення необхідно здійснювати безпосередньо із ухваленням нового закону.

Сьогодні є зворотна ситуація, оскільки законодавець вже у значній частині законодавчих актів передбачає, що приймає їх відокремлено від інших законів і нормативно-правових актів. Таку нашу позицію можемо обґрунтувати вже наведеним

---

⁵⁴¹ Кузнецов А. П. Проблемы систематизации уголовного законодательства / А. П. Кузнецов, Н. Н. Маршак // Конституционные основы уголовного права: материалы I Всероссийского конгресса по уголовному праву, посвященного 10-летию Уголовного кодекса Российской Федерации. – М.: Велби, 2006. – С. 310.

прикладом, що у певних законах існує вказівка на те, що значення окремих термінів, тлумачення яких надано в цьому нормативно-правовому акті, придатне для використання в такому вигляді лише в цьому ж документі. Як же тлумачити ті ж терміни, якщо вони вжиті в іншому нормативно-правовому акті, а їх тлумачення там немає? Це питання законодавець залишає без відповіді.

Правило: у разі використання всіх можливих прийомів та правил системного тлумачення кримінального закону, коли видається, що смисл припису, який потребував тлумачення, є зрозумілим, слід витлумачити його у зв'язку з загальними та спеціальними принципами кримінального закону.

Змушені з жалем констатувати, що не всі норми кримінального закону відповідають або відповідали нормам Конституції України; чинним міжнародним договорам, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також загальноновизнаним принципам і нормам міжнародного права. Крім цього, існують й інші недоречності, які неврахуванням взаємозв'язку принципу верховенства права, чи то верховенства закону, негативно відображаються на змісті кримінального закону.

Прикладом такої невідповідності можна навести зміст статті 69 КК України, де зазначалось: «за наявності декількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням особи винного суд, умотивувавши своє рішення, може за особливо тяжкий, тяжкий злочин або злочин середньої тяжкості призначити основне покарання...». Проте рішенням Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 КК України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) № 1-33/2004 від 2 листопада 2004 року визнано таким, що не відповідає Конституції України

(є неконституційним), положення частини першої статті 69 КК України в частині, яка унеможливує призначення особам, які вчинили злочини невеликої тяжкості, більш м'якого покарання, ніж передбачено законом⁵⁴².

На цей момент зміст диспозиції статті викладено так: «за наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням особи винного суд, умотивувавши своє рішення, може призначити основне покарання...». Однією з підстав ухвалення такого рішення Конституційним Судом України є неврахування законодавцем принципів верховенства права та рівності перед законом під час формулювання диспозиції ст. 69 КК України.

І знову ж таки, аргументами для використання положень цього правила є зауваження науковців стосовно досконалості та системності кримінального закону. Відтак В. Навроцький констатує, що існують колізії між окремими статтями чи частинами статей Особливої частини КК України. Це, зокрема, стосується частин статей, які містять забороняючу норму, та норму, яка передбачає звільнення від кримінальної відповідальності у разі позитивної посткримінальної поведінки.

Наприклад, ч. 1 ст. 111 КК України встановлює, що державна зрада полягає у вчиненні принаймі однієї з трьох дій: 1) перехід на бік ворога; 2) шпигунство; 3) надання допомоги... в проведеному підривній діяльності проти України.

Диспозиція вказаної статті не дає підстав вважати, що державна зрада полягає у самих собою контактах з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками, отриманні злочинного завдання. Така поведінка становить або ж виявлення умислу на вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 111 КК України, або ж готування до нього, але аж ніяк не закінчений злочин. Водночас з ч. 2 ст. 111 КК України,

---

⁵⁴² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 КК України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 1-33/2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 45. – С. 41. – Ст. 2975.

де передбачені умови звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду, розуміємо, що вона підлягає застосуванню і тоді, коли громадянин України «на виконання злочинного завдання... ніяких дій не вчинив». Однак у цьому разі цей громадянин, на думку В. Навроцького, не вчинив закінченого злочину, не виникли підстави для відповідальності, немає від чого його звільняти. Сам же текст частини статті, яка передбачає звільнення від кримінальної відповідальності у разі цього виду позитивної посткримінальної поведінки, вказує на те, що законодавець виклав норми так, що різні частини цієї статті суперечать одна одній. Як зазначає науковець, у таких випадках потрібно діяти згідно з принципом, відповідно до якого всі неясності, суперечливості закону вирішуються на користь особи, щодо якої застосовується кримінальний закон⁵⁴³.

Не всі науковці та й правозастосувачі враховують вплив цього принципу під час тлумачення окремих положень кримінального закону. Наприклад, О. Сарнавський у коментарі до ст. 415 КК України щодо відповідальності за порушення правил водіння або експлуатації машин зазначає: «до військових машин слід відносити і залізничні механічні транспортні засоби (електровози, тепловози та ін.), що належать військовому відомству» і обґрунтовує таку свою позицію тим, що законодавець у спеціально відведеному розділі не виносить порушення правил їх водіння та експлуатації в окремий склад злочину⁵⁴⁴. Проте ні цей науковець, ні низка інших не наводять аргументів або просто уникають обґрунтувань щодо віднесення залізничних механічних транспортних засобів до *бойової, спеціальної чи транспортної машини*.

Отже, з огляду на те, що частина науковців під час визначення інших способів тлумачення зазіхає на межі дії системного

---

⁵⁴³ Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посібник / В. О. Навроцький. – 2-ге вид. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – С. 265.

⁵⁴⁴ Сарнавський О. М. Кримінальна відповідальність за порушення правил володіння або експлуатації машин (стаття 415 Кримінального кодексу України) / О. М. Сарнавський // Законодавство України: науково-практичні коментарі. – 2003. – № 3. – С. 33.

тлумачення кримінального закону, про що вже йшлося, окремі правила, які застосовуються під час використання таких способів, залишаються актуальними і під час здійснення системного тлумачення, але у відповідній інтерпретації.

Відтак М. Кострова зауважує, що 1) у разі неясності або багатозначності слова (терміна) необхідно вибрати те значення, яке відповідає його найближчому контексту (стаття КК); 2) якщо значення слова (терміна) не може бути визначеним в найближчому контексті, необхідно звернутися до дальнього контексту, зіставивши паралельні місця⁵⁴⁵.

Проте так звані «найближчий» та «дальній контексти», згадані науковцем, можна визначити лише системними чи системоутворюючими зв'язками цього слова (терміна). Наприклад, якщо йдеться про «найближчий контекст», то він може встановлюватися на основі внутрішніх (системоутворюючих) зв'язків приписів одного і того ж закону. Наприклад, ст. 121 КК України «Умисне тяжке тілесне ушкодження» у своїй першій частині дає визначення поняття умисне тяжке тілесне ушкодження.

Правозастосувач, здійснюючи тлумачення ч. 2 ст. 121 КК України, для правильного тлумачення поняття «умисне тяжке тілесне ушкодження» має скористатися зв'язком між частинами однієї норми кримінального закону, а саме ч. 1 ст. 121 КК України. Ідеться про «дальній контекст», якщо в тексті норми закону про кримінальну відповідальність використана бланкетна чи відсильна диспозиція, системними зв'язками яких доречно скористатись під час здійснення тлумачення.

Крім цього, через окремі зауваги до кримінального закону як системи та системи законодавства під час правозастосування або застосування системного тлумачення кримінального закону можуть виникати підстави для виникнення сумнівів стосовно істинності висновків, які стали результатом використання окремих правил системного тлумачення кримінального

---

⁵⁴⁵ Кострова М. Б. О «языковом» толковании уголовного закона / М. Б. Кострова // Правоведение. – 2002. – № 3 (242). – С. 145.

закону із їх одночасною правильністю. Хочемо зауважити на те, що така ситуація можлива не через недосконалість чи необґрунтованість таких правил, а має цілком логічне пояснення – суб'єктивний характер системи законодавства та кримінального закону. Це те, що мали б враховувати правозастосувачі та ті, хто здійснює системне тлумачення кримінального закону, і не ідеалізувати його використання.

Які б аргументи не наводили науковці, обґрунтовуючи доцільність використання того чи іншого способу тлумачення кримінального закону, жодних аргументів не буде наведено з того приводу, що окремі прийоми інших способів не слід використовувати під час тлумачення. Немає потреби переконувати, що використання одного із способів тлумачення стане панатеєю від усіх помилок під час тлумачення, адже лише комплексне використання усіх способів тлумачення або поєднання декількох із них дозволяє адекватно пізнати приписи кримінального закону.

Окреслене у цьому розділі дозволяє зробити такі **ВИСНОВКИ**:

1. Досліджуючи застосування окремих правил системного тлумачення щодо Загальної та Особливої частин кримінального закону, вважаємо можливим їх застосування після завершення впорядкування кримінального закону та законодавства як відповідних систем.

Оскільки у дослідженні відображено достатню кількість виявів окремих ознак несистемності кримінального закону, то вважаємо за доцільне самостійне використання системного тлумачення кримінального закону лише після їх повного усунення.

У іншому разі використання системного способу тлумачення кримінального закону має здійснюватись у комплексі з іншими способами тлумачення з метою виявлення недоліків тлумачення недосконалих систем.

2. Формулювання правил системного тлумачення кримінального закону має відбуватися в контексті таких видів правил:

- правила, які виникають із системних та системоутворюючих зв'язків кримінального закону;
- правила, які виникають із використання законів формальної логіки у системному тлумаченні кримінального закону;
- правила, які виникають із зіставлення системного тлумачення з іншими способами тлумачення кримінального закону.

3. Виокремлення правил системного способу тлумачення кримінального закону має стимулювати формулювання правил тлумачення кримінального закону. Сформульовані правила тлумачення кримінального закону потребують обов'язкового законодавчого закріплення у Загальній частині КК України, що забезпечить правильне та істинне тлумачення будь-якими суб'єктами, оскільки практично відсутні джерела, де вони відповідно визначені. Закріплення правил тлумачення в кримінальному законі дасть підстави використовувати їх під час правозастосування із відповідним посиланням на статтю КК.

4. У такому контексті нової актуальності набуває питання створення термінологічного розділу у КК України або окремої статті, де б тлумачились окремі терміни та термінологічні звороти, які введені саме цим кодексом та вперше вживаються у ньому. Вказане стало б першим із кроків до впорядкування кримінального закону, виявлення та усунення ознак його несистемності.

5. Проблема виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків кримінального закону залишається надалі актуальною в кримінальній науці.

Створення термінологічного словника, який би містив терміни та термінологічні звороти, використані у кримінальному законі, та їх тлумачення на основі внутрішніх та зовнішніх зв'язків із зазначенням джерела такого тлумачення значно могло б полегшити правозастосування.

Створення такого словника матиме практичне та теоретичне значення для правильного встановлення зв'язків

кримінального закону та їх використання під час системного тлумачення.

6. Вивчення зарубіжного досвіду окремих держав засвідчило, що напрацювань стосовно закріплення правил системного тлумачення кримінального закону немає; у жодному з опрацьованих КК немає таких правил, як і будь-яких правил тлумачення таких кримінальних законів.

7. Дослідження варіантів застосування певних алгоритмів тлумачення кримінального закону засвідчило недоцільність їх запровадження.

Системне тлумачення має здійснюватись у комплексі з іншими способами тлумачення кримінального закону або ж із використанням окремих їх прийомів чи правил, що забезпечить досягнення мети тлумачення.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило сформулювати такі основні висновки, які мають наукове та практичне значення:

1. У теорії права і у кримінальному законі вагомого значення набуває тлумачення норм права та тлумачення кримінального закону. Серед усіх способів тлумачення норм права, з огляду на системний характер кримінального закону та системи законодавства, значна роль відводиться системному тлумаченню.

Використання такого способу не афішують науковці та правозастосувачі, вони використовують його як іманентний вид інтелектуальної діяльності, який не окреслений чітко визначеними правилами та межами застосування. Надалі залишаються дискусійними питання щодо віднесення певних прийомів тлумачення до системного чи інших способів тлумачення, виникають протилежні думки щодо визначення його системних та системоутворюючих зв'язків. Незважаючи на значну кількість публікацій та інших наукових розробок у цьому напрямі, правила системного тлумачення кримінального закону так і не були запропоновані, не досліджено їх застосування з урахуванням особливостей законодавства, не розглянуто вплив законів формальної логіки на системне тлумачення кримінального закону, що й спонукало до проведення цього монографічного дослідження.

2. За допомогою використання комплексу загальнонаукових та спеціально-наукових методів, застосування яких дало низку теоретичних та практичних результатів, вдалося заповнити наявну в кримінальному праві прогалину щодо системного тлумачення кримінального закону, його ознак, правил, прийомів та особливостей застосування.

Результати монографічного дослідження обґрунтовуються різними підходами до науки кримінального права, серед

яких основним є системний, та традиційними методами наукового пошуку.

3. З урахуванням запропонованих теорією права та теорією кримінального права понять «тлумачення», «системне тлумачення» та їх ознак проаналізовано ознаки системного тлумачення кримінального закону. Серед установлених виокремлено істотні ознаки системного тлумачення кримінального закону:

– ті, що характеризують тлумачення кримінального закону як вид родового поняття «тлумачення»: 1) це інтелектуально-вольова діяльність; 2) що здійснюється відповідними суб'єктами тлумачення; 3) щодо з'ясування (усвідомлення) смислу кримінального закону; 4) щодо роз'яснення смислу кримінального закону в окремих ситуаціях;

– ті, що характеризують кримінальний закон та законодавство як систему: 1) ґрунтується на врахуванні зв'язків кримінального закону, які стали основою системи кримінального закону; 2) ґрунтується на врахуванні зв'язків кримінального закону як підсистеми системи законодавства;

– ті, що визначають системне тлумачення кримінального закону як спосіб його тлумачення (полягає в існуванні певних прийомів та правил, за допомогою яких здійснюється таке тлумачення).

4. На підставі істотних ознак системного способу тлумачення кримінального закону запропоновано визначення цього поняття, а саме: **це інтелектуально-вольова діяльність, спрямована на з'ясування (усвідомлення) та (чи) роз'яснення смислу кримінального закону (його окремих приписів), що ґрунтується на використанні сукупності прийомів та правил, розроблених на підставі вчення про систему законодавства, врахуванні системоутворюючих та системних зв'язків кримінального закону, а також результати цієї діяльності.**

5. Обґрунтовано необхідність урахування під час системного способу тлумачення кримінального закону не лише його системних, а й системоутворюючих зв'язків. Удосконалено

механізм розмежування зв'язків кримінального закону на структурні, функціональні та логічні. Запропоновано власну класифікацію вказаних зв'язків, що, серед іншого, може бути використано для розвитку теорії кримінального права.

6. Досліджено прийоми, притаманні системному способу тлумачення кримінального закону, а саме: встановлення місця припису в системі кримінального закону; встановлення інших приписів, які перебувають у взаємозв'язку із приписом, що потребує тлумачення, на основі системоутворюючих зв'язків; встановлення інших приписів, які перебувають у взаємозв'язку із приписом, що потребує тлумачення, на основі системних зв'язків; встановлення юридичної сили всіх приписів, які перебувають у зв'язку із приписом, що потребує тлумачення; зіставлення, порівняння і розмежування приписів, які перебувають у зв'язку із приписом, що потребує тлумачення.

7. Узагальнено системні та системоутворюючі зв'язки кримінального закону, вплив законів формальної логіки на системний спосіб тлумачення кримінального закону, співвідношення системного тлумачення кримінального закону із логічним, мовним та історичним способами тлумачення. Це дозволило сформулювати такі правила системного тлумачення кримінального закону:

- у разі наявності системоутворюючих і системних зв'язків у приписі кримінального закону, насамперед, слід враховувати його системоутворюючі зв'язки;

- використовувати системоутворюючі зв'язки слід з урахуванням їх сили;

- використовуючи системоутворюючі зв'язки у системному тлумаченні кримінального закону, необхідно враховувати те, що зазвичай термін може мати легальне тлумачення у тому місці, де він вперше вживається;

- у разі використання безпосередніх чи опосередкованих системних зв'язків кримінального закону слід враховувати юридичну силу нормативно-правових актів, які можуть стати підставою для тлумачення і передусім використовувати безпосередні зв'язки;

– якщо у законодавчому акті, який пов'язаний із кримінальним законом системними зв'язками, зазначено, що певні терміни, які використовуються у ньому, тлумачаться так тільки тут, то застосовувати їх у цьому ж значенні до кримінального закону не можна;

– якщо у КК України чітко вказано на необхідність використання зв'язку із певним нормативно-правовим актом, то слід скористатися саме цим актом, а не іншим, хоч він і перебуває у зв'язку із цією нормою;

– якщо розкриття смислу норми, що потребує тлумачення, міститься у Загальній частині КК України, то її слід використовувати саме у такому значенні у всьому кримінальному законі або відповідно до вказівки;

– у разі існування сумнівів щодо правильності викладу норми кримінального закону законодавцем слід опиратись на зміст цієї норми, закріплений у тексті КК України;

– слід враховувати зв'язки припису кримінального закону, що потребує тлумачення, із тим нормативно-правовим актом, який діяв на момент чинності припису, що потребує тлумачення;

– у разі використання всіх можливих прийомів та правил системного тлумачення кримінального закону, коли видається, що смисл припису, який потребував тлумачення, є зрозумілим, слід витлумачити його у зв'язку з загальними та спеціальними принципами кримінального закону.

Доведено необхідність офіційного закріплення цих правил нарівні з іншими правилами тлумачення кримінального закону в Загальній частині КК України.

8. Для підвищення якості нормативного регулювання системного тлумачення кримінального закону та тлумачення кримінального закону загалом запропоновано:

– провести комплекс незалежних експертиз чинного кримінального закону з метою впорядкування його як цілісної системи, а також постатейне дослідження зв'язків кримінального закону та врахування відмінностей або суперечностей шляхом внесення змін до КК України або до нормативно-

правового акта, що перебуває з ним у зв'язку залежно від обставин;

– надати законодавчому сайту Верховної Ради України статусу офіційного джерела з метою спрощення доступу правозастосувачам і науковцям до змін, доповнень до чинного законодавства, а також надання можливості простеження всіх системних зв'язків кримінального закону із цілою системою законодавства та посилання на вказаний сайт під час тлумачення кримінального закону;

– сформувати загальний термінологічний словник чинного законодавства, у якому були б вказані всі юридичні терміни та термінологічні звороти із зазначенням джерела їх офіційного закріплення; розмістити вказаний словник на офіційному сайті Верховної Ради України та передбачити врахування у ньому термінів, які ще потребують офіційного визначення;

– сформулювати загальні правила тлумачення кримінального закону, до переліку яких включити правила системного тлумачення кримінального закону з метою їх подальшого внесення до положень КК України;

9. Узагальнення проведених досліджень дозволяє зауважити, що у майбутньому кримінально-правова наука має зосередитися на дослідженні інших способів тлумачення кримінального закону, узагальненні їх правил та прийомів, закріпленні їх у Кримінальному кодексі України, на формуванні відповідного розділу або статті кримінального закону, де б визначалися терміни кримінального закону. Вважаємо, що врахування цих положень виведе науку кримінального права на якісно вищий рівень розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдрасулов Е. Б. Толкование закона и норм конституции: теория, опыт, процедура: автореф. дис. на соиск. уч. степ. доктора юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / Е. Б. Абдрасулов. – Алмата: Казахский академический ун-т, 2003. – 50 с.
2. Агапов П. В. Бессистемность как дефект текущего уголовно-правового регулирования / П. В. Агапов // Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2007 г.). – М.: Велби; Проспект, 2007. – С. 20–21.
3. Азаров Д. С. Статті розділу XVI Особливої частини КК України: проблеми коментування / Д. С. Азаров // Науковий вісник ЛЮІ МВС України. – 2004. – № 2 (2), додаток 2. – С. 279–286.
4. Азаров Д. С. Теоретичні основи розроблення законопроекту, спрямованого на реформування норм про відповідальність за «комп'ютерні» злочини / Д. С. Азаров // Наука і правоохорона. – 2008. – № 1. – С. 63–69.
5. Аистова Л. С. Актуальные проблемы построения системы особенной части УК РФ / Л. С. Аистова // Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2007 г.). – М.: Велби; Проспект, 2007. – С. 21–23.
6. Алексеев С. С. Советское право как система: методологические принципы исследования / С. С. Алексеев // Советское государство и право. – 1974. – № 7. – С. 13–18.
7. Алексеев І. Г. Загальнотеоретичні аспекти тлумачення конституції та законів органами конституційної юстиції / І. Г. Алексеев // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2000. – № 4. – С. 11–18.
8. Андрушко П. П. Законодавча техніка нового Кримінального кодексу / П. П. Андрушко // Нова політика. – 2001. – № 4. – С. 6–9.
9. Андрушко П. П. Законодавча техніка нового Кримінального кодексу / П. П. Андрушко // Нова політика. – 2001. – № 5. – С. 10–13.

10. Андрушко П. П. Коментар до ст. 209 «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» Кримінального кодексу України / П. П. Андрушко // Законодавство України: науково-практичні коментарі. – 2005. – № 7. – С. 36–67.

11. Андрушко П. П. Поняття прогалин у кримінальному законі: їх види, шляхи подолання / П. П. Андрушко // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Прогалини у кримінальному законодавстві. Міжнародний симпозіум (12–13 вересня 2008 р.): тези і реферати доповідей, тексти повідомлень. – Львів: ЛьвДУВС, 2008. – С. 25–27.

12. Андрушко П. П. Прогалини у кримінальному законі: їх види, шляхи подолання / П. П. Андрушко // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Прогалини у кримінальному законодавстві. Міжнародний симпозіум (12–13 вересня 2008 р.): тези і реферати доповідей, тексти повідомлень. – Львів: ЛьвДУВС, 2008. – С. 18–25.

13. Андрушко П. П. Системное согласование положений уголовного кодекса / П. П. Андрушко // Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2007 г.). – М.: Велби; Проспект, 2007. – С. 30–34.

14. Антонов А. В. Знак, значення, смисл: психологічне дослідження / А. В. Антонов. – К.: Наукова думка, 1984. – 47 с.

15. Арт Л. Ф. Систематизація понять в актах російського законодавства / Л. Ф. Арт // Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1999. – С. 82–85.

16. Бабаев В. К. Логика в сфере права: понятие и основные направления исследования / В. К. Бабаев // Советское государство и право. – 1979. – № 7. – С. 40–47.

17. Бабаянц М. С. Закон исключения третьего / М. С. Бабаянц. – М.: Высш. школа, 1962. – 80 с.

18. Бабкін В. Д. Беккарія Чезаре Бонесана / В. Д. Бабкін // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Укр. енциклопедія, 1998. – Т. 1. – С. 216–217.

19. Балинська О. М. Проблеми теорії держави і права: навч. посібник / О. М. Балинська, Т. З. Гарасимів. – Вид. 2-ге, доп. і перероб. – Львів: Вид-во ЛьвДУВС, 2010. – 416 с.

20. Бару М. И. Некоторые вопросы соотношения норм различных отраслей права в охране прав граждан / М. И. Бару // Советское государство и право. – 1963. – № 12. – С. 67–74.

21. Басангов Д. А. Доктринальное конституционное толкование в деятельности Конституционного Суда РФ: автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право» / Д. А. Басангов. – М., 2004. – 22 с.

22. Бастрыкина О. А. Системообразующие связи внутреннего содержания права: автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / О. А. Бастрыкина. – Волгоград, 2006. – 28 с.

23. Баулин Ю. В. Уголовный кодекс Украины: особенности и новеллы / Ю. В. Баулин, В. И. Борисов // Новое уголовное законодательство стран СНГ и Балтии. – М.: ЛексЭст, 2002. – С. 355–379.

24. Баулин Ю. В. Уголовное право Украины: современное состояние и перспективы развития / Ю. В. Баулин // Уголовное право в XXI веке: материалы Международной научной конференции на юридическом факультете МГУ им. В. М. Ломоносова (31 мая – 1 июня 2001 г.). – М.: ЛексЭст, 2002. – С. 30–35.

25. Бахуринська О. Деякі питання встановлення конкретизованого змісту бланкетної ознаки, що характеризує діяння за ч. 1 ст. 221 Кримінального кодексу України / О. Бахуринська // Людина, прокуратура, держава. – 2001. – № 9 (39). – С. 63–68.

26. Безверхов А. Г. О двух законодательных новеллах декабря 2008 г. (к проблеме действия УК РФ в системе межотраслевых связей) / А. Г. Безверхов // Уголовное право: стратегия развития в XXI веке: материалы Седьмой Международной научно-практической конференции (28–29 января 2010 г.). – М.: Проспект, 2010. – С. 97–102.

27. Безверхов А. Г. Системный подход в науке уголовного права / А. Г. Безверхов // Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2007 г.). – М.: ТК Велби; Проспект, 2007. – С. 50–54.

28. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Ч. Беккариа; сост. и предисл. В. С. Овчинского. – М.: ИНФРА, 2004. – Вып. VI. – 184 с.

29. Белокуров О. В. Пределы толкования уголовного закона / О. В. Белокуров // Пять лет действия УК РФ: итоги и перспективы: материалы 11-ой Международной научно-практической конференции, состоявшейся на юридическом факультете МГУ им. М. В. Ломоносова (30–31 мая 2002 г.). – М.: ЛексЭст, 2003. – С. 175–180.

30. Березина Е. А. Толкование договора как вид юридического толкования: автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / Е. А. Березина. – Екатеринбург, 2001. – С. 25.

31. Берзін П. С. Методика встановлення кримінально-правового змісту окремих критеріїв визначення розмірів наслідків у злочинах у сфері господарської діяльності (на прикладі розв'язання задач з особливої частини кримінального права України) / П. С. Берзін // Законодавство України: науково-практичні коментарі. – 2005. – № 2. – С. 43–52.

32. Берзін П. С. Поняття «незаконне використання» у статті 229 Кримінального кодексу України (проблеми визначення та тлумачення) / П. С. Берзін // Законодавство України: науково-практичні коментарі. – 2003. – № 4. – С. 20–41.

33. Битюцкая О. В. Соблюдается ли принцип законности при применении норм уголовного права / О. В. Битюцкая // Конституционные основы уголовного права: материалы I Всероссийского конгресса по уголовному праву, посвященного 10-летию Уголовного кодекса Российской Федерации. – М.: Велби, 2006. – С. 63–66.

34. Білоус В. С. Коментар / В. С. Білоус // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемчученко (відп. ред.) та ін. – К.: Укр. енциклопедія, 2001. – Т. 3. – С. 165.

35. Благов Е. В. Применение уголовного права (теория и практика) / Е. В. Благов. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – С. 505.

36. Бобылев А. И. Современное толкование системы права и системы законодательства / А. И. Бобылев // Государство и право. – 1998. – № 2. – С. 22–27.

37. Бобровник С. В. Систематизація законодавства / С. В. Бобровник // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енциклопедія, 1998. – Т. 5. – С. 489.

38. Бойко А. И. Административная преюдиция в свете дифференциации уголовной ответственности / А. И. Бойко // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування та перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: Міжнародний симпозіум (11–12 вересня 2009 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С. 40–43.

39. Бойко А. И. Системный подход и его развитие в уголовном праве / А. И. Бойко // Системность в уголовном праве: мате-

риалы II Российского Конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2007 г.). – М.: Велби; Проспект, 2007. – С. 70–76.

40. Бойко А. И. Система и структура уголовного права: в 3 т. – Т. 1: Системология и структурализм в современной познавательной культуре / А. И. Бойко. – Ростов н/Д: Изд-во ЮФУ, 2007. – 448 с.

41. Бойко А. И. Система и структура уголовного права: в 3-х т. – Т. III: Структура уголовного права и его идентификация в национальной юриспруденции / А. И. Бойко. – Ростов н/Д: Изд-во СКАГС, 2008. – 508 с.

42. Божьев В. П. Уголовно-правовые и процессуальные правоотношения / В. П. Божьев, Е. А. Фролов // Советское государство и право. – 1974. – № 1. – С. 87–95.

43. Бокова И. Н. Проблемы технико-юридического конструирования норм об ответственности за преступления в сфере экономической деятельности / И. Н. Бокова // Конституционные основы уголовного права: материалы I Всероссийского конгресса по уголовному праву, посвященного 10-летию Уголовного кодекса Российской Федерации. – М.: Велби, 2006. – С. 79–82.

44. Бокова И. Н. Системный подход при конструировании уголовно-правовых норм / И. Н. Бокова // Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2007 г.). – М.: Велби; Проспект, 2007. – С. 76–78.

45. Большая советская энциклопедия / под ред. С. И. Вавилова, К. Е. Ворошилова и др. – М.: Государственный научный институт «Советская энциклопедия», 1946, – Т. 54. – С. 438–439.

46. Большой юридический словарь / под ред. А. Я. Сухарёва, В. Д. Зорькина, В. Е. Крутских. – М.: ИНФРА, 1998. – Вып. VI. – 790 с.

47. Бондар Ю. Тлумачення норм права (суб'єкт, об'єкт, предмет і результат) / Ю. Бондар // Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К.: Ін Юре, 2003. – Т. 1. – С. 1037–1038.

48. Бондар Ю. Тлумачення норм права способи / Ю. Бондар // Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К.: Ін Юре, 2003. – Т. 1. – С. 1038–1039.

49. Борисов В. И. Решение вопросов Особенной части в новом Уголовном кодексе Украины / В. И. Борисов // Уголовное право в XXI веке: материалы Международной научной конференции

на юридическом факультете МГУ им. В. М. Ломоносова (31 мая – 1 июня 2001 г.). – М.: ЛексЭст, 2002. – С. 76–80.

50. Борщевський І. В. Природа, сутність та класифікація інкорпорації – форми систематизації законодавства / І. В. Борщевський // Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 38. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2007. – С. 57–62.

51. Борщевський І. В. Теоретичні засади систематизації законодавства / І. В. Борщевський // Часопис Київського університету права. – 2007. – № 3. – С. 19–24.

52. Бояров В. І. Коментар до ст. 127 «Катування» Кримінального кодексу України / В. І. Бояров // Законодавство України: науково-практичні коментарі. – 2005. – № 3. – С. 87–90.

53. Брайнин Я. М. Уголовный закон и его применение / Я. М. Брайнин. – М.: Юрид. лит., 1967. – С. 240.

54. Бриль К. І. Правозастосовний акт як особливий вид індивідуальних правових актів: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / К. І. Бриль. – К.: Київський національний ун-т внутрішніх справ, 2008. – 20 с.

55. Брич Л. Закономірності розмежування складів злочинів / Л. Брич // Життя і право. – 2004. – № 7. – С. 67–75.

56. Брич Л. П. Диференціація юридичної відповідальності за посягання на довкілля / Л. П. Брич // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування та перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: Міжнародний симпозіум (11–12 вересня 2009 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С. 35–40.

57. Брич Л. П. Про проект закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо відповідальності за корупційні правопорушення» / Л. П. Брич // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. Збірник наукових праць. – 2009. – № 1. – С. 214–222.

58. Булаев А. Н. Роль систематического толкования в обеспечении единства российского законодательства: автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / А. Н. Булаев. – Саратов: Саратов. гос. акад. права, 2008 – 26 с.

59. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: автореф. дис. на здоб. наук.

ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В.М. Бурдін. – К.: Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка, 2002. – 21 с.

60. Васильев А. М. Диалектическая связь категорий общей теории права / А. М. Васильев // Советское государство и право. – 1974. – № 1. – С. 10–18.

61. Васьковский Е. В. Руководство к толкованию и применению законов. Для начинающих юристов / Е. В. Васьковский. – М.: Издание Бр. Башмаковых, 1913 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z533.html.

62. Ващенко Ю. С. Филологическое толкование норм права: автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / Ю. С. Ващенко. – Саратов, 2002. – 18 с.

63. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. Т. В. Бусел. – К.: Ірпінь; ВТФ «Перун», 2003. – С. 863.

64. Венгеров А. Б. Синергетика, юридическая наука, право / А. Б. Венгеров // Советское государство и право. – 1986. – № 10. – С. 36–45.

65. Власов Ю. Проблеми тлумачення норм права: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Ю. Л. Власов. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. – 17 с.

66. Власов Ю. Проблеми тлумачення норм права: монографія / Ю. Власов. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 180 с.

67. Власов Ю. Роль тлумачення в забезпеченні законності / Ю. Власов // Правова держава: щорічник наукових праць. – 2003. – Вип. 14. – С. 56–62.

68. Власов Ю. Систематизація та тлумачення норм права в Україні: проблеми взаємозв'язку та взаємовпливу / Ю. Власов // Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1999. – С. 160–164.

69. Власов Ю. Теоретичні проблеми визначення сутності тлумачення в правовій науці / Ю. Власов // Правова держава. – 2000. – Вип. 11. – С. 54–61.

70. Власов Ю. Тлумачення норм права / Ю. Власов, В. Нагребельний // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Укр. енциклопедія, 2004. – Т. 6. – С. 80.

71. Власов Ю. Л. Юридична діяльність / Ю. Л. Власов // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енциклопедія, 1998. – Т. 6: Т-Я. – 2004. – С. 467-468.

72. Волвенко П. В. Діяльність Конституційного суду України щодо тлумачення Конституції України: теоретичний аспект: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / П. В. Волвенко. – К.: Київський національний університет внутрішніх справ, 2006. – 24 с.

73. Волвенко П. Статус актів тлумачення (рішень і висновків) Конституційного Суду України з огляду типології правових систем / П. Волвенко // Підприємство, господарство і право. – 2005. – № 11. – С. 68-73.

74. Вопленко Н. Н. Официальное толкование норм права / Н. Н. Вопленко. – М.: Юридическая литература, 1976. – 118 с.

75. Вопленко Н. Н. Ошибки в правоприменении: понятие и виды / Н. Н. Вопленко // Советское государство и право. – 1981. – № 4. – С. 38-46.

76. Вопленко Н. Н. Причины ошибок в правоприменении / Н. Н. Вопленко // Советское государство и право. – 1982. – № 4. – С. 103-108.

77. Галахова А. В. Нормы УК РФ, охраняющие конституционные права и свободы человека и гражданина, и их толкование в постановлениях Пленума Верховного Суда РФ / А. В. Галахова // Конституционные основы уголовного права: материалы I Всероссийского конгресса по уголовному праву, посвященного 10-летию Уголовного кодекса Российской Федерации. – М.: Велби, 2006. – С. 129-135.

78. Ганьба Б. Системний підхід та його застосування в дослідженні державно-правових явищ / Б. Ганьба // Право України. – 2000. – № 3. – С. 41-44.

79. Ганьба Б. П. Системний підхід та його застосування в дослідженні України як демократичної, соціальної, правової держави: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Б. П. Ганьба. – Х.: Національний ун-т внутрішніх справ, 2001. – 19 с.

80. Гаухман Л. Нужен новый УК РФ / Л. Гаухман // Законность. – 1998. – № 7 (765). – С. 22–25.

81. Гаухман Л. Д. Проблемы УК РФ: бланкетность, декларативность, казуистичность / Л. Д. Гаухман // Уголовное право в XXI веке: материалы Международной научной конференции на юридическом факультете МГУ им. М. В. Ломоносова (31 мая – 1 июня 2001 г.). – М.: ЛексЭст, 2002. – С. 48–61.

82. Гацелюк В. О. Структура принципу кримінального права та її роль в забезпеченні єдності кримінально-правового регулювання / В. О. Гацелюк // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України. – 2003. – № 2. – С. 120–132.

83. Гвоздик О. И. Логика: учебное пособие для высших учебных заведений МВД / О. И. Гвоздик. – К.: Украинская академия внутренних дел, 1993. – С. 256.

84. Герасимова И. А. Психология познания и эпистемическая логика / И. А. Герасимова // Логика, психология и семиотика: аспекты взаимодействия: сб. науч. тр. / отв. ред. Б. А. Парахонский. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 20–28.

85. Гіжевський В. К. Популярна юридична енциклопедія / В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 528 с.

86. Гнатюк М. Д. Праворозуміння та його місце в процесі реалізації права: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / М. Д. Гнатюк. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2007. – 19 с.

87. Головченко В. В. Юридична термінологія: довідник / В. В. Головченко, В. С. Ковальський. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 224 с.

88. Гончаров Д. Ю. Предметно-системные связи уголовного и уголовно-процессуального законодательства / Д. Ю. Гончаров // Правоведение. – 2005. – № 2. – С. 9–23.

89. Горбунова Л. М. Закон – основа підзаконної нормотворчості / Л. М. Горбунова // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2004. – № 12. – С. 27–42.

90. Горбунова Л. М. Техніка систематизації нормативно-правових актів. Офіційне оприлюднення нормативно-правових актів / Л. М. Горбунова // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2004. – № 7. – С. 90–99.

91. Гришук В. К. Акцелерация и ретардация: некоторые проблемы уголовной ответственности в Украине / В. К. Гришук // Конституционные основы уголовного права: материалы I Всероссийского конгресса по уголовному праву, посвященного 10-летию Уголовного кодекса Российской Федерации. – М.: Велби, 2006. – С. 145–148.

92. Гришук В. К. Вибрані наукові праці / В. К. Гришук. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 824 с.

93. Гришук В. К. Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми історії і методології / В. К. Гришук. – Львів: Світ, 1992. – 168 с.

94. Гришук В. К. О некоторых причинах пробелов в уголовном законодательстве и уголовно-правовом регулировании в Украине / В. К. Гришук // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Прогаляни у кримінальному законодавстві: Міжнародний симпозиум (12–13 вересня 2008 р.): тези і реферати доповідей, тексти повідомлень. – Львів: ЛьвДУВС, 2008. – С. 44–48.

95. Гришук В. Тлумачення і конкретизація кримінально-правової норми як форми реалізації судового угляду (розсуду) / В. Гришук, В. Канцір // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2000. – № 35. – С. 417–423.

96. Дворников Н. Л. Системное толкование норм права: автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Н. Л. Дворников. – Волгоград, 2007. – 22 с.

97. Демидов Ю. А. О закономерностях развития и принципах советского уголовного права / Ю. А. Демидов // Правоведение. – 1968. – № 2. – С. 78–85.

98. Довідник про автореферати виконаних в Україні за 1991–2008 роки дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата юридичних наук / укладачі: В. К. Гришук, Б. О. Кириш, О. Ф. Пасека. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. – 472 с.

99. Дудаш Т. І. Праворозуміння: герменевтичне дослідження: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Т. І. Дудаш. – Львів: Львівський національний ун-т імені Івана Франка, 2008. – 16 с.

100. Дудоров О. О. Службова особа підприємства, установи, організації як суб'єкт ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів / О. О. Дудоров // Наука і правоохорона. – 2008. – № 1. – С. 45–54.

101. Дудоров О. О. Доктринальне і судове тлумачення кримінально-правового поняття «зміна обстановки» (на прикладі злочинного ухилення від оподаткування) / О. О. Дудоров // Законодавство України: науково-практичні коментарі. – 2005. – № 6. – С. 26–61.

102. Дурманов Н. Д. Советский уголовный закон / Н. Д. Дурманов. – М.: Изд-во МГУ, 1967. – 319 с.

103. Єдиний державний реєстр судових рішень України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>

104. Эбзеев Б. С. Толкование Конституции Конституционным Судом Российской Федерации: теоретические и практические проблемы / Б. С. Эбзеев // Государство и право. – 1998. – № 5. – С. 5–12.

105. Энгельс Ф. Связь / Ф. Энгельс // Философский энциклопедический словарь / редкол.: С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичёв и др. – 2-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1989. – Т. 2. – С. 573.

106. Энциклопедический юридический словарь / под общ. ред. В. Э. Крутских. – 2-е изд. – М.: ИНФРА, 1999. – 368 с.

107. Єфімова Н. О. Принципи тлумачення норм права / Н. О. Єфімова // Держава та регіони. Серія: Право (гуманіт. університет «ЗІДМУ»). – 2007. – № 2. – С. 107–110.

108. Жалинский А. Э. О соотношении уголовного и гражданского права в сфере экономики / А. Э. Жалинский // Государство и право. – 1999. – № 12. – С. 47–52.

109. Жеребкін В. Є. Логіка: підручник для юрид. вузів і фактів / В. Є. Жеребкін. – Х.: Основа, 1995. – 256 с.

110. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Рогачова та ін.; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Харків: Право, 2002. – 432 с.

111. Заєць А. Г. Тлумачення норм права – спеціальний вид юридичної діяльності / А. Г. Заєць // Держава і право. – 2005. – Вип. 28. – С. 84–88.

112. Законотворчість. Словник термінів і понять з міжнародного та європейського права / В. О. Зайчук, О. Л. Копиленко

та ін. – К.: Українська школа законотворчості інституту законодавства Верховної Ради України, 2005. – 160 с.

113. Зубков М. Сучасний англо-український та україно-англійський словник / М. Зубков, В. Мюллер. – Х.: Школа, 2005. – 117 с.

114. Иванов Н. Г. Принцип системности уголовного закона / Н. Г. Иванов // Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2007 г.). – М.: Велби; Проспект, 2007. – С. 150–152.

115. Иванчин А. В. Системный подход к конструированию состава преступления / А. В. Иванчин // Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2007 г.). – М.: Велби; Проспект, 2007. – С. 152–155.

116. Ивин А. А. По законам логики / А. А. Ивин. – М.: Мол. гвардия, 1983. – 208 с.

117. Інформаційно-довідковий портал науковця [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lawbook.org.ua>

118. Йолон П. Структура / П. Йолон // Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис (Національна академія наук України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди), 2002. – С. 611.

119. Кадикало О. І. Проблеми тлумачення норм права в умовах розвитку української державності / О. І. Кадикало // Науковий вісник ЛЮІ МВС України. – 2005'2 (серія юридична). – С. 212–218.

120. Кадикало О. І. Генеза теорії і практики офіційного тлумачення у державно-правовій думці / О. І. Кадикало // Матеріали звітної наукової конференції факультету з підготовки слідчих (20 лютого 2009 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2009 – С. 130–133.

121. Карамишева Н. В. Логіка: посібник для студентів-правників / Н. В. Карамишева. – Львів: ПАІС, 2000. – 252 с.

122. Каск Л. И. Системный подход в познании государства и права / Л. И. Каск // Правоведение. – 1977. – № 4. – С. 31–40.

123. Квіт С. М. Герменевтика / С. М. Квіт // Енциклопедія сучасної України. – К.: Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. – Т. 5. – С. 563–564.

124. Келина С. Г. Некоторые направления совершенствования уголовного законодательства / С. Г. Келина // Советское государство и право. – 1987. – № 5. – С. 65–71.

125. Кененов А. А. Логические основы законотворческого процесса / А. А. Кененов, Г. Т. Чернобель // Правоведение. – 1991. – № 6. – С. 71–76.

126. Керимов Д. А. Законодательная техника / Д. А. Керимов. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1965. – 144 с.

127. Керимов Д. А. Кодификация и законодательная техника / Д. А. Керимов. – М.: Гос. изд-во Юридической литературы, 1962. – 104 с.

128. Кибальник А. Г. Конституционное правило «толкования сомнений» и применение норм уголовного закона / А. Г. Кибальник // Конституционные основы уголовного права: материалы I Всероссийского конгресса по уголовному праву, посвященного 10-летию Уголовного кодекса Российской Федерации. – М.: Велби, 2006. – С. 248–250.

129. Кирич В. А. Функциональные связи правовых норм / В. А. Кирич // Советское государство и право. – 1972. – № 5. – С. 30–39.

130. Кісілюк Є. Встановлення оціночних понять при кваліфікації злочинів / Є. Кісілюк // Проблеми вдосконалення підготовки слідчих та експертів в умовах реформування правоохоронної системи в Україні: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Л.: Львівський юридичний інститут МВС України, 2005. – С. 102–105.

131. Клейменов М. П. Обеспечение системности в уголовном праве / М. П. Клейменов // Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2007 г.). – М.: Велби; Проспект, 2007. – С. 180–182.

132. Ковалев М. И. О технике уголовного законодательства / М. И. Ковалев // Правоведение. – 1962. – № 3. – С. 142–146.

133. Ковалев М. И. Роль правосознания и юридической техники в развитии уголовного законодательства / М. И. Ковалев // Советское государство и право. – 1985. – № 8. – С. 73–82.

134. Ковальський В. С. Методологічне значення теорії охоронної функції права / В. С. Ковальський // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: Міжнародний симпозіум (11–12 вересня 2009 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С. 117–123.

135. Кодифікація законодавства України: теорія, методологія, техніка / Ю. С. Шемшученко, О. І. Ющик, Л. М. Горбунова, М. О. Теплюк, Л. В. Гульченко, В. І. Риндюк; за заг. ред. О. І. Ющика. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – 208 с.

136. Козаченко И. А. Язык – душа и совесть уголовного закона / И. А. Козаченко // Правоведение. – 2003. – № 2 (247). – С. 109–116.

137. Козлов А. П. Понятие преступления / А. П. Козлов. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 819 с.

138. Козьявин А. А. Социальное назначение и функции уголовного судопроизводства: монография / А. А. Козьявин. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 272 с.

139. Колодій А. М. Герменевтика юридична / А. М. Колодій // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Укр. енциклопедія, 1998. – Т. 1 – С. 578.

140. Колосович С. А. Соотношение уголовно-процессуального и уголовного права / С. А. Колосович, И. А. Кузнецов // Государство и право. – 1996. – № 12. – С. 76–82.

141. Конвенція про права дитини 1989 року: ратифікована Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 року № 789-XII // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

142. Конверський А. Є. Логіка: підручник для студентів юридичних факультетів / А. Є. Конверський. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 304 с.

143. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР (із змінами і доповненнями) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

144. Коняхин В. П. Теоретические основы построения Общей части российского уголовного права / В. П. Коняхин; предисл. проф., д-ра юрид. наук А. В. Наумова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 348 с.

145. Коржанский Н. И. Очерки теории уголовного права / Н. И. Коржанский. – Волгоград: ВСШ МВД РФ, 1992. – 92 с.

146. Коренев А. П. Толкование и применение норм советского административного права / А. П. Коренев // Советское государство и право. – 1971. – № 1. – С. 46–53.

147. Коркунов Н. Лекции по общей теории права / Н. Коркунов. – 9-е изд. – СПб.: Изд-во Юридического Книжного Магазина Н. К. Мартынова, 1914. – 360 с.

148. Костенко О. Кримінальний кодекс і доктрина / О. Костенко // Право України. – 2004. – № 7. – С. 43–47.

149. Костенко О. Наукове (доктринальне) тлумачення законів та його роль у здійсненні правосуддя / О. Костенко // Право України. – 2000. – № 6. – С. 34–36.

150. Костицький М. В. Психологічні проблеми при коментуванні кримінального закону / М. В. Костицький // Науковий вісник ЛЮІ МВС України. – 2004. – № 2 (2), додаток 2. – С. 47–51.

151. Кострова М. Грамматическое или языковое толкование уголовного закона? / М. Кострова // Законность. – 2002. – № 3. – С. 38–43.

152. Кострова М. Б. Концептуальная модель разъяснения терминов, используемых в Уголовном кодексе Российской Федерации (в порядке постановки проблемы) / М. Б. Кострова // Пять лет действия УК РФ: итоги и перспективы: материалы 11-ой Международной научно-практической конференции, состоявшейся на юридическом факультете МГУ им. М. В. Ломоносова (30–31 мая 2002 г.). – М.: ЛексЭст, 2003. – С. 186–191.

153. Кострова М. Б. О «языковом» толковании уголовного закона / М. Б. Кострова // Правоведение. – 2002. – № 3 (242). – С. 136–149.

154. Кострова М. Б. Система законодательной техники и язык уголовного закона / М. Б. Кострова // Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2007 г.). – М.: Велби; Проспект, 2007. – С. 212–215.

155. Костюк В. Тлумачення норм права і значення актів органів судової влади для трудового права / В. Костюк // Підприємцтво, господарство і право. – 2000. – № 6. – С. 58–69.

156. Кравцов Р. В. К вопросу о воспитательном воздействии уголовного права (на примере уголовно-правовой охраны отдельных конституционных ценностей) / Р. В. Кравцов // Конституционные основы уголовного права: материалы I Всероссийского конгресса по уголовному праву, посвященного 10-летию Уголовного кодекса Российской Федерации. – М.: Велби, 2006. – С. 288–290.

157. Крылова Н. Е. Системность в уголовном праве: некоторые критические замечания / Н. Е. Крылова // Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2007 г.). – М.: Велби; Проспект, 2007. – С. 224–227.

158. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько, О. О. Дудоров та ін.; за ред. М. І. Мельника, В. А. Климентя. – 5-те вид., переробл. та доповн. – К.: Атіка, 2009. – 408 с.

159. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін.; за ред.

проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 496 с.

160. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К.-Х.: Юрінком Інтер; Право, 2003. – 416 с.

161. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 липня 2003 року № 1129-IV (із змінами і доповненнями) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

162. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство із змінами та доповн. на 4 вересня 2014 року: (відповідає офіційному текстові). – К.: Алерта, 2014. – 288 с.

163. Кругликов Л. Л. Унифікація в уголовном праве / Л. Л. Кругликов, Л. Е. Смирнова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2008. – 312 с.

164. Кругликов Л. Л. Юридические конструкции и символы в уголовном праве / Л. Л. Кругликов, О. Е. Спиридонова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2005. – 336 с.

165. Кубко Є. Б. Координація / Є. Б. Кубко // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енциклопедія, 2001. – Т. 3. – С. 345–346.

166. Кудін С. В. Кодифікація карного законодавства в Україні в Х–ХVI ст. / С. В. Кудін // Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1999. – С. 164–168.

167. Кузнецов А. П. Системность в уголовно-правовой науке – методологическая основа научного творчества / А. П. Кузнецов // Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2007 г.). – М.: Велби; Проспект, 2007. – С. 227–231.

168. Кузнецов А. П. Проблемы систематизации уголовного законодательства / А. П. Кузнецов, Н. Н. Маршакова // Конституционные основы уголовного права: материалы I Всероссийского конгресса по уголовному праву, посвященного 10-летию Уголовного кодекса Российской Федерации. – М.: Велби, 2006. – С. 308–316.

169. Кузнецова Н. Ф. Главные тенденции развития российского уголовного законодательства / Н. Ф. Кузнецова //

Уголовное право в XXI веке: материалы Международной научной конференции на юридическом факультете МГУ им. В. М. Ломоносова (31 мая – 1 июня 2001 г.). – М.: ЛексЭст, 2002. – С. 7–12.

170. Кузьмин В. П. Гносеологические проблемы системного знания / В. П. Кузьмин. – М.: Знание, 1983. – 64 с.

171. Лавриненко М. Ф. До питання якості систематизації законодавства України та парламентського контролю / М. Ф. Лавриненко // Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1999. – С. 168–173.

172. Лисенков С. Л. Інкорпорація як особливий вид систематизації законодавства / С. Л. Лисенков // Законодавство України: науково-практичні коментарі. – 2004. – № 7. – С. 3–14.

173. Лисенков С. Л. Тлумачення (інтерпретація) норм права: причини необхідності, види та способи / С. Л. Лисенков // Законодавство України: науково-практичні коментарі. – 2006. – № 5. – С. 3–9.

174. Лисенков С. О. Умови забезпечення якості змісту нормативно-правових актів / С. О. Лисенков // Законодавство України: науково-практичні коментарі. – 2003. – № 6. – С. 3–6.

175. Лисенкова О. С. Основні методи і принципи інтерпретації Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року в судовій практиці Європейського Суду з прав людини / О. С. Лисенкова // Законодавство України: науково-практичні коментарі. – 2002. – № 4. – С. 121–127.

176. Лиховая С. Я. Теоретические проблемы систематизации и классификации в уголовном праве / С. Я. Лиховая // Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2007 г.). – М.: Велби; Проспект, 2007. – С. 234–236.

177. Лісовий В. С. Герменевтика / В. С. Лісовий // Енциклопедія сучасної України. – К.: Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України. – Т. 5. – 2006. – С. 561–563.

178. Логика и методология системных исследований / А. И. Уемов, А. Ю. Цофнас, З. Пауль и др.; отв. ред. Л. Н. Сумарокова. – К.: Вища школа, 1977. – 255 с.

179. Лукьянов В. В. Административные правонарушения и уголовные преступления: в чем различие? / В. В. Лукьянов // Государство и право. – 1996. – № 3. – С. 83–92.

180. Люблинский П. И. Техника, толкование и казуистика уголовного кодекса / П. И. Люблинский; под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. – М.: Зерцало, 2004. – 248 с.

181. Майстренко О. В. Роль тлумачень та роз'яснень законодавства / О. В. Майстренко // Бюлетень Міністерства Юстиції України. – 2007. – № 2 (64). – С. 110–118.

182. Макаренко О. В. Систематизація законодавства та її вплив на діяльність органів виконавчої влади / О. В. Макаренко // Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1999. – С. 483–488.

183. Макарчук В. С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник / В. С. Макарчук. – Вид. 4-те, доп. – К.: Атіка, 2004. – 616 с.

184. Малков В. П. Конкуренция уголовно-правовых норм и ее преодоление / В. П. Малков // Советское государство и право. – 1975. – № 3. – С. 59–66.

185. Мельник М. І. Загальні проблеми коментування кримінального закону / М. І. Мельник // Науковий вісник ЛЮІ МВС України. – 2004. – № 2 (2), додаток 2. – С. 52–57.

186. Мальцев В. В. Принципы уголовного права и уголовное законодательство / В. В. Мальцев // Правоведение. – 2003. – № 1. – С. 110–127.

187. Марін О. К. Структура статей Особливої частини КК України та проблема коментування їх змісту / О. К. Марін // Науковий вісник ЛЮІ МВС України. – 2004. – № 2 (2), додаток 2. – С. 297–303.

188. Марін О. К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм: монографія / О. К. Марін. – К.: Атіка, 2003. – 224 с.

189. Марітчак Т. М. Помилки у кваліфікації злочинів: монографія / Т. М. Марітчак. – К.: Атіка, 2004. – 188 с.

190. Марченко М. Н. «Система» и системный характер права / М. Н. Марченко // Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2007 г.). – М.: Велби; Проспект, 2007. – С. 12–20.

191. Матвеева Л. Г. Правозастосувальні акти та акти тлумачення права / Л. Г. Матвеева // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2002. – № 1. – С. 126–129.

192. Матвеева Л. Г. Юридична природа та місце офіційних інтерпретаційних актів у правовій системі України: автореф.

дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Л. Г. Матвеева. – Х.: Національний університет внутрішніх справ, 2005. – 20 с.

193. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / П. С. Матишевський. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 272 с.

194. Миренский Б. А. Законодательная техника и проблемы уголовного права / Б. А. Миренский // Советское государство и право. – 1986. – № 12. – С. 106–109.

195. Миронова В. Наукове тлумачення ст. 438 Кримінального кодексу України про порушення законів та звичаїв війни / В. Миронова // Право України. – 2004. – № 11. – С. 85–88.

196. Мирошников Е. Г. Официальное толкование права и его значение в деятельности органов внутренних дел: автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория права и государства; история права и государства; история политических и правовых учений» / Е. Г. Мирошников. – М.: Академия управления МВД России, 2000. – 24 с.

197. Михайлович Д. М. Офіційне тлумачення закону: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Д. М. Михайлович. – Х.: Національний університет внутрішніх справ МВС України, 2003. – 20 с.

198. Михайлович Д. М. Толкование закона: монография / Д. М. Михайлович. – Х.: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2004. – 198 с.

199. Міжнародна поліцейська енциклопедія: 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К.: Ін Юре, 2003. – 1232 с.

200. Мінаєв М. Деякі логіко-граматичні особливості формулювання диспозиції статті 204 Кримінального кодексу України та їх вплив на кримінально-правову кваліфікацію / М. Мінаєв // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 1. – С. 84–88.

201. Миренский Б. А. Законодательная техника и проблемы уголовного права / Б. А. Миренский // Советское государство и право. – 1986. – № 12. – С. 106–109.

202. Молибога М. П. Тлумачення норм права: сутнісні характеристики / М. П. Молибога // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 2. – С. 42–46.

203. Москва А. С. Правило / А. С. Москва // *Философская энциклопедия*; гл. ред. Ф. В. Константинов. – М.: Советская энциклопедия, 1967. – Т. 4. – С. 329–330.

204. Москва А. С. Связь / А. С. Москва // *Философская энциклопедия* / гл. ред. Ф. В. Константинов. – М.: Советская энциклопедия, 1967. – Т. 4. – С. 570.

205. Музика А. А. Наукове тлумачення ст. 96 КК, або кого можна примусово лікувати в Україні / А. А. Музика, О. П. Горох // *Науковий вісник ЛЮІ МВС України*. – 2004. – № 2 (2), додаток 2. – С. 65–70.

206. Навроцький В. О. Диференціація кримінальної відповідальності: забаганка законодавця чи необхідність / В. О. Навроцький // *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: Міжнародний симпозіум (11–12 вересня 2009 р.)*. – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С. 164–170.

207. Навроцкий В. А. Соотношение уголовно-правовых норм и норм законодательства об административной ответственности / В. А. Навроцкий // *Соотношение преступлений и иных правонарушений: современные проблемы: материалы IV Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 250-летию образования Моск. ун-та им. М. В. Ломоносова, состоявшейся на юрид. фак-те МГУ им. М. В. Ломоносова (27–28 мая 2004 г.)*. – М.: ЛексЭст, 2005. – С. 416–420.

208. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посібник / В. О. Навроцький. – 2-ге вид. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 512 с.

209. Навроцький В. О. Принцип заборони аналогії і його дія при застосуванні Кримінального кодексу України 2001 року / В. О. Навроцький // *Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 жовтня 2001 р.)* / редкол.: В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. – К; Х: Юрінком Інтер, 2002. – С. 50–53.

210. Навроцький В. О. Про законність підстав кримінально-правової кваліфікації / В. О. Навроцький // *Життя і право*. – 2004. – № 3. – С. 62–65.

211. Навроцький В. О. Суперечності чинного кримінального законодавства та їх використання в адвокатській діяльності / В. О. Навроцький // *Проблемы толкования и реализации законодательства в Украине и задачи адвокатуры*. – Симферополь: Таврия-плюс, 2003. – С. 35–48.

212. Навроцький В. О. Чому законодавець та правозастосовна практика байдужі до рекомендацій кримінально-правової науки / В. О. Навроцький // Наука і правоохорона. – 2008. – № 1. – С. 37–44.

213. Нагребельний В. П. Правила / В. П. Нагребельний // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. – К.: Укр. енциклопедія, 1998. – Т. 5: П–С. – 2003. – С. 712.

214. Нагребельний В. П. Субординація // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енциклопедія, – 1998. – Т. 5: П–С. – 2003. – С. 682.

215. Надежин Г. Н. Доктринальное толкование норм права: автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Г. Н. Надежин. – Нижний Новгород: Нижегород. акад. МВД России, 2005 – 25 с.

216. Науковий коментар Кримінального кодексу України / проф. М. Й. Коржанський. – К.: Атіка; Академія; Ельга-Н, 2001. – 656 с.

217. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С. С. Яценко. – 2-ге вид., переробл. та доповн. – К.: А.С.К., 2003. – 976 с.

218. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 4-те вид., переробл. та доповн. – К.: Юридична думка, 2007. – 1184 с.

219. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2 т. – Т. 1 / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 3-те вид., перероб. та доп. – К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. – 964 с.

220. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2 т. – Т. 2 / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 3-те вид., перероб. та доп. – К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. – 624 с.

221. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К.: Каннон; А.С.К., 2003. – 1104 с.

222. Нечитайленко А. А. Основы теории права: учебное пособие / А. А. Нечитайленко. – Х.: Консум, 1998. – 174 с.

223. Новий словник української мови: в 3 т. / В. Яременко, О. Сліпущко. – Вид. 2-ге, випр. – К.: Аконіт, 2003. – Т. 1: А–К. – 928 с.

224. Новий словник української мови: в 3 т. / В. Яременко, О. Сліпушко. – Вид. 2-ге, випр. – К.: Аконіт, 2003. – Т. 2: К–П. – 928 с.

225. Новий словник української мови: в 3 т. / В. Яременко, О. Сліпушко. – Вид. 2-ге, випр. – К.: Аконіт, 2003. – Т. 3: П–Я. – 864 с.

226. Овчинников Н. Структура / Н. Овчинников // Философская энциклопедия / гл. ред. Ф. В. Константинов. – М.: Советская энциклопедия, 1970. – Т. 5. – С. 140–141.

227. Олійник А. Норм права реалізація (загальна характеристика) / А. Олійник // Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К.: Ін Юре, 2003. – Т. 1. – С. 462–464.

228. Оніщенко Н. М. Генезис правової системи та соціальна регуляція / Н. М. Оніщенко // Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 29. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. – С. 3–7.

229. Оніщенко Н. М. Правова система: сучасні погляди, концепції та виміри / Н. М. Оніщенко // Актуальні питання реформування правової системи України: зб. наук. ст. за матеріалами VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 29–30 травня 2009 р.); уклад. Т. Д. Климчук. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2009. – С. 89–94.

230. Оніщенко Н. Система / Н. Оніщенко // Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К.: Ін Юре, 2003. – С. 950.

231. Опришко В. Ф. Загальнотеоретичні та практичні проблеми систематизації законодавства України / В. Ф. Опришко // Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1999. – С. 13–27.

232. Ортинський В. Л. Диференціація та уніфікація – два основні вектори розвитку кримінального законодавства (замість вступного слова) / В. Л. Ортинський, О. К. Марін // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: Міжнародний симпозіум (11–12 вересня 2009 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С. 3–5.

233. Палій М. Питання існування кримінально-процесуальних норм у санкціях Кримінального кодексу України потребує

свого вирішення / М. Палій, Є. Назимко // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 6. – С. 125–127.

234. Панова Л. Доктринальное толкование: филологический аспект гражданско-правового понятия «бездокументарные ценные бумаги» / Л. Панова // Підприємство, господарство і право. – 2004. – № 2. – С. 73–74.

235. Панчак О. Г. Врахування основних законів формальної логіки при доктринальному тлумаченні закону про кримінальну відповідальність / О. Г. Панчак // Форум Права. – 2010. – № 1. – С. 288–295.

236. Панчак О. Г. Коментарі Кримінального кодексу України: історія та сучасний стан / О. Г. Панчак // Життя і право. – 2005. – № 5. – С. 57–69.

237. Панчак О. Г. Учет положений Конституции Украины в процессе доктринального толкования закона об уголовной ответственности / О. Г. Панчак // Конституционные основы уголовного права: материалы I Всероссийского конгресса по уголовному праву, посвященного 10-летию Уголовного кодекса Российской Федерации. – М.: Велби, 2006. – С. 465–467.

238. Панчак О. Г. Доктринальне тлумачення закону про кримінальну відповідальність за аналогією / О. Г. Панчак // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2010. – № 2. – С. 309–315.

239. Паньонко І. Тлумачення протиправних діянь: семантико-правовий аспект / І. Паньонко // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – 2001. – № 2. – С. 158–161.

240. Пархоменко Н. Звід Законів / Н. Пархоменко // Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К.: Ін Юре, 2003. – Т. 1. – С. 236–237.

241. Пархоменко Н. М. Система джерел права: ознаки, властивості та зміст / Н. М. Пархоменко // Часопис Київського університету права. – 2007. – № 3. – С. 8–12.

242. Петров Ю. А. Азбука логичного мышления / Ю. А. Петров. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 103 с.

243. Пиголкин А. С. Подготовка проектов нормативных актов (организация и методика) / А. С. Пиголкин. – М.: Юрид. лит., 1968. – 305 с.

244. Пиголкин А. С. Толкование нормативных актов в СССР / А. С. Пиголкин. – М.: Гос. изд-во юридической литературы, 1962. – 166 с.

245. Пиголкин А. С. Пути оптимизации работы над правовой терминологией / А. С. Пиголкин, С. Н. Юсупов // Советское государство и право. – 1983. – № 12. – С. 45–52.

246. Пиголкин А. С. Язык советского закона и юридическая терминология / А. С. Пиголкин // Правоведение. – 1968. – № 5. – С. 45–51.

247. Пикуров Н. И. Уголовное право в системе межотраслевых связей: монография / Н. И. Пикуров. – Волгоград: ВЮИ МВД России, 1998. – 220 с.

248. Пинаев А. А. Курс лекций по общей части уголовного права: «О преступлении» / А. А. Пинаев. – Х: Харьков юридический, 2001. – 189 с.

249. Письменский Е. А. О соотношении уголовного и уголовно-исполнительного права (на примере законодательства Украины) / Е. А. Письменский // Уголовное право: стратегия развития в XXI веке: материалы Седьмой Международной научно-практической конференции (28–29 января 2010 г.). – М.: Проспект, 2010. – С. 505–508.

250. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI (із змінами і доповненнями) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

251. Подковенко Т. Система законодавства України: стан та шляхи вдосконалення / Т. Подковенко // Підприємство, господарство і право. – 2005. – № 9. – С. 40–44.

252. Подорожна Т. Законодавчі дефініції як засоби забезпечення однозначного тлумачення та застосування закону / Т. Подорожна // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 9. – С. 10–12.

253. Подорожна Т. Законодавчі дефініції як різновид тлумачення: теоретико-правовий аспект / Т. Подорожна // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 11. – С. 133–136.

254. Поленина С. В. Взаимодействие системы права и системы законодательства в современной России / С. В. Поленина // Государство и право. – 1999. – № 9. – С. 5–12.

255. Поленина С. В. Качество закона и совершенствование правотворчества / С. В. Поленина // Советское государство и право. – 1987. – № 7. – С. 12–19.

256. Поленина С. В. Система советского законодательства / С. В. Поленина // Советское государство и право. – 1975. – № 11. – С. 18–25.

257. Пономаренко Ю. А. Аналогія кримінального закону як засіб подолання прогалин у ньому / Ю. А. Пономаренко // Вісник ЛІВС при НАВС України. – 2003. – № 2 (1). – С. 190–193.

258. Пономаренко Ю. А. Застосування кримінального закону за аналогією як засіб подолання прогалин у ньому / Ю. А. Пономаренко // Кримінальне право України. – 2006. – № 2. – С. 9–16.

259. Про безпечність та якість харчових продуктів: Закон України від 23 грудня 1997 року № 771/91-ВР (із змінами і доповненнями) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

260. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV (із змінами і доповненнями) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

261. Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1991 року № 1023-XII (із змінами і доповненнями) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

262. Про Конституційний Суд України: Закон України від 16 жовтня 1996 року № 422/96-ВР (із змінами і доповненнями) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

263. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 року № 1906-IV (із змінами і доповненнями) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

264. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори: Закон України від 15 лютого 1995 року № 60/95-ВР (із змінами і доповненнями) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

265. Про оподаткування прибутку підприємств: Закон України від 28 грудня 1994 року № 334/94-ВР (із змінами і доповненнями) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

266. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року

№ 12 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

267. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 13 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

268. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 7 липня 2010 року № 2453-VI // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

269. Про судоустрій України: Закон України від 7 лютого 2002 року № 3018-III (із змінами і доповненнями) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

270. Прянишников Е. А. Единство «явление – понятие – термин» и его значение для законодательства / Е. А. Прянишников // Советское государство и право. – 1971. – № 2. – С. 114–117.

271. Рабінович П. Герменевтика і правове регулювання / П. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 2. – С. 61–71.

272. Рабінович П. Офіційно-нормативне тлумачення законодавства як інструмент адаптації правового регулювання до соціальних змін / П. Рабінович, Н. Савчук // Вісник Академії правових наук України. – 2002. – № 1. – С. 23–35.

273. Рабінович П. Офіційне тлумачення законодавства: герменевтичний аспект / П. Рабінович, Н. Савчук // Право України. – 2001. – № 11. – С. 22–25.

274. Разгильдиев Б. Т. Система уголовного права России: понятие, назначение / Б. Т. Разгильдиев // Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2007 г.). – М.: Велби; Проспект, 2007. – С. 335–337.

275. Разгильдиев Б. Т. Функциональное назначение уголовно-правовых отношений по уголовному праву РФ / Б. Т. Разгильдиев // Правоведение. – 1995. – № 1. – С. 103–107.

276. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України

в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) № 1-3/99 від 29 грудня 1999 року // Офіційний вісник України. – 2000. – № 4. – С. 114. – Ст. 126.

277. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 8, 81 КК України (справа про зворотну силу кримінального закону в часі) від 19 квітня 2000 р. № 6-рп/2000 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 39. – С. 77.

278. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 КК України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 1-33/2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 45. – С. 41. – Ст. 2975.

279. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України Постанови Верховної Ради України від 1 жовтня 1996 року «Про тлумачення статті 98 Конституції України» (справа щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України статті 98 Конституції України) від 11 липня 1997 р. № 3-зп/1997. Справа № 1/1909-97 // Офіційний вісник України. – 1997. – № 29. – С. 85.

280. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміна «законодавство») від 9 липня 1998 р. № 12-рп/98. Справа № 17/81-97, № 1-1/98 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 32. – С. 59.

281. Российское законодательство X–XX веков / отв. ред. тома А. Д. Горский. – М.: Юридическая литература, 1985. – Т. 2. – 520 с.

282. Ряшко В. І. Логіка: навчальний посібник / В. І. Ряшко. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 328 с.

283. Савенко М. Роль міжнародно-правових актів у діяльності Конституційного Суду України із захисту прав і свобод людини / М. Савенко // Вісник Конституційного Суду України. – 2001. – № 2. – С. 72–80.

284. Савюк Л. К. На пути к системности уголовного права / Л. К. Савюк // Системность в уголовном праве: материалы II Рос-

сийского Конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2007 г.). – М.: Велби; Проспект, 2007. – С. 352–356.

285. Садыкова Э. Л. Проблема целевого толкования международных договоров: автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 «Международное право, европейское право» / Э. Л. Садыкова. – Казань, 1994. – 20 с.

286. Сарнавський О. М. Кримінальна відповідальність за порушення правил володіння або експлуатації машин (стаття 415 Кримінального кодексу України) / О. М. Сарнавський // Законодавство України: науково-практичні коментарі. – 2003. – № 3. – С. 32–38.

287. Сахаров А. Б. Перспективы развития советского уголовного права / А. Б. Сахаров // Советское государство и право. – 1983. – № 7. – С. 79–86.

288. Селіванов А. О. Право тлумачити закони та юридичні наслідки застосування офіційної інтерпретації / А. О. Селіванов // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 2 (21). – С. 2–6.

289. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 року № 2947-III (із змінами і доповненнями) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

290. Сіренко В. Ф. Систематизація законодавства України: проблеми та перспективи вдосконалення: монографія / В. Ф. Сіренко. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – 220 с.

291. Скоткіна В. П. Бекон Френсіс / В. П. Скоткіна, О. В. Картунов // Юридична енциклопедія: в 6т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Укр. енциклопедія, 1998. – Т. 1. – С. 217.

292. Словник законодавчих термінів. – К.: Основа, 2000. – 608 с.

293. Словник термінів і понять, що вживаються у чинних нормативно-правових актах України / упорядники: О. В. Богачова, К. С. Винокуров, Ю. І. Крусь, О. А. Менюк, А. С. Менюк; відп. ред. В. Ф. Сіренко, С. Р. Станік. – К.: Оріяни, 1999. – 502 с.

294. Смородинський В. Деякі питання судового тлумачення / В. Смородинський // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 4. – С. 239–247.

295. Соколов В. В. Принцип «*nullum crimen, nulla poena sine lege*» и бланкетные диспозиции уголовного закона / В. В. Соколов // Советское государство и право. – 1980. – № 12. – С. 96–99.

296. Спасибо-Фатєєва І. Доктринальне тлумачення / І. Спасибо-Фатєєва // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 1. – С. 14–25.

297. Старіш О. Г. Системологія: підручник / О. Г. Старіш. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 232 с.

298. Старіш Ю. О. Особливості бланкетної диспозиції статті 306 КК України / Ю. О. Старіш // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2009. – № 3. – С. 111–115.

299. Суслов В. А. Герменевтический аспект законодательного толкования / В. А. Суслов // Правоведение. – 1997. – № 1. – С. 87–90.

300. Суходрев В. Н. О некоторых вопросах теории и практики систематизации советского законодательства / В. Н. Суходрев // Советское государство и право. – 1960. – № 8. – С. 92–99.

301. Сучасна українська енциклопедія: в 16 т. – Х.: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2005.

302. Тацій В. Новый Уголовный кодекс Украины / В. Тацій, В. Сташис // Законность. – 2002. – № 1. – С. 48–52.

303. Телефанко Б. М. Проблеми тлумачення норм Кримінального кодексу України про застосування амністії і помилування / Б. М. Телефанко // Науковий Вісник ЛЮІ МВС України. – 2004. – № 2 (2), додаток 2. – С. 163–167.

304. Темушкин О. И. Толкование закона пленумом Верховного Суда СССР / О. И. Темушкин // Советское государство и право. – 1976. – № 12. – С. 34–40.

305. Тенчов Э. С. Институты уголовного права: система и взаимосвязь / Э. С. Тенчов // Советское государство и право. – 1986. – № 8. – С. 60–66.

306. Титов В. Юридична герменевтика з погляду сучасної формальної логіки / В. Титов, О. Марченко, С. Острога, Ж. Павленко // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 1. – С. 164–179.

307. Тихий В. П. Коментар до статей 11, 12 Кримінального кодексу України / В. П. Тихий // Законодавство України: науково-практичні коментарі. – 2004. – № 3. – С. 21–29.

308. Тихий В. П. Конституційний Суд України: повноваження та правова природа його рішень / В. П. Тихий // Законодавство України: науково-практичні коментарі. – 2006. – № 10. – С. 3–10.

309. Тихомирова Л. В. Юридическая энциклопедия / Л. В. Тихомирова, М. Ю. Тихомиров; под. ред. М. Ю. Тихомирова. – М.: Юринформцентр, 1999. – С. 198.

310. Тиунова Л. Б. О системном подходе к праву / Л. Б. Тиунова // Советское государство и право. – 1986. – № 10. – С. 46–52.

311. Ткачевский Ю. М. Некоторые аспекты взаимоотношения уголовного и уголовно-исполнительного законодательства / Ю. М. Ткачевский // Пять лет действия УК РФ: итоги и перспективы: материалы 11-ой Международной научно-практической конференции, состоявшейся на юридическом факультете МГУ им. М. В. Ломоносова (30–31 мая 2002 г.). – М.: ЛексЭст, 2003. – С. 165–170.

312. Ткаченко В. И. Толкование уголовного закона в практике Пленума Верховного Суда СССР / В. И. Ткаченко // Советское государство и право. – 1988. – № 4. – С. 76–82.

313. Тодика Ю. Способи тлумачення Конституції і законів України Конституційним Судом / Ю. Тодика // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 2. – С. 51–59.

314. Тодыка Ю. И. Толкование Конституции и законов Украины: теория и практика / Ю. И. Тодыка. – Х.: Факт, 2003. – 327 с.

315. Тополевський Р. Б. Системні зв'язки юридичних джерел права: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Р. Б. Тополевський. – Х.: Національний ун-т внутрішніх справ, 2004. – 19 с.

316. Тополевський Р. Б. Системні зв'язки юридичних джерел права: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Руслан Богданович Тополевський. – Х., 2004. – 204 с.

317. Тофтул М. Г. Логіка: посібник для студентів вищих навчальних закладів / М. Г. Тофтул. – К.: Академія, 2003. – 368 с.

318. Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України: монографія / З. А. Тростюк. – К.: Атіка, 2003. – 114 с.

319. Тростюк З. А. Проблеми тлумачення окремих кримінально-правових понять у коментарях Кримінального кодексу України / З. А. Тростюк // Науковий Вісник ЛЮІ МВС України. – 2004. – № 2 (2), додаток 2. – С. 253–262.

320. Уголовный кодекс Грузии (с изменениями и дополнениями на 1 августа 2001 г.). – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 409 с.

321. Уголовный кодекс Эстонской республики / науч. ред. и перевод с эстонского В. В. Запелова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 262 с.

322. Уголовный кодекс Республики Беларусь. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 474 с.

323. Уголовный кодекс Республики Болгария. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 298 с.

324. Уголовный кодекс Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями на 1 августа 2001 г.). – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 466 с.

325. Уголовный кодекс Республики Латвии / науч. ред. А. И. Лукашов. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 313 с.

326. Уголовный кодекс Республики Молдова / науч. ред. А. И. Лукашов. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 408 с.

327. Уголовный кодекс Республики Таджикистан (с изменениями и дополнениями на 1 декабря 2001 г.). – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 410 с.

328. Уголовный кодекс Республики Узбекистан (с изменениями и дополнениями на 15 июля 2001 г.). – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 338 с.

329. Уголовное право. Общая часть: учебник. / под ред. д-ра юрид. наук, проф. Л. В. Иногамовой-Хегай, д-ра юрид. наук, проф. А. И. Рарога, д-ра юрид. наук, проф. А. И. Чучаева. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: КОНТРАКТ; ИНФРА-М, 2008. – 560 с.

330. Український Радянський Енциклопедичний словник: в 3 т. / редкол.: ... А. В. Кудрицький (відп. ред.) та ін. – 2-ге вид. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1987. – Т. 2 – 736 с.

331. Український Радянський Енциклопедичний словник: в 3 т. / редкол.: ... А. В. Кудрицький (відп. ред.) та ін. – 2-ге вид. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1987. – Т. 3 – 736 с.

332. Українська Радянська енциклопедія / ред. М. П. Бажан та ін. – К.: гол. ред. Укр. Рад. енцикл., 1961. – Т. 5. – 560 с.

333. Українська Радянська енциклопедія / ред. М. П. Бажан та ін. – К.: гол. ред. Укр. Рад. енцикл., 1962. – Т. 7. – 576 с.

334. Українська Радянська енциклопедія / ред. М. П. Бажан та ін. – К.: гол. ред. Укр. Рад. енцикл., 1963. – Т. 13. – 564 с.

335. Українська Радянська енциклопедія / ред. М. П. Бажан та ін. – К.: гол. ред. Укр. Рад. енцикл., 1963. – Т. 14. – 592 с.

336. Федик С. Е. Особливості тлумачення юридичних норм щодо прав людини (за матеріалами практики юридичного суду з прав людини та Конституційного Суду України): автореф. дис.

на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / С. Є. Федик. – К.: Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка, 2002. – 20 с.

337. Федосеев А. А. Нормативный акт и структура правовой нормы / А. А. Федосеев // Правоведение. – 1964. – № 1. – С. 145–150.

338. Феоктистов М. В. Системность и бессистемность уголовного закона / М. В. Феоктистов // Системность в уголовном праве: материалы II Российского Конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2007 г.). – М.: Велби; Проспект, 2007. – С. 426–430.

339. Феоктистов М. В. Толкование уголовного законодательства и проблемы его комментирования / М. В. Феоктистов // Науковий Вісник ЛЮІ МВС України. – 2004. – № 2 (2), додаток 2. – С. 35–47.

340. Фесенко Є. В. Межі тлумачення кримінального закону та рекомендації щодо його коментування / Є. В. Фесенко // Науковий вісник ЛЮІ МВС України. – 2004. – № 2 (2), додаток 2. – С. 123–125.

341. Философская энциклопедия / гл. ред. Ф. В. Константинов. – М.: Советская энциклопедия, 1967. – 870 с.

342. Философский энциклопедический словарь / ред. С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичёв и др. – 2-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1989. – 815 с.

343. Фефелов П. А. Принципы советского уголовного права / П. А. Фефелов // Правоведение. – 1989. – № 2. – С. 36–43.

344. Хавронюк М. І. Взаємний вплив кримінальних законів європейських держав: її розвідка / М. І. Хавронюк // Науковий вісник ЛЮІ МВСУ. – 2005. – № 2 (серія юридична). – С. 72–79.

345. Хавронюк М. І. Диференціація кримінальної відповідальності або чи не очікує Україну соціальна катастрофа? / М. І. Хавронюк // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: міжнародний симпозіум (11–12 вересня 2009 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С. 243–248.

346. Хавронюк М. І. Історія кримінального права європейських країн: монографія / М. І. Хавронюк. – К.: Істина, 2006. – 192 с.

347. Хавронюк М. Віддієслівні іменники у Кримінальному кодексу України: значення правильного з'ясування їхнього

змісту для кваліфікації злочинів / М. Хавронюк, Н. Корольова // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 4. – С. 94–97.

348. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія / М. І. Хавронюк. – К.: Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.

349. Хижняк С. П. Терминология права, терминологические словари и принципы их составления / С. П. Хижняк // Правоведение. – 1994. – № 3. – С. 96–98.

350. Хоменко І. В. Логіка – юристам: підручник / І. В. Хоменко. – К.: Четверта хвиля, 1997. – 392 с.

351. Христова Г. О. Юридична природа актів Конституційного Суду України: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Г. О. Христова. – Х.: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2004. – 20 с.

352. Цвік М. Про офіційне тлумачення законів України / М. Цвік // Вісник Академії правових наук України. – 1997. – № 4. – С. 51–60.

353. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV (із змінами і доповненнями) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

354. Челпанов Г. И. Учебник логики / Г. И. Челпанов. – М.: Государственное изд-во политической литературы «ОГИЗ», 1946. – 159 с.

355. Черданцев А. Ф. Вопросы толкования советского права / А. Ф. Черданцев. – Свердловск: Свердловский юридический ин-т, 1972. – 191 с.

356. Черданцев А. Ф. Гносеологическая природа толкования права / А. Ф. Черданцев // Советское государство и право. – 1972. – № 10. – С. 105–109.

357. Черданцев А. Ф. Системообразующие связи права / А. Ф. Черданцев // Советское государство и право. – 1974. – № 8. – С. 10–17.

358. Черданцев А. Ф. Специализация и структура норм права / А. Ф. Черданцев // Правоведение. – 1970. – № 1. – С. 41–49.

359. Черданцев А. Ф. Толкование права и договора: учебное пособие для вузов / А. Ф. Черданцев. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 381 с.

360. Чернишова Н. В. Кримінальне право України (Загальна частина): навчальний посібник / Н. В. Чернишова. – К.: Атіка, 2003. – 288 с.

361. Чернобель Г. Т. Структура норм права и механизм их действия / Г. Т. Чернобель // Правоведение. – 1983. – № 6. – С. 40–47.

362. Чкнаверянц А. А. Закон тождества (ист.-лит. очерк) / А. А. Чкнаверянц. – М.: Высш. школа, 1961. – 100 с.

363. Чулінда Л. І. Застосування юридико-лінгвістичного та логічного способів тлумачення нормативно-правових актів / Л. І. Чулінда // Законодавство України: науково-практичні коментарі. – 2005. – № 2. – С. 3–8.

364. Чулінда Л. І. Правила юридико-лінгвістичного тлумачення текстів нормативно-правових актів / Л. І. Чулінда // Законодавство України: науково-практичні коментарі. – 2003. – № 5. – С. 3–8.

365. Чулінда Л. І. Юридико-лінгвістичне тлумачення нормативно-правових актів: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Л. І. Чулінда. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2004. – 17 с.

366. Чулінда Л. І. Юридико-лінгвістичне тлумачення текстів нормативно-правових актів: монографія / Л. І. Чулінда. – К.: Атіка, 2006. – 152 с.

367. Чухвичев Д. В. Кодификационные акты, их специфика и значение в системе права / Д. В. Чухвичев // Государство и право. – 2009. – № 8. – С. 5–13.

368. Шаповал В. Верховенство закону як принцип Конституції України / В. Шаповал // Право України. – 1999. – № 1. – С. 5–8.

369. Шаповалов В. Судово-фармацевтичний коментар до ст. 227 Кримінального кодексу України «Випуск або реалізація недоброякісної продукції – лікарських засобів» / В. Шаповалов // Вісник фармакології та фармації. – 2003. – № 9. – С. 48–49.

370. Шапченко С. Д. Деякі питання тлумачення та застосування статті 28 Кримінального кодексу України / С. Д. Шапченко

ко // Законодавство України: науково-практичні коментарі. – 2002. – № 3. – С. 116–124.

371. Шапченко С. Д. Принцип верховенства права і Кримінальний кодекс України 2001 року: деякі теоретичні, законодавчі та правозастосовчі проблеми / С. Д. Шапченко // Законодавство України: науково-практичні коментарі. – 2002. – № 5. – С. 85–92.

372. Шапченко С. Д. Системне узгодження окремих положень Загальної та Особливої частин Кримінального кодексу України як один з напрямів його комплексного вдосконалення / С. Д. Шапченко // Кримінальне право України. – 2006 – № 5. – С. 19–20.

373. Шаргородский М. Д. Избранные труды по уголовному праву / М. Д. Шаргородский. – СПб.: Юридический Центр Пресс, 2003. – 434 с.

374. Шейко А. Н. Правила логического доказательства / А. Н. Шейко. – К.: Изд-во киевского ун-та, 1956. – 106 с.

375. Шемшученко Ю. Категорії права / Ю. Шемшученко // Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К.: Ін Юре, 2003. – Т. 1. – С. 275.

376. Шемшученко Ю. С. Наукові засади систематизації законодавства України / Ю. С. Шемшученко // Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1999. – С. 28–30.

377. Шляпочников А. С. Толкование уголовного закона / А. С. Шляпочников. – М.: Гос. изд-во юридической литературы, 1960. – 240 с.

378. Шмаров И. В. Воспитательная функция отраслей права, регулирующих борьбу с преступностью / И. В. Шмаров // Советское государство и право. – 1980. – № 7. – С. 61–66.

379. Шмелёва Г. Г. О некоторых проблемах толкования и реализации законодательства в Украине и задачи адвокатуры. – Симферополь: Таврия-плюс, 2003. – С. 90–97.

380. Шульга А. М. Коментар до ст. 127 «Катування» Кримінального кодексу України / А. М. Шульга, В. І. Павликівський // Законодавство України: науково-практичні коментарі. – 2005. – № 3. – С. 90–100.

381. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности. Методологические проблемы современной науки / Э. Г. Юдин. – М.: Наука, 1978 – 269 с.

382. Юдін З. М. Тлумачення договору: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / З. М. Юдін. – О.: Одеська національна юридична академія, 2004. – 19 с.

383. Юридичні терміни. Тлумачний словник / В. Г. Гончаренко, П. П. Андрушко, Т. Г. Базова та ін.; за ред. В. Г. Гончаренка. – 2-ге вид., стереот. – К.: Либідь, 2004. – 320 с.

384. Юридичний словник-довідник: за ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: Феміна, 1996. – 696 с.

385. Юрков М. К. Место юридической техники в правотворчестве / М. К. Юрков // Правоведение. – 1979. – № 5. – С. 45–49.

386. Янович Р. М. Щодо тлумачення ст. 59 Кримінального кодексу України: проблеми тлумачення і вдосконалення законодавства / Р. М. Янович // Науковий вісник ЛЮІ МВС України. – 2004. – № 2 (2), додаток 2. – С. 168–170.

387. Яремко Г. З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» / Галина Зіновіївна Яремко. – Львів, 2010. – 409 с.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

КОХАНЮК Тетяна Сергіївна,
кандидат юридичних наук

СИСТЕМНЕ ТЛУМАЧЕННЯ
КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

Монографія

Коректор *І. Б. Попик*

Макетування *Н. М. Лесь*

Друк *Н. Я. Ганущак*

Здано до набору 28.11.2014 р. Підписано до друку 30.12.2014 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 15,35.
Зам. № 147-14. Тираж 300 прим.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.